

I.S.P.O.

Instituut voor
Sociaal en Politiek
Opinieonderzoek

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT
LEUVEN

De communautaire items

De opinie van de Vlamingen in 1999 over de staatsstructuur en hun
(etno)territoriale identiteit

Erik Meersseman

Jaak Billiet

Astrid Depickere

Inhoudstafel

Inhoudstafel.....	2
1 Inleiding.....	3
2 Methodologie.....	4
3 Houding ten opzichte van de staatsvorming.....	5
3.1 Tevredenheid in verband met de huidige staatsstructuur.....	5
3.2 Oplossingen betreffende de toekomst van België.....	8
3.3 Beslissingen.....	10
3.4 Splitsing van de sociale zekerheid.....	13
3.5 Onafhankelijkheid Vlaanderen.....	15
3.6 Besluit staatsvorming.....	17
4 De identiteit.....	18
4.1 (Etno)territoriale identiteiten.....	18
4.2 Identificatie met België versus Vlaanderen.....	20
4.3 Gevoelens ten opzichte van Franstalige Belgen.....	21
4.4 Verbondenheid met Europa.....	24
4.5 Besluit identiteit.....	25
5 Houding ten opzichte van de taalfaciliteiten.....	26
5.1 Tevredenheid met de taalfaciliteiten.....	26
5.2 Alternatieven voor de huidige taalfaciliteiten.....	27
5.3 Besluit houding ten opzichte van taalfaciliteiten.....	29
6 Stemgedrag.....	29
6.1 De staatsvorming.....	29
6.2 Identiteit.....	33
6.3 Op welke partijen stemmen de Vlaamsgezinde kiezers?.....	37
6.4 Besluit.....	40
7 Evolutie in de gevoelens van nationale identiteit en houding ten opzichte van de staatsstructuur van de Vlaming: 1991 tot 1999.....	41
7.1 Federalisering van de sociale zekerheid.....	41
7.2 Onafhankelijkheid van Vlaanderen.....	43
7.3 Beslissingsniveau.....	43
7.4 Besluit evolutie.....	44
BIBLIOGRAFIE.....	48
BIJLAGE A: Multinomiale logitmodellen van samenhang communautaire items met de socio-demografische kenmerken.....	50
1 Houding ten opzichte van de staatsvorming.....	50
1.1 <i>Tevredenheid in verband met de huidige staatsstructuur (3.1)</i>	50
1.2 <i>Oplossingen betreffende de toekomst van België (3.2)</i>	50
1.3 <i>Beslissingen (3.3)</i>	51
1.4 <i>Splitsing sociale zekerheid (3.4)</i>	51
1.5 <i>Onafhankelijkheid van Vlaanderen (3.5)</i>	51
2 De identiteit.....	52
2.1 <i>(Etno)territoriale identiteit (4.1)</i>	52
2.2 <i>Identificatie met België versus Vlaanderen (4.2)</i>	52
2.3 <i>Gevoelens ten opzichte van Franstalige Belgen (4.3)</i>	52
2.5 <i>Verbondenheid met Europa (4.4)</i>	53
3 Houding ten opzichte van taalfaciliteiten.....	54
3.1 <i>Tevredenheid met de taalfaciliteiten (5.1)</i>	54
3.2 <i>Alternatieven voor de huidige taalfaciliteiten (5.2)</i>	54
BIJLAGE B: Constructie van de socio-demografische achtergrondvariabelen.....	55
BIJLAGE C: Volgorde-effecten bij de keuze van de (etno)territoriale identiteiten.....	56

1 Inleiding

Waarom een bulletin over de communautaire kwestie? Er waren bij de verkiezingen van 1999 toch belangrijker factoren die de stembusgang beïnvloedden, zoals de dioxinecrisis of de veiligheidsproblematiek. Onderzoek naar de stemmotieven wees er ook op dat het aandeel kiezers dat zijn stemgedrag expliciet laat afhangen van de verhouding tussen Vlamingen en Franstalige Belgen amper 2,25% van het electoraat uitmaakte (Swyngedouw, Meersseman & Billiet, 2001: 7).

Ten eerste is er het maatschappelijk debat. Zowel de herverkaveling van het Vlaamse politieke landschap, de debatten over de Lambermont-akkoorden, de omzendbrieven van Leo Peeters in verband met het taalgebruik in de faciliteitengemeenten, het rapport over de Franstalige minderheid in Vlaanderen van de Raad van Europa, leidden tot uiteenlopende uitspraken over de vermoedelijke opinie van de Vlamingen over de communautaire vraagstukken. Ten tweede is het inderdaad zo dat slechts 2,25% van de kiezers in 1999 rechtstreeks verwijst naar het communautaire om zijn stemgedrag te motiveren. Toch wordt het communautaire thema samen met het migrantenvraagstuk en het milieuthema beschouwd als een beleidsthema met een sterk electoraal effect aangezien VU&ID21 en het Vlaams Blok dit thema monopoliseren (Maddens, 1998: 89). Verder slagen communautaire spanningen erin om deining te veroorzaken bij kiezers die het verst van het politieke gebeuren verwijderd zijn (Maddens, 1998: 91). Ten vierde betekent een geringe aandacht voor het Vlaamse belang niet dat de overige kiezers er geen mening over hebben of Belgicisten zouden zijn. Het zich Belg of Vlaming voelen sluiten mekaar trouwens niet uit. Exclusieve nationale identiteiten (wel Vlaming maar niet Belg of wel Belg maar niet Vlaming) komen relatief weinig voor (Billiet, Doutrelepon & Vandekerke, 2000: 34). Uit de opinie van de Vlaamse kiezer bij de nationale verkiezingen van 1995 kon worden afgeleid dat een relatieve meerderheid een dubbele Vlaams-Belgische identiteit aanneemt (De Winter, 1998, p. 177). Eerder wezen Maddens, Beerten en Billiet (1994: 27-29) er al op dat wat het communautaire betreft, het electoraat opgedeeld kan worden in vijf categorieën: namelijk unitaristen (Belgicisten), aarzelende unitaristen, aarzelende regionalisten, regionalisten en autonomisten.

Waarom wegen de communautaire items, de Vlaamse belangen en het Vlaamse nationalisme dan zo weinig door in het onderzoek naar de stemmotieven? Dit kan worden verduidelijkt aan de hand van het verschil tussen attituderichting en attitudesterkte (Billiet, Loosveldt & Waterplas, 1990: 213-214). Bij de studie naar de stemmotieven van de Vlaamse kiezers werd aan de hand van een open vraag gepeild naar de voornaamste reden waarom ze voor een bepaalde partij gestemd hadden. Respondenten die toen het communautaire aanhaalden waren niet enkel pro of contra (attituderichting), maar hechtten er ook veel belang aan (attitudesterkte) omdat zij het spontaan vermeldden. Hier bevragen wij de mening over de communautaire kwesties van alle respondenten, ongeacht of zij er nu wakker van liggen of niet. Wel kunnen zij via de antwoordschalen in vele gevallen ook de extremiteit van hun mening kwijt. Als het hun echt koud laat kunnen zij in vele gevallen kiezen voor een midden alternatief of de optie 'geen mening'.

Het doel van dit bulletin is dan ook de opinie van de Vlaamse kiezers in verband met de staats Hervorming (punt 3), het identiteitsgevoel van de Vlaamse kiezers (punt 4) en de taalfaciliteiten (punt 5) te bespreken. Er zal telkens ook worden gekeken in hoeverre achterliggende socio-demografische kenmerken van de kiezers de opinie of het gevoel beïnvloeden. Vervolgens wordt nagegaan wat het gevolg was van de opvattingen in verband met het communautaire voor het stemgedrag bij de verkiezingen van 1999 (punt 6). Welke opinie leidde in 1999 tot welke partijkeuze? Tot slot wordt in punt 7 de opinie van de Vlaamse kiezers vergeleken doorheen de tijd. Maar eerst wordt in punt 2 de gehanteerde methode uit de doeken gedaan.

2 Methodologie

De cijfers zijn afkomstig van het ISPO-verkiezingsonderzoek van 1999¹, waarbij 2.179 Vlamingen (zonder de Nederlandstalige Brusselaars) tussen de 18 en 79 jaar oud door getrainde interviewers bevestigd werden over de meest diverse onderwerpen. Na controle bleek de steekproefverdeling voor leeftijd, geslacht, opleiding en partijvoorkeur af te wijken van de populatie. Bij de analyse werd daarom gebruikgemaakt van gewichten berekend op basis van de leeftijd, het geslacht, het opleidingsniveau en het stemgedrag zodat de steekproef een perfecte weerspiegeling vormt van de populatie. Onder punt 7, over de vergelijking met 1991 en 1995, werden andere gewichten gebruikt om de vergelijkbaarheid te garanderen (meer informatie over de dataverzameling in Meersseman, Billiet, Depickere & Swyngedouw, 2001).

De in dit bulletin opgenomen analyses vermelden telkens de gewogen bivariate frequentieverdelingen. Bij de interpretatie hiervan is enige voorzichtigheid geboden, zeker indien we het hebben over de samenhang met bepaalde socio-demografische variabelen. Bepaalde achtergrondkenmerken hangen immers sterk samen, waardoor schijnverbanden kunnen optreden. Een voorbeeld van twee sterk samenhangende variabelen is opleiding en beroep. Wanneer bivariate frequenties van beroep en nationale identiteit bestudeerd worden, zal een deel van de waargenomen samenhang afkomstig zijn van de opleiding die als achterliggende variabele fungeert. Wil men het 'netto'-effect van het beroep op het nationale identiteitsgevoelen kennen, dan dient men dit strikt genomen te bekijken 'onder controle van' opleiding en andere achtergrondvariabelen. Dit controleren voor een bepaalde variabele dient men als volgt te begrijpen. Men bekijkt of het nationale identiteitsgevoelen verschilt volgens beroep, binnen de categorieën van opleiding.

Aan de hand van logitmodellen kan dit probleem worden opgevangen en kan men het effect van een onafhankelijke variabele op de afhankelijke variabele uitzuiveren voor het effect van de overige onafhankelijke variabelen in het model. Het nadeel van deze modellen is echter dat de interpretatie van de bekomen parameters moeilijker wordt. De parameters kunnen wel omgezet worden in 'netto' bivariate frequenties, die het 'netto'-effect van een achtergrondkenmerk op het nationale identiteitsgevoelen uitdrukken, onder controle van de overige achtergrondkenmerken. Deze techniek werd gebruikt bij de studie naar de structurele determinanten van het stemgedrag en de culturele kenmerken van de kiezerskorpsen (Billiet, Swyngedouw, Depickere & Meersseman, 2000).

We besloten dit hier niet te doen, vermits de bekomen frequentieverdelingen niet meer overeenstemmen met de werkelijk geobserveerde verdeling. Daarom hanteren we de volgende aanpak. Het berekenen van de significantie van het effect van een achtergrondkenmerk op de verschillende identiteits- en nationale bewustzijnsitems, gebeurde aan de hand van logitmodellen. Op die manier weten we dus welke variabelen een effect hebben en vermijden we schijnverbanden. In bijlage A zijn zowel de teststatistiek van de samenhang met de achtergrondkenmerken onder het model als voor de louter bivariate verdelingen weergegeven. In de tekst worden enkel de bivariate effecten die significant zijn onder het logitmodel besproken. Op die manier vermijden we dat schijnverbanden gerapporteerd worden. We kunnen wel te maken hebben met een lichte onder- of overschatting van bepaalde effecten. De vergelijking met de chikwadraatwaarde kan hiervoor een indicatie vormen.

Bij de analyses werden de volgende socio-demografische achtergrondvariabelen opgenomen: het geslacht, de leeftijd, het opleidingsniveau, het niveau van de politieke kennis en het beroep. Uit voorgaand onderzoek (Maddens, Beerten & Billiet, 1994) bleek immers dat mannen meer voorstander zijn van een onafhankelijk Vlaanderen dan vrouwen, dat het opleidingsniveau redelijk sterk

¹ De gegevens werden verzameld door het Interuniversitair Steunpunt Politieke-Opinieonderzoek (ISPO), met de steun van de federale Dienst voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele aangelegenheden (DWTC).

samenhangt met het nationale identiteitsbesef. Hoger geschoolden zijn Vlaamsgezinder, laaggeschoolden Belgischgezinder. Ook het beroep speelt een rol. Kaderleden identificeren zich sterker met Vlaanderen. Het verband tussen de leeftijd en het natiebewustzijn is vrij zwak. Ook recenter onderzoek naar waarden en waarderingen (Billiet, Doutrelepon & Vandekerke, 2000: 39) toont aan dat laaggeschoolden en ouderen meer Belgischgezind zijn. In bijlage B wordt de constructie van de achtergrondvariabelen besproken.

3 Houding ten opzichte van de staatshervorming

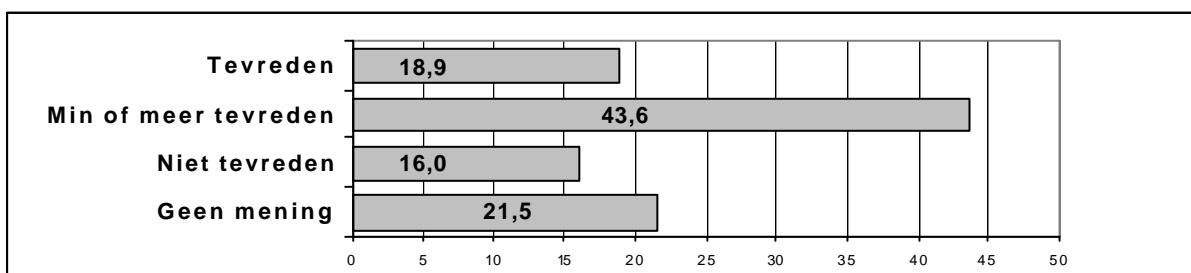
Onder dit punt gaan we na in hoeverre de Vlaamse kiezer tevreden is met de huidige staatsstructuur en in welke richting de kiezer vindt dat ze eventueel aangepast dient te worden. Het verkiezingsonderzoek van 1999 bevat een reeks vragen over de staatsstructuur. Zo gaan we het hebben over de tevredenheid met de huidige staatsstructuur, mogelijke oplossingen in verband met de toekomst van België, het gewenste beslissingsniveau, de splitsing van de sociale zekerheid en de onafhankelijkheid van Vlaanderen. We bekijken per thema eerst de algemene verdeling en gaan vervolgens na hoe ze samenhangen met een aantal achtergrondkenmerken en met het stemgedrag.

3.1 *Tevredenheid in verband met de huidige staatsstructuur*

Aan de respondenten werd de vraag gesteld of zij tevreden zijn met de huidige verdeling van bevoegdheden tussen de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten. Het overgrote deel van de respondenten (62,5%) is tevreden of min of meer tevreden met de huidige situatie. Een minderheid van 16% is niet tevreden met de huidige situatie. Iets meer dan één vijfde (21,5%) van de respondenten verklaart hierover geen mening te hebben. Noteer dat bij deze vraag de mogelijkheid 'geen mening' expliciet als een antwoordmogelijkheid werd aangeboden.

Als we geen rekening houden met de respondenten zonder mening, blijkt dat 80% van de Vlaamse kiezers tevreden of min of meer tevreden is met de huidige verdeling van de bevoegdheden.

Grafiek 1: Tevredenheid van de Vlaamse kiezers in 1999 met de bevoegdheidsverdeling tussen de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten

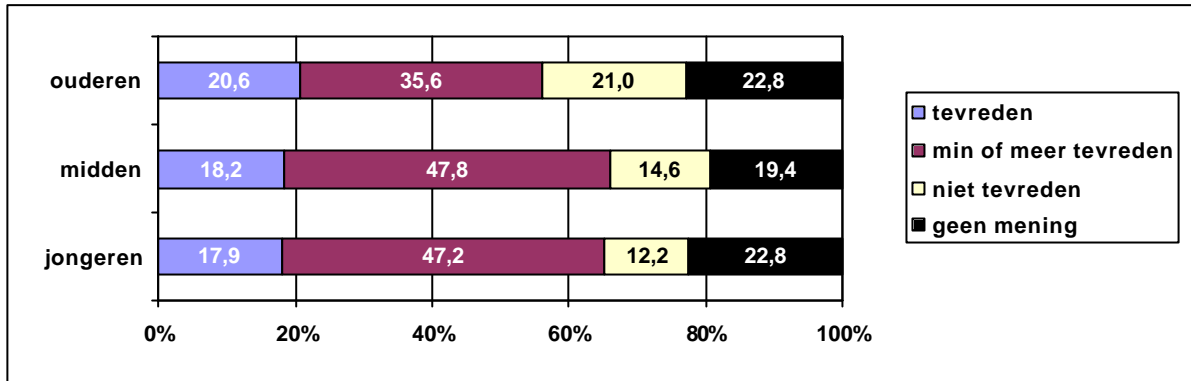

De tevredenheid verschilt wel naargelang van de leeftijd, het onderwijsniveau, het geslacht en de politieke kennis van de respondenten. Enkel het beroep doet niet terzake.

Wat de leeftijd betreft hebben we de kiezers opgedeeld in drie groepen. De 18- tot en met 34-jarigen (jongeren), de 35- tot en met 54-jarigen (midden) en de 55- tot en met 79-jarigen (ouderen). Grafiek 2 toont aan dat ouderen het minst tevreden zijn met de huidige verdeling van de bevoegdheden. Het aandeel tevreden respondenten blijft voor alle leeftijdsgroepen constant, maar het aandeel min of meer

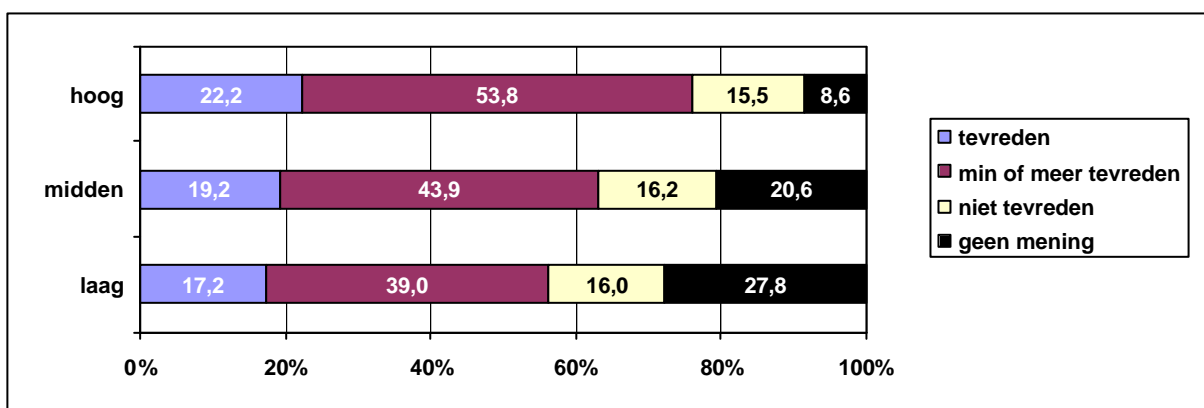
tevreden daalt van 47% bij de jongeren en de middengroep tot 35,6% bij de ouderen. Het aantal ontevreden stijgt van 12% bij de jongeren en 14,6% bij de middengroep tot 21% bij de ouderen.

Grafiek 2: Tevredenheid Vlaamse kiezers in 1999 met de huidige bevoegdheidsverdeling tussen de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten volgens leeftijd

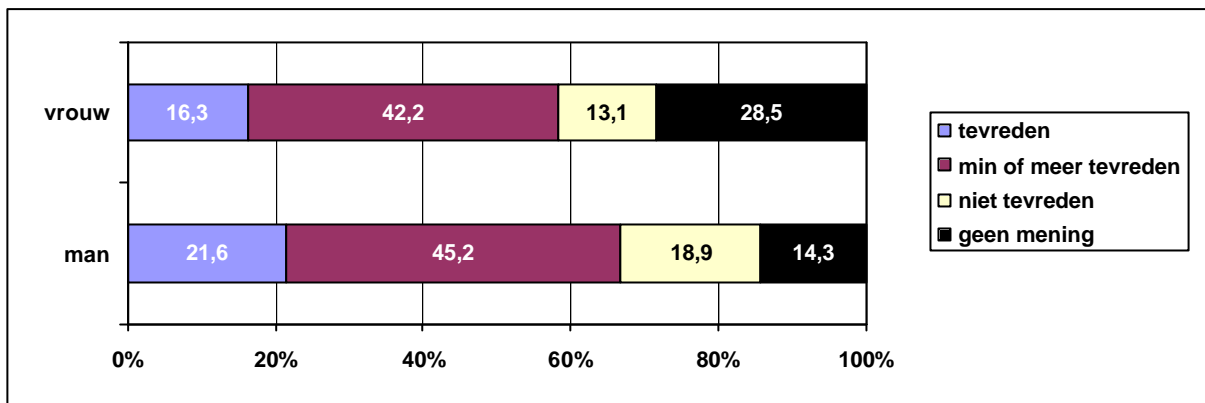
De tevredenheid hangt ook af van het genoten onderwijsniveau (grafiek 3). Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe meer de respondenten tevreden of min of meer tevreden zijn met de huidige situatie. Van de laagst geschoolden (met ten hoogste een diploma lager secundair onderwijs) is 56,2% tevreden (17,2%) of min of meer tevreden (39,0%). Van de hoogst opgeleiden (hoger onderwijs) zijn drie op de vier respondenten tevreden (22,2%) of min of meer tevreden (53,8%) met de huidige bevoegdheidsverdeling. Dit betekent niet dat de lager opgeleiden daarom expliciet minder tevreden zijn. Het aandeel ontevreden schommelt bij de drie onderwijsniveaus rond de 16%. Het is het aandeel respondenten zonder een mening dat toeneemt naargelang het onderwijsniveau daalt. Met andere woorden: de huidige verdeling van bevoegdheden tussen de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten laat meer lager opgeleiden koud (20,6% van de middengroep en 27,8% van de laagst geschoolden).

Grafiek 3: Tevredenheid Vlaamse kiezers in 1999 met de huidige bevoegdheidsverdeling tussen de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten volgens opleiding

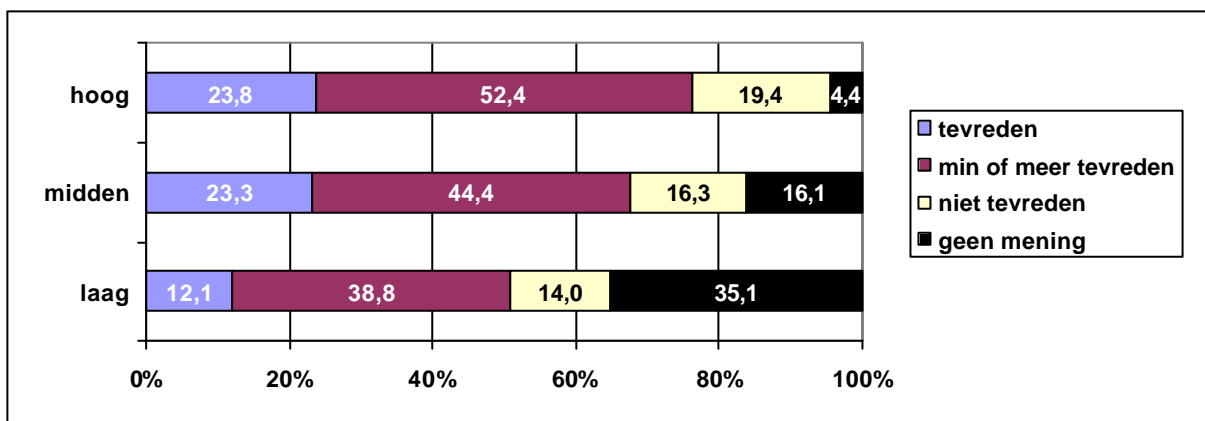
Ook de verschillen tussen mannen en vrouwen (grafiek 4) kunnen grotendeels worden toegeschreven aan het gebruik van 'geen mening'. Bij de mannen antwoordt 14% met 'geen mening'. Bij de vrouwen ligt dit aandeel met 28,5% 14 procentpunten hoger. Als gevolg vinden we in alle overige categorieën meer mannen terug en kunnen we moeilijk een uitspraak doen over welke groep meer tevreden is.

Grafiek 4: Tevredenheid Vlaamse kiezers in 1999 met de huidige bevoegdheidsverdeling tussen de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten volgens geslacht

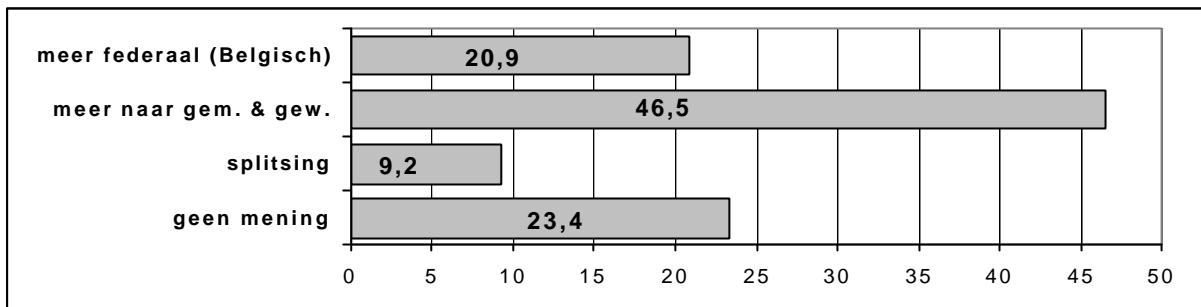
Het effect van politieke kennis (grafiek 5) is gelijkaardig. Naarmate de kennis over politiek toeneemt, daalt het percentage respondenten dat er ‘geen mening’ op na houdt. Door dit grote verschil in het gebruik van de categorie ‘geen mening’ is het moeilijk de tevredenheid van de drie groepen te vergelijken. Zowel het percentage tevreden als het percentage ontevreden stijgt naarmate het kennisniveau stijgt. Toch is er proportioneel gezien een sterkere stijging bij de tevreden en de min of meer tevreden dan bij de ontevreden. Hieruit besluiten we dat zij die meer kennis hebben over politiek ook iets meer tevreden zijn met de huidige bevoegdheidsverdeling (voor het meten van de politieke kennis zie bijlage B).

Grafiek 5: Tevredenheid Vlaamse kiezers in 1999 met de huidige bevoegdheidsverdeling tussen de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten volgens politieke kennis

We kunnen dus besluiten dat de meerderheid van de Vlaamse kiezers min of meer tevreden is met de huidige bevoegdheidsverdeling tussen de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten. Het aandeel ontevreden kiezers schommelt rond de 16%. Ouderen zijn het minst tevreden met de huidige situatie. Ook is het zo dat vrouwen, laaggeschoolden en respondenten met weinig politieke kennis minder wakker liggen van de bevoegdheidsverdeling tussen de de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten.

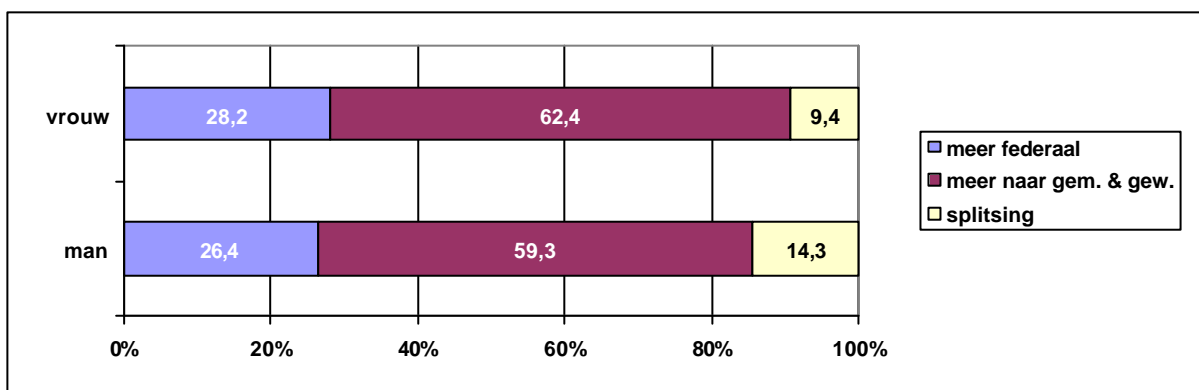
Grafiek 6: Aanpassing Belgische staatsstructuur volgens Vlaamse kiezers in 1999 indien ze gedwongen worden een keuze te maken (herleidt tot drie categorieën en rekening houdend met respondenten zonder mening)

Voor de samenhang met de achtergrondkenmerken houden we alleen rekening met de groep die expliciet een mening heeft over dit onderwerp. Het niet opnemen van de categorie ‘geen mening’, waarvan we al weten dat die sterk verschilt qua achtergrondkenmerken, zorgt ervoor dat we minder sterke effecten overhouden. Toch blijken het geslacht en de politieke kennis significant. Het onderwijsniveau en de leeftijd spelen geen rol meer.

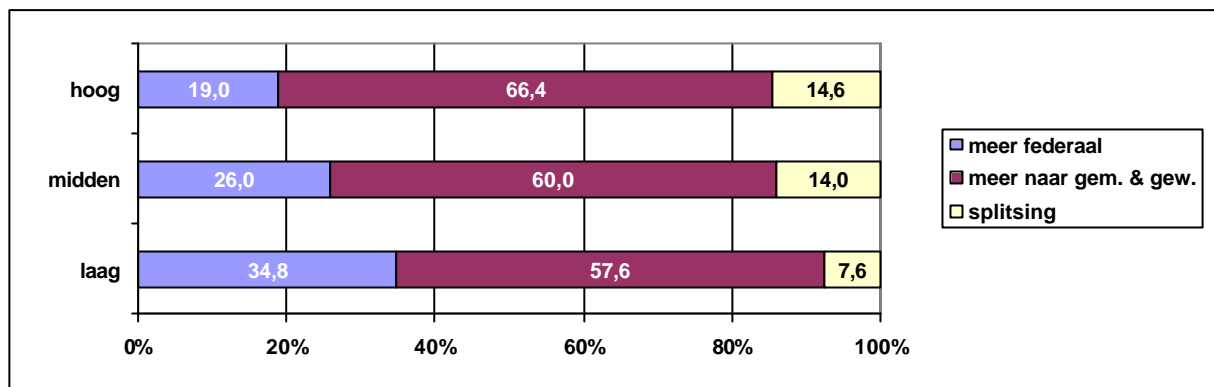
Het belangrijkste verschil tussen mannen en vrouwen is dat 5% meer mannen voorstander is van een splitsing van Vlaanderen en Wallonië.

Grafiek 7: Aanpassing Belgische staatsstructuur volgens Vlaamse kiezers in 1999 indien ze gedwongen worden een keuze te maken verdeeld volgens geslacht

Wat het niveau van politieke kennis betreft, zien we een duidelijk verschil tussen de groep met de minste kennis en de twee overige groepen. Bij respondenten met een lage politieke kennis is het aandeel voorstanders van de Vlaamse onafhankelijkheid 7 procentpunten kleiner dan bij de twee overige groepen. Het aantal voorstanders van meer centrale bevoegdheden daalt sterk naarmate de politieke kennis toeneemt. De keuze voor een uitbreiding van de bevoegdheden voor de deelstaten stijgt samen met het politieke kennisniveau.

Grafiek 8: Aanpassing Belgische staatsstructuur volgens Vlaamse kiezers in 1999 indien ze gedwongen worden een keuze te maken verdeeld volgens niveau politieke kennis

De conclusie is dat, indien de respondenten moeten kiezen, de overgrote meerderheid kiest voor een optie waarbij België blijft bestaan maar met een uitbreiding van de bevoegdheden voor de gemeenschappen en gewesten. Respondenten met een lage politieke kennis zijn in vergelijking met respondenten met een grote politieke kennis dubbel zoveel voorstander van een scenario waarbij de bevoegdheden meer gecentraliseerd worden op federaal niveau. Toch blijft bij elk niveau van politieke kennis de meerderheid van de respondenten voorstander van een verdere ontmanteling van de Belgische staat. Het aantal Vlaamse kiezers dat een herstel van de unitaire Belgische staat wil is gering en ongeveer gelijk aan het aantal dat voor een onafhankelijk Vlaanderen kiest. Bij de mannen vinden we meer aanhangers van een splitsing dan bij vrouwen, al blijft het aandeel separatisten beperkt.

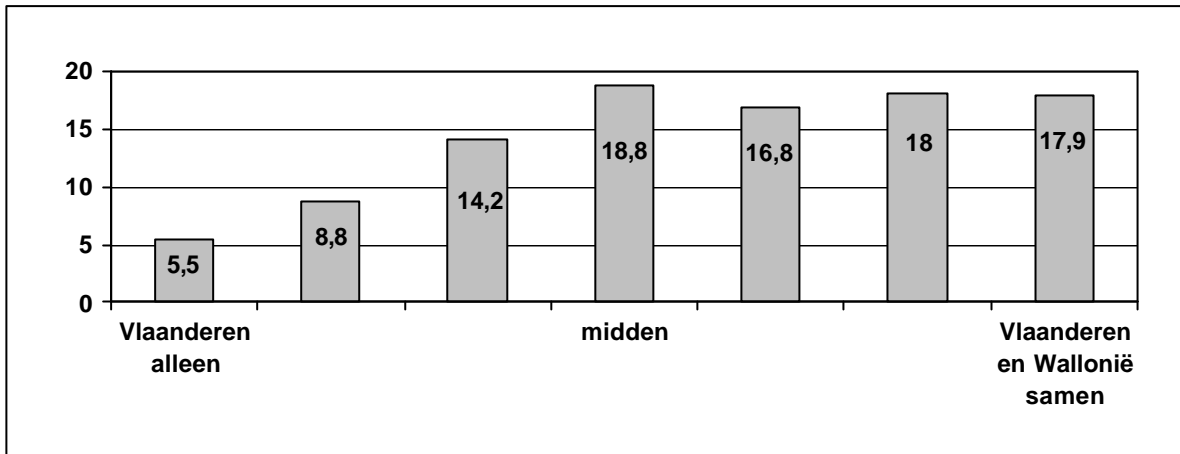
3.3 *Beslissingen*

De vraag over het niveau waar de meeste beslissingen genomen dienen te worden, ligt in de lijn van het vorige. Het grote verschil is echter dat de respondent hier niet gedwongen werd een keuze te maken, aangezien de respondenten zich pal in het midden konden plaatsen. De respondent kreeg een elfpuntenschaal aangeboden² met aan het ene uiterste ‘*Vlaanderen moet alles beslissen*’ en aan de andere zijde ‘*België, Vlamingen en Walen samen, moet alles beslissen*’. De categorie ‘*geen mening*’ werd hier niet aangeboden.

Het merendeel van de respondenten bevindt zich in het gedeelte van de schaal waar de beslissingen eerder door Vlaanderen en Wallonië samen (52,7%) dan enkel door Vlaanderen alleen (28,5%) genomen worden. Het aandeel respondenten (17,9%), dat vindt dat Vlamingen en Walen alle beslissingen samen moeten nemen, is driemaal zo hoog dan het aandeel respondenten dat vindt dat Vlaanderen (5,5%) alles autonoom moet beslissen. Deze vaststelling is in tegenspraak met het voorgaande, waar indien ze gedwongen worden te kiezen, een meerderheid meer bevoegdheden zou toekennen aan de gemeenschappen en de gewesten. Een verklaring zou kunnen zijn dat de respondenten die over de tevredenheid in verband met de huidige staatsstructuur ‘*geen mening*’ hadden zich op deze schaal in en rond het midden positioneren. Merk op dat het aandeel respondenten dat zich in het midden positioneert (18,8%) min of meer even groot is dan het aandeel respondenten zonder mening in verband met de huidige staatsstructuur (23,4%).

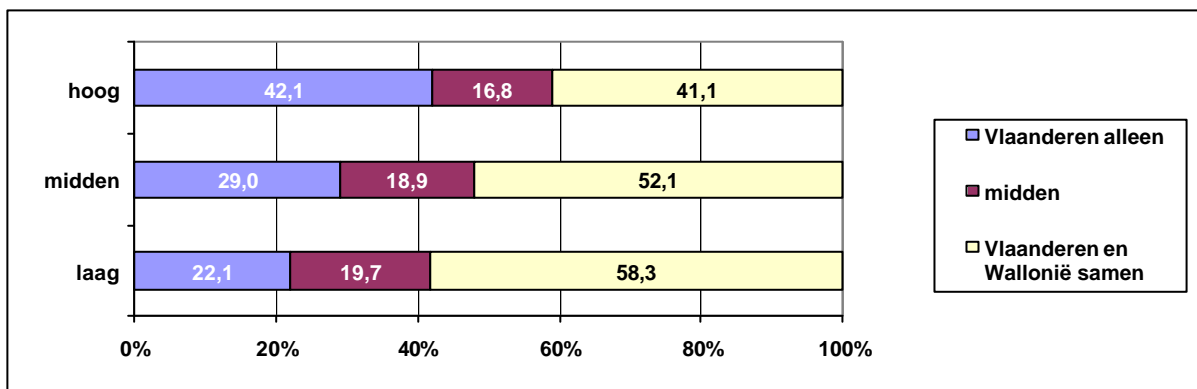
² Bij de analyse werd de elfpuntenschaal herleid tot een zevenpuntenschaal. De extremen en middengroep bleven behouden, maar de overige waarden van de schaal werden per twee samengenomen.

Grafiek 9: Wie moet volgens de Vlaamse kiezers in 1999 de beslissingen nemen, Vlaanderen alleen of samen met Wallonië (België)?

Naast het geslacht en de politieke kennis is er ook een significante samenhang met het onderwijsniveau. Het aandeel Vlaamse kiezers dat de beslissingen liever door Vlaanderen alleen genomen ziet worden daalt naarmate het onderwijsniveau daalt.³ Bij de hoogst opgeleiden is het aandeel dat voor Vlaanderen alleen kiest (42,1%) ongeveer gelijk aan het aandeel dat Vlamingen en Walen samen (België) laat beslissen (41,1%). Die verhouding verandert naarmate het opleidingsniveau daalt tot respectievelijk 29% versus 52,1% bij de middengroep en 22,1% versus 58,3% bij de laagst opgeleiden. Het aandeel Vlaamse kiezers dat zich op het midden van de schaal positioneert stijgt van 16,8% tot 19,7 naarmate het onderwijsniveau daalt, maar blijft rond het gemiddelde schommelen.

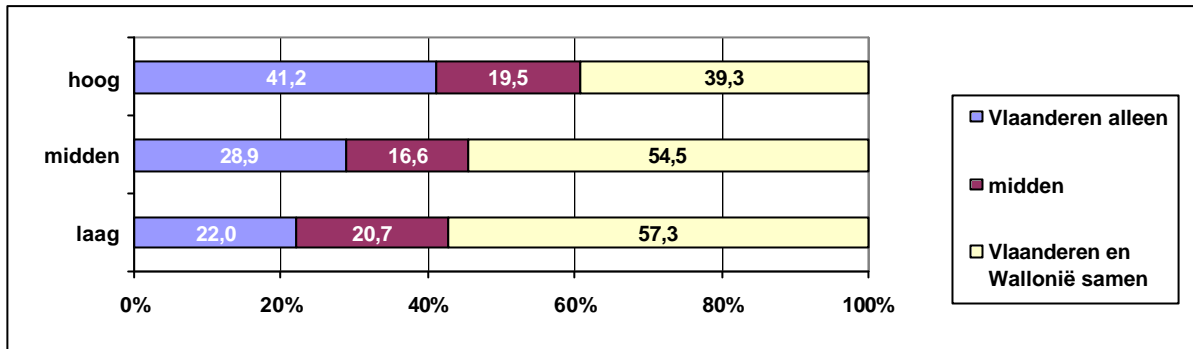
Grafiek 10: Wie moet volgens de Vlaamse kiezers in 1999 de beslissingen nemen, Vlaanderen alleen of samen met Wallonië (België)? Aandeel per onderwijsniveau

Het effect van politieke kennis ligt volledig in de lijn van het effect van onderwijsniveau. Naarmate men meer over politiek weet, kiest men voor meer beslissingsbevoegdheid voor Vlaanderen. We vermoeden dat we de effecten in beide gevallen overschatten. Omwille van de sterke samenhang tussen het onderwijsniveau en de kennis over politiek, worden de effecten overschat wanneer we ze in een bivariaat model bekijken. Toch toont de multivariate test aan dat onder controle beide significant zijn.

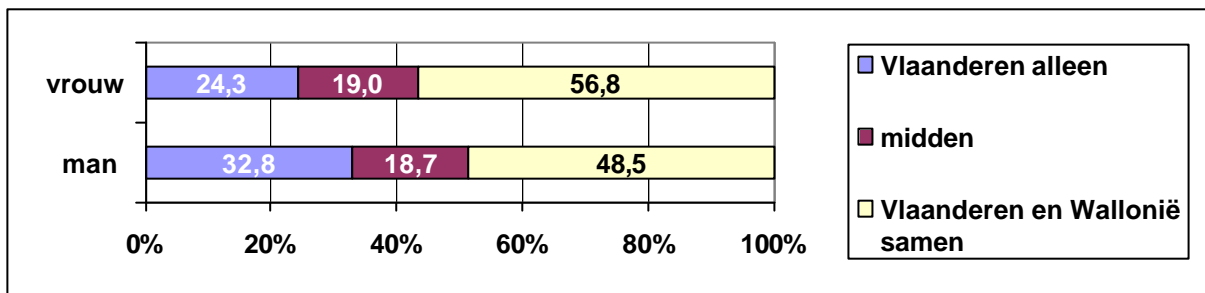
³ Het aantal categorieën werd gereduceerd tot drie. De middencategorie werd behouden, de overige categorieën werden al naargelang van de richting (Vlaanderen alleen of Vlaanderen samen met Wallonië) samengevoegd.

Grafiek 11: Wie moet volgens de Vlaamse kiezers in 1999 de beslissingen nemen, Vlaanderen alleen of samen met Wallonië (België)? Aandeel per niveau politieke kennis

Naast opleiding en de politieke kennis, speelt ook het geslacht een rol. Meer mannen dan vrouwen wensen dat Vlaanderen de beslissingen alleen neemt. Het verschil bedraagt 8 procentpunten. Het aandeel respondenten dat zich in het midden van de schaal bevindt, verschilt niet.

Grafiek 12: Wie moet volgens de Vlaamse kiezers in 1999 de beslissingen nemen, Vlaanderen alleen of samen met Wallonië (België)? Aandeel per geslacht

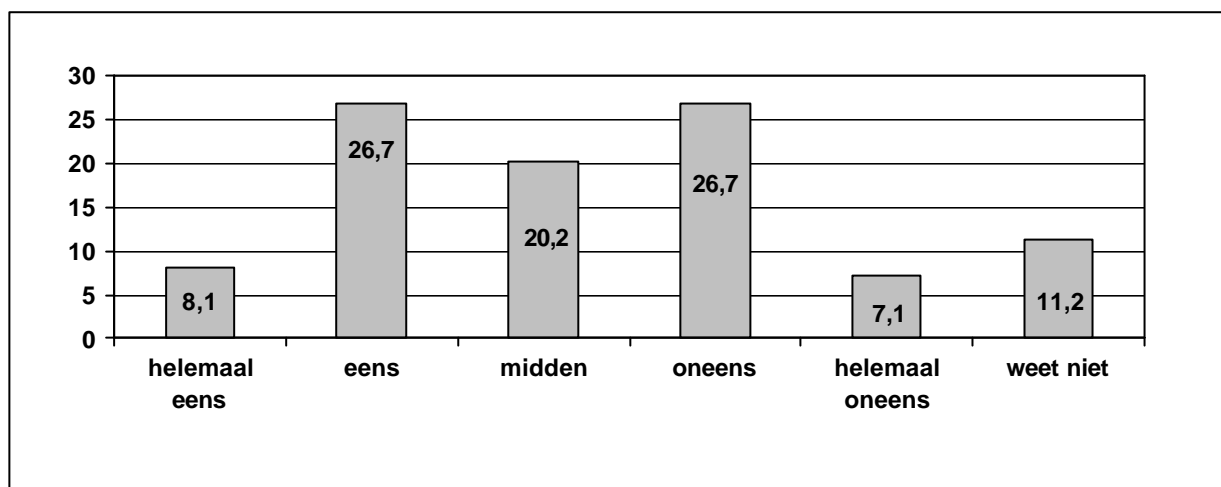

De meerderheid van de Vlaamse kiezers vindt dus dat de beslissingen zo veel mogelijk in samenspraak met Wallonië genomen moeten worden. Eén op vijf Vlamingen vindt zelfs dat alle beslissingen in samenspraak dienen te gebeuren. Dit is in tegenspraak met de bevindingen over de toekomst van België waaruit blijkt dat een meerderheid meer bevoegdheden zou toekennen aan de gemeenschappen en de gewesten. Bij hooggeschoolden en Vlamingen met een grote politieke kennis is het aandeel dat vindt dat Vlaanderen alleen mag beslissen even groot als het aandeel dat de voorkeur geeft aan overleg tussen Vlaanderen en Wallonië. Voor alle andere niveaus van onderwijs en politieke kennis stijgt het aandeel dat samenspraak tussen Vlaanderen en Wallonië wenst lineair. Ook vrouwen hebben liever overleg tussen Vlamingen en Walen.

3.4 Splitsing van de sociale zekerheid

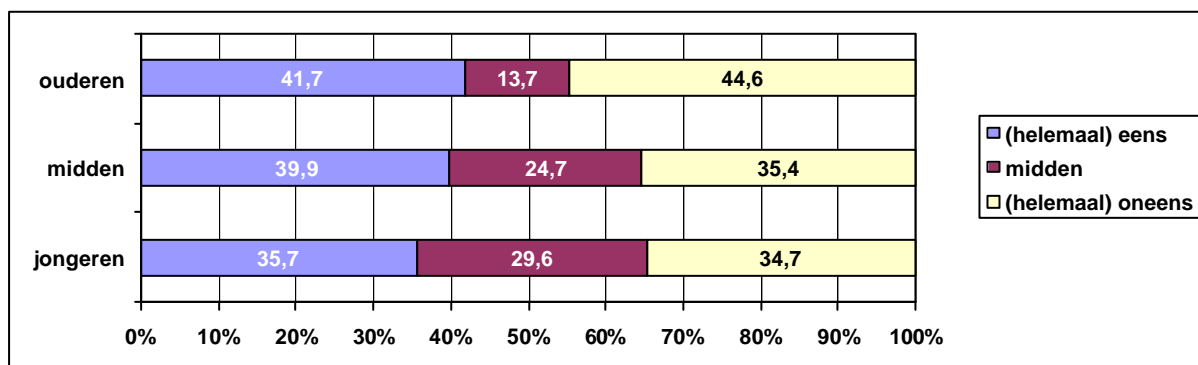
Daar waar de vorige vragen handelden over beslissingen in het algemeen, peilt deze vraag naar de houding in verband met de sociale zekerheid. Ditmaal kregen de respondenten een vijfpuntenschaal voorgeschoteld en indien de respondent het spontaan vermeldde, werd 'weet niet' als antwoord genoteerd door de interviewer. De opinie van de Vlaamse respondenten over de splitsing van de sociale zekerheid is verdeeld in twee gelijke kampen. 34,8% is het eens tot helemaal eens met een splitsing, 33,8% is het oneens of helemaal oneens met de stelling. Eén op vijf (20,2%) houdt de kerk in het midden (noch eens, noch oneens).

Grafiek 13: Opinie Vlaamse kiezer in 1999 over de splitsing van de sociale zekerheid

Naast het onderwijsniveau, het geslacht en de politieke kennis blijkt hier ook de leeftijd een significant effect te hebben.⁴ Ouderen (55 plussers) blijken een meer uitgesproken mening te hebben over een splitsing van de sociale zekerheid dan jongeren. Het verschil in categorie 'noch eens, noch oneens' bedraagt maar liefst 15 procentpunten. Voor het overige blijven de voor- en tegenstanders mekaar in evenwicht houden.

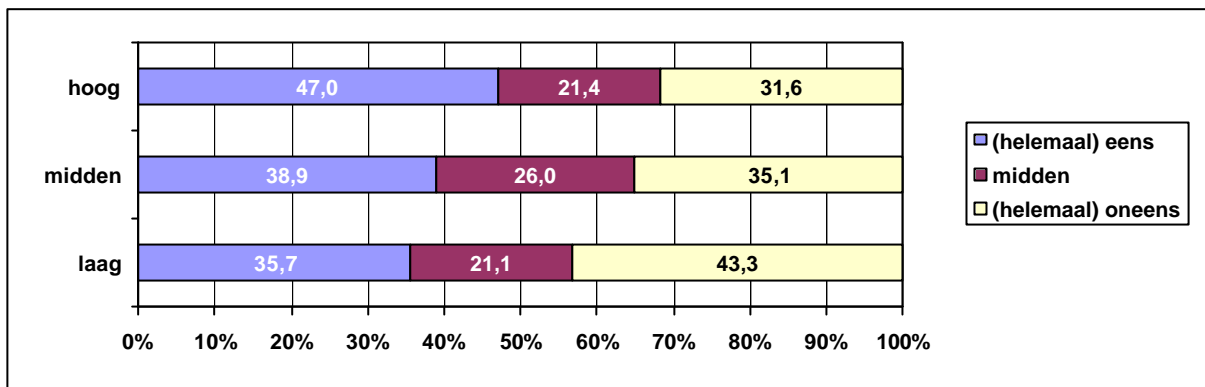
Grafiek 14: Opinie Vlaamse kiezer in 1999 over de splitsing van de sociale zekerheid volgens leeftijd

⁴ Het aantal categorieën werd gereduceerd tot drie. De middencategorie werd behouden, maar zowel bij de voor- als tegenstanders van een splitsing werden de categorieën (on)eens en helemaal (on)eens samengevoegd.

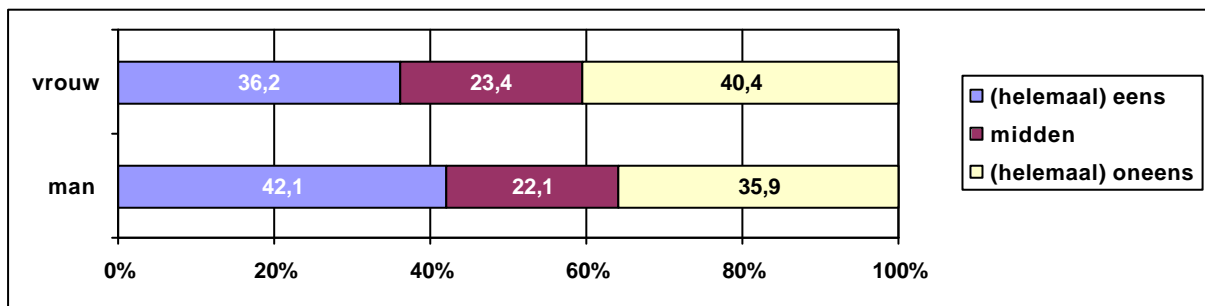
Weinig verrassend in het licht van het voorgaande is de vaststelling dat naarmate het opleidingsniveau stijgt, ook het aandeel voorstanders van een splitsing van de sociale zekerheid toeneemt. Bij de hoogst opgeleiden is maar liefst 47% gewonnen voor een splitsing van de sociale zekerheid. Ook in de middengroep is er een overwicht van de voorstanders van de splitsing, al is het verschil gedaald tot 4 procentpunten. Bij de laagst opgeleiden is de verhouding omgekeerd en hebben de tegenstanders de bovenhand genomen (43,3% versus 35,7%).

Grafiek 15: Opinie Vlaamse kiezer in 1999 over de splitsing van de sociale zekerheid volgens onderwijsniveau

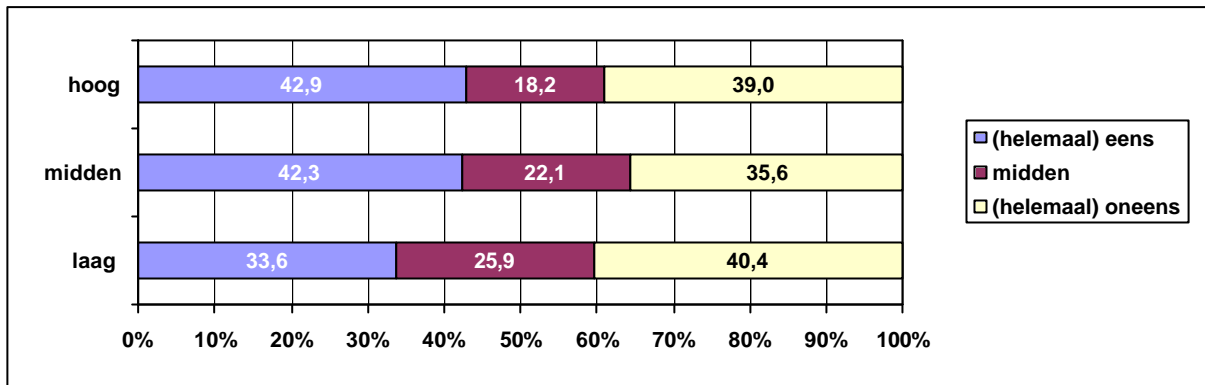
Eveneens in overeenstemming met het voorgaande is dat mannen meer voorstander zijn van een splitsing van de sociale zekerheid dan vrouwen. Het verschil bedraagt ongeveer 5 procentpunten. Vrouwen zijn meer gekant tegen een splitsing.

Grafiek 16: Opinie Vlaamse kiezer in 1999 over de splitsing van de sociale zekerheid volgens geslacht

De samenhang met het niveau van de politieke kennis is minder uitgesproken. De verschillen situeren zich voornamelijk tussen de categorie met het laagste kennisniveau en de twee overige niveaus. Opvallend meer respondenten uit de laagste kenniscategorie kiezen voor een middenpositie. De respondenten met weinig kennis over politiek kiezen in veel mindere mate voor een splitsing van de sociale zekerheid. Merk op dat ook hier dit effect vermengd wordt met het effect van opleiding, maar toch zijn beide variabelen sterk significant.

Grafiek 17: Opinie Vlaamse kiezer in 1999 over de splitsing van de sociale zekerheid volgens niveau politieke kennis

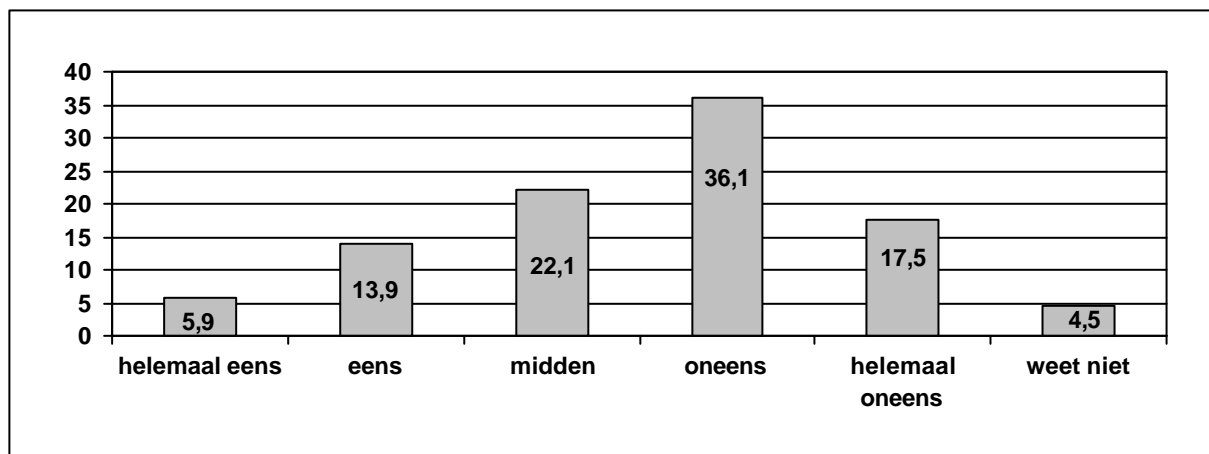

Over de splitsing van de sociale zekerheid is de opinie van de Vlaamse kiezer grondig verdeeld. Twee op vijf is voor, twee op vijf is tegen en één op vijf wil geen standpunt innemen. Het aandeel voorstanders van een splitsing neemt toe naarmate het opleidingsniveau of de politieke kennis stijgt. Vrouwen, jongeren, laaggeschoolden en mensen met weinig politieke kennis zijn het meest gekant tegen een splitsing. Al gaat het om een loopgravenoorlog, want nergens halen de voorstanders noch de tegenstanders een absolute meerderheid.

3.5 Onafhankelijkheid Vlaanderen

De respondenten werden eveneens geconfronteerd met de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden. Opnieuw konden de respondenten antwoorden via een vijfpuntenschaal (van helemaal eens tot helemaal oneens) en werd, als de respondenten het spontaan vermeldden, het antwoord 'weet niet' geregistreerd.

Grafiek 18: Opinie van de Vlaamse kiezer in 1999 over de onafhankelijkheid van Vlaanderen

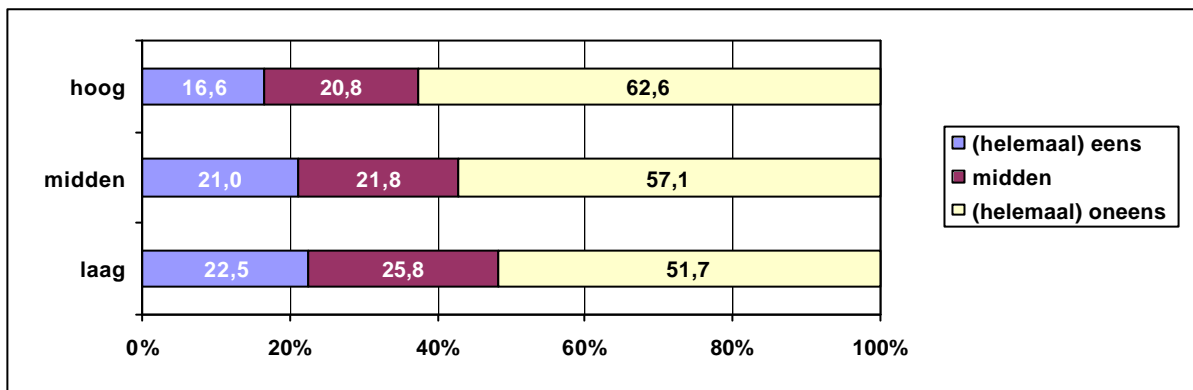

In tegenstelling tot het item over de splitsing van de sociale zekerheid, is de opinie van de Vlaamse kiezers in verband met de onafhankelijkheid duidelijker. Meer dan de helft van de Vlamingen (53,6%) is het oneens met de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden. Slechts één op vijf (19,8%) gaat akkoord met de stelling. Ongeveer evenveel respondenten (22,1%) is het noch eens, noch oneens met deze stelling en positioneert zich in het midden. Opvallend is ook dat het aantal uitdrukkelijke tegenstanders drie keer zo groot is dan het aantal uitdrukkelijke voorstanders (17,5% versus 5,9%).

De kwestie van een al dan niet onafhankelijk Vlaanderen kwam al eerder aan bod toen de respondenten moesten kiezen uit negen toekomstscenario's voor België, onder de veronderstelling dat een status-quo niet tot de mogelijkheden behoorde. Toen bleek het geslacht en de politieke kennis samen te hangen met het aandeel voorstanders van een onafhankelijk Vlaanderen. Bij deze stelling is er enkel samenhang met het niveau van de politieke kennis. Daarnaast is voor het eerst ook het beroepsniveau significant.⁵

Ook al kozen bij de toekomstscenario's de respondenten met de minste politieke kennis minder voor de optie waarbij Vlaanderen zich losmaakte van België, toch blijken de respondenten met de minste politieke kennis hier in sterkere mate akkoord te gaan met de stelling over een onafhankelijk Vlaanderen. Zij kiezen ook vaker voor de midden. Naarmate de kennis over politiek stijgt, is men het meer oneens met de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden.

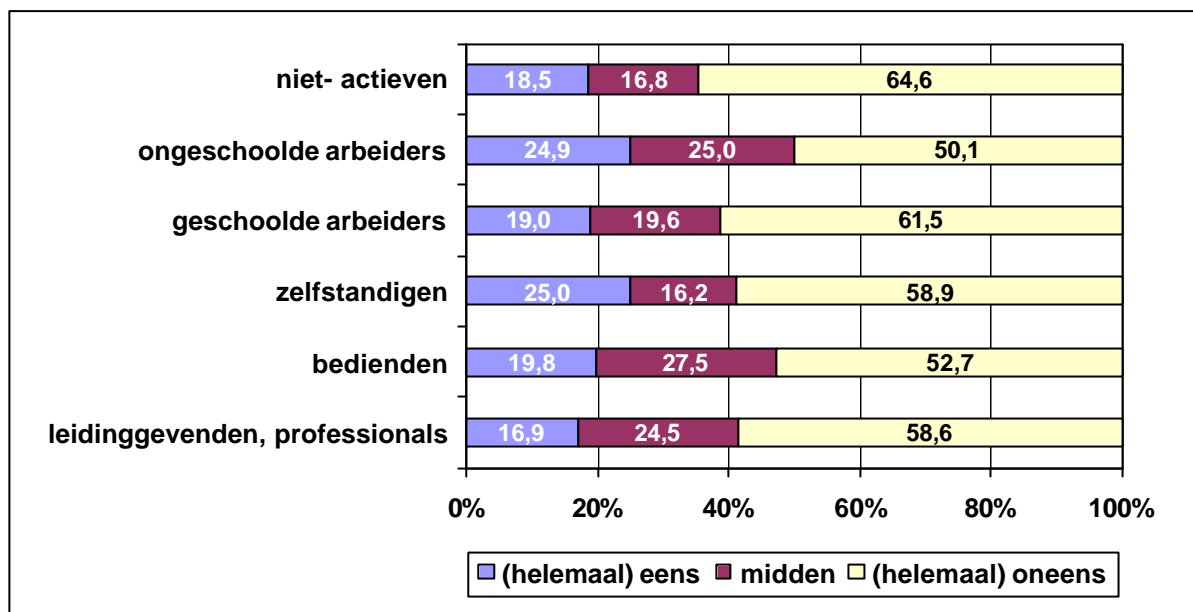
Grafiek 19: Opinie van de Vlaamse kiezer in 1999 over de onafhankelijkheid van Vlaanderen volgens het niveau van de politieke kennis

Voor alle beroeps categorieën blijft de verhouding zo dat het aandeel respondenten die het oneens zijn met de onafhankelijkheid van Vlaanderen groter is dan het aandeel respondenten die het eens zijn met de stelling. Wel verschilt de verhouding naargelang van de beroeps categorie. Algemeen gezien is de verhouding één op drie. Ongeschoolde arbeiders zijn relatief gezien het meest voorstander van een onafhankelijk Vlaanderen, met een verhouding van één op twee (24,9% voorstanders versus 50,1% tegenstanders). Niet-beroepsactieven (werklozen, huisvrouwen, studenten, arbeidsongeschikten en gepensioneerden) zijn het meest oneens met de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden (18,5% voor versus 64,6% tegen). Ook leidinggevend en professionals zitten niet meteen te wachten op een onafhankelijk Vlaanderen (58,6% versus 16,9%). Nog een opvallende vaststelling is dat bij de zelfstandigen zowel een relatief grote groep tegenstanders als voorstanders van een onafhankelijk Vlaanderen zitten. Dit komt omdat meer zelfstandigen een uitgesproken mening hebben en beduidend minder kiezen voor het midden (slechts 16,2%). Ongeschoolde arbeiders, bedienden en leidinggevend kiezen relatief vaak voor de middencategorie (ongeveer 25%).

⁵ We dienen er wel aan toe te voegen dat beide effecten slechts significant zijn bij een aanvaardbare betrouwbaarheid van 95% en niet bij een betrouwbaarheid van 99% zoals bij het voorgaande.

Grafiek 20: Opinie Vlaamse kiezer in 1999 volgens beroeps categorie over de onafhankelijkheid van Vlaanderen

Als het om de onafhankelijkheid van Vlaanderen gaat, twijfelt de Vlaamse kiezer niet. Steeds is er een meerderheid die de onafhankelijkheid niet ziet zitten. Korter dan één voorstander voor twee tegenstanders (bij de ongeschoolde arbeiders) komen de separatisten niet. Niet-actieven en Vlamingen met een grote politieke kennis blijken de grootste tegenstanders te zijn van een onafhankelijk Vlaanderen.

3.6 Besluit staatshervorming

De Vlaamse kiezer zit niet te wachten op een nieuwe ronde in de staatshervorming. De meerderheid is tevreden of min of meer tevreden met de huidige toestand. Als er toch wat moet veranderen, dan maar meer bevoegdheden naar de gemeenschappen en gewesten, al is er een grondige verdeeldheid als het om de splitsing van de sociale zekerheid gaat. Het aantal voor- en tegenstanders houdt mekaar daar in evenwicht. Meer bevoegdheden naar de gemeenschappen en gewesten betekent ook niet dat de Vlaamse kiezer vindt dat Vlaanderen zo maar over alles autonoom moet gaan beslissen. Het liefst ziet hij de beslissingen totstandkomen na overleg tussen Vlaanderen en Wallonië. Een onafhankelijk Vlaanderen zien de Vlaamse kiezers helemaal niet zitten. Slechts 6% is het volmondig eens met de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden. Deze cijfers bevestigen de conclusie van Cambré, Billiet en Swyngedouw (1996: 50), die in 1996 de houding van de Vlamingen tegenover de Vlaamse overheid onderzochten. Zij stelden ook vast dat van de meerderheid van de Vlamingen de situatie mag blijven zoals ze nu is en dat maar een kleine minderheid een totale splitsing wil.

4 De identiteit

Onder punt 4 gaan we het hebben over het identiteitsgevoel, soms ook wel het natiegevoel genoemd. Met welke entiteit(en) voelen de respondenten zich het meest verbonden? In Vlaanderen worden de burgers met drie projecten tot natievorming geconfronteerd: het Belgische, het Vlaamse en het Europese (Maddens, Beerten & Billiet, 1994: 3-4). Eerst onderzoeken we of de respondent zich eerder met België dan met Vlaanderen identificeert. Vervolgens gaan we na of hij zich eerder met een Waal dan met een Nederlander identificeert. Tot slot peilen we naar het zich Europeaan voelen van de Vlaamse kiezer.

4.1 (Etno)territoriale identiteiten

We vroegen de respondenten via een tweedelige hiërarchische vraagstelling met welk territoriaal bestuursniveau ze zich het meest verbonden voelen en welk niveau in tweede instantie in aanmerking komt. De respondenten moeten met andere woorden hun identiteiten rangschikken naargelang van de sterkte van de band met de opgesomde entiteiten. Ze konden kiezen uit acht mogelijkheden: België, de

Tabel 2: (Etno)territoriale identiteiten Vlaamse kiezer in 1999: eerste en tweede keuze

	1ste keuze	2de keuze
België	56,5 %	21,8 %
Franse Gemeenschap	0,0 %	1,3 %
Vlaanderen	27,1 %	35,4 %
Duitstalige gem.	0,0 %	0,2 %
Waal Gewest	0,1 %	0,1 %
Brussels Gewest	0,1 %	0,8 %
Provincie	2,1 %	12,0 %
Gemeente / Stad	13,4 %	26,9 %
Weet niet	0,7 %	1,5 %

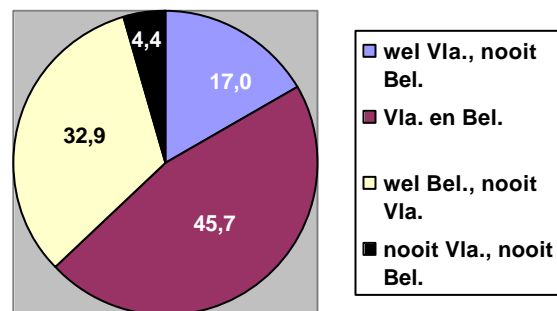
Fransse gemeenschap, de Vlaamse gemeenschap / gewest, de Duitstalige gemeenschap, het Waalse gewest, het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de provincie en een stad of gemeente. Zowel bij de eerste keuze als bij de tweede keuze worden België en Vlaanderen het meest vernoemd. België komt voor de meerderheid (56,5%) van de Vlaamse kiezers nog altijd op de eerste plaats. Iets meer dan één op vier respondenten (27,5%) identificeert zich op de eerste plaats

met Vlaanderen. De gemeente en vooral de provincie zijn minder in trek als het er op aankomt zichzelf te identificeren. Slechts 13,5% van de respondenten rekt zichzelf op de eerste plaats tot een stad of gemeente, 2% tot een provincie. In vergelijking met 1995 is het aandeel van de gemeente of stad gedaald van 17,2% naar 13,4% ten voordele van België (van 51,9% naar 56,5%) en Vlaanderen (van 24,9% naar 27,1%) (De Winter, 1998: 161).

Als tweede bron van identificatie scoort Vlaanderen het best met meer dan één op drie (35,4%) vermeldingen. Een kwart (26,9%) van de Vlaamse kiezers identificeert zich op de tweede plaats met het lokale niveau, zijnde een stad of gemeente. België als tweede identiteit haalt een aandeel van 21,8%. De provincie scoort ook als tweede plaats zwak (12,0%).

Als we de antwoorden per respondent combineren, blijkt dat de combinatie *België en ook Vlaanderen* het meest voorkomt (30,0%), gevolgd door *België en ook het lokale niveau* (17,6%) en *Vlaanderen en ook België* (15,7%). Vervolgens komen de combinaties

Grafiek 21: (Etno)territoriale identiteiten bij de Vlaamse kiezers in 1999

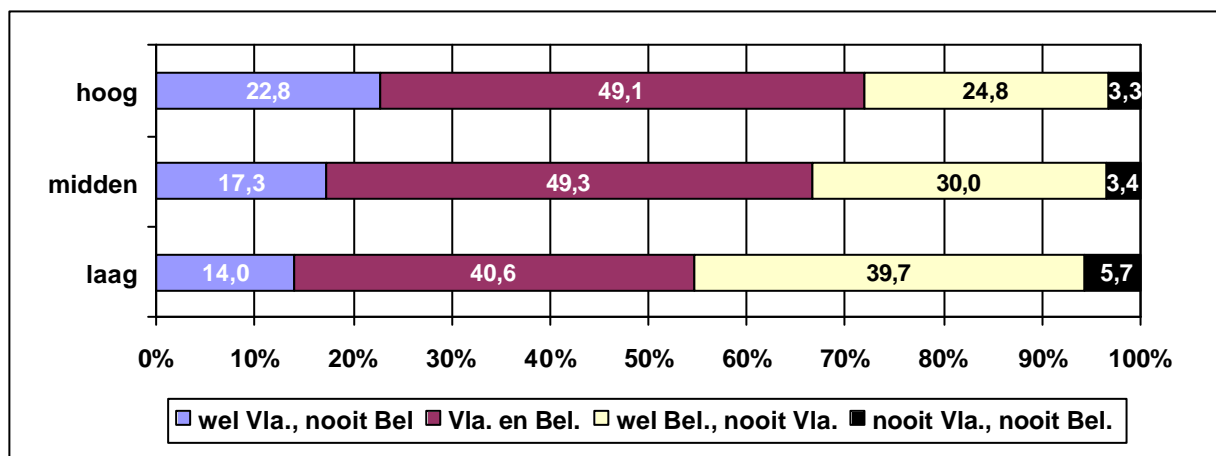

Vlaanderen en ook het lokale niveau (8,7%) en België en ook de provincie (6,4%). Het lokale niveau gecombineerd met België en Vlaanderen behaalt een aandeel van respectievelijk 5,2% en 4,8%. Iets minder dan de helft van alle Vlaamse kiezers (45,7%) opteert dus voor de dubbele identiteit Belg en Vlaming.

Uit het vorige kan worden afgeleid dat 54,3% van de Vlaamse kiezers de dubbele identiteit niet verkiezen. Zij identificeren zich ofwel liever niet met Vlaanderen, ofwel liever niet met België, ofwel geen van beide. Maar liefst één derde (32,9%) van het totaal aantal Vlaamse kiezers beroept zich voor het bepalen van zijn identiteit liever niet op Vlaanderen. Dit aandeel is twee maal zo hoog als het aandeel dat nooit naar het Belgische niveau verwijst (17,0%). Tot slot associeert 4,4 % van de Vlaamse kiezers zich noch met Vlaanderen noch met België. Zij beperken zich tot de provincie en de gemeente of stad om hun identiteit te bepalen.

Deze vier groepen hebben een verschillend socio-demografisch profiel. Het effect van de kennis over de politiek is lineair. Naarmate het niveau van politieke kennis stijgt, neemt het aandeel Vlaamse kiezers dat wel naar België, maar nooit naar Vlaanderen verwijst, af. Het aandeel anti-Vlaanderen respondenten bedraagt bij de respondenten met het laagste niveau van politieke kennis 39,7%, ongeveer even groot als het aandeel respondenten dat kiest voor een dubbele Vlaams-Belgische identiteit (40,6%). Het aandeel daalt tot 30,0% bij het middenniveau van politieke kennis en tot 24,8% bij het hoogste niveau. Aangezien het aandeel respondenten bij het midden en hoge niveau van politieke kennis dat kiest voor de dubbele Vlaams-Belgische identiteit (49%) constant is, groeit het aandeel Vlaamse kiezers dat zich wel associeert met Vlaanderen, maar nooit met België. Met andere woorden, naarmate het niveau van de politieke kennis stijgt, neemt het aandeel anti-Belgische respondenten toe. Namelijk van 14,0% bij de respondenten met de minste politieke kennis tot 17,7% bij de middengroep en 22,8% bij de respondenten met de meeste politieke kennis. Wel is het zo dat voor elk niveau van politieke kennis het aandeel respondenten dat nooit voor Vlaanderen kiest groter is dan het aandeel respondenten dat nooit België vernoemt, al bedraagt het verschil bij de respondenten met de meeste politieke kennis slechts 2 procentpunten (22,8% versus 24,8%).

Grafiek 22: De (etno)territoriale identiteit van de Vlaamse kiezers in 1999 opgedeeld volgens het niveau van politieke kennis

Ook de samenhang met het geslacht bleek na controle significant te zijn. Het aandeel mannen dat wel naar Vlaanderen verwijst, maar nooit naar België is groter dan het aandeel vrouwen (19,1% versus 15,0%). Bij de respondenten die zich wel Belg, maar geen Vlaming noemt, zijn de rollen omgekeerd. 36,3% van de vrouwen rekent zich wel tot België maar nooit tot Vlaanderen, terwijl dit aandeel bij de mannen 29,5% bedraagt.

Bij de interpretatie van de cijfers in verband met (etno)territoriale identiteiten is wel enige voorzichtigheid geboden. Eerdere studies waarin de verdeling van de (etno)territoriale identiteiten vergeleken werden over de tijd (Cambré, Billiet & Swyngedouw, 1996; De Winter, 1998), tonen aan dat deze vraag gevoelig is voor *primacy-effecten*. Dit wil zeggen dat de antwoordcategorie die het eerst aangeboden wordt kunstmatig hoog scoort, zelfs als er antwoordkaarten aangeboden worden (Billiet, Loosveldt & waterplas, 1984: 180-183). Het effect treedt vooral op bij respondenten zonder uitgesproken mening (Billiet, 1996). Bij wijze van illustratie worden de antwoordverdelingen op de vraag in verband met de (etno)territoriale identiteiten bij vorige studies weergegeven in tabel 10 (bijlage C). Tussen haakjes staat de positie van de antwoordcategorieën. Opvallend is de hoge score van het lokale niveau (gemeente en stad) bij de studies over de politieke kennis van de Vlamingen in 1995 en 1996. Stad of gemeente stond bovenaan de lijst, en dubbel zoveel respondenten identificeerden zich met dit niveau dan bij het ISPO-verkiezingsonderzoek van 1995. België blijft ook bij de studies over de politieke kennis van de Vlamingen topantwoord, maar de kloof met Vlaanderen is veel minder groot dan bij het ISPO-verkiezingsonderzoek waar België op de eerste plaats stond. Ook bij het verkiezingsonderzoek van 1999 staat België bovenaan en moet de hoge score ervan wat relativerend worden. We vermoeden dat de overschatting zo'n 15 procentpunten bedraagt.

4.2 Identificatie met België versus Vlaanderen

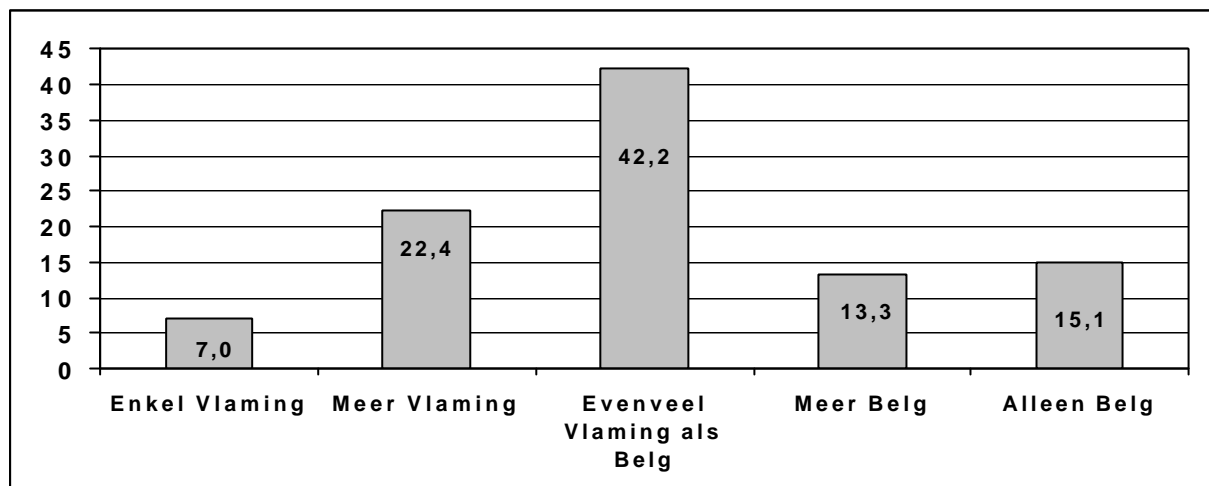
Als alternatief voor de bovenvermelde vraag waarbij de respondent de keuze diende te maken tussen verschillende groeperingen, werd de respondent ook op de man af gevraagd of hij zich Belg of Vlaming voelt, maar dit keer met de mogelijkheid zich evenveel Vlaming als Belg te voelen. De respondent kon eveneens de sterkte van zijn identiteitsgevoel uitdrukken door te kiezen voor enkel Belg (resp. enkel Vlaming) of meer Belg dan Vlaming (resp. meer Vlaming dan Belg).

Meteen zien we dat maar liefst 42,2% van de Vlaamse kiezers zich in de middencategorie *evenveel Vlaming als Belg* plaatst. Dit bevestigt ons vermoeden dat een relatieve meerderheid van de Vlamingen zich een soort van dubbele identiteit toemeet. Deze conclusie werd ook getrokken bij het Europese waardeonderzoek (Billiet, Doutrelepon & Vandekeere, 2000: 34). Voor het overige houden 'Vlamingen' (29,4%) en 'Belgen' (28,4%) mekaar in evenwicht.

Onderstaande grafiek wijst ook op een tweede interessante vaststelling. Het percentage dat zich aan het uiteinde van de Belgischgezinde kant van de schaal bevindt, is dubbel zo groot dan het aandeel respondenten dat zie aan het uiteinde van de Vlaamsgezinde kant bevindt. Slechts 7,0% voelt zich enkel Vlaming, terwijl 15,1% zich enkel Belg voelt. Tellen we de eerste twee en laatste twee categorieën samen, dan blijkt dat de schaal in evenwicht is.

Van alle door ons geteste achtergrondkenmerken bleek enkel het geslacht een rol te spelen. Ongeveer evenveel mannen als vrouwen voelen zich *enkel of meer Belg*, maar beduidend meer vrouwen voelen zich *evenveel Vlaming als Belg*. Zij kiezen significant minder voor de categorieën *enkel* of *meer Vlaming*. M.a.w. mannen zijn Vlaamsgezinder dan vrouwen.

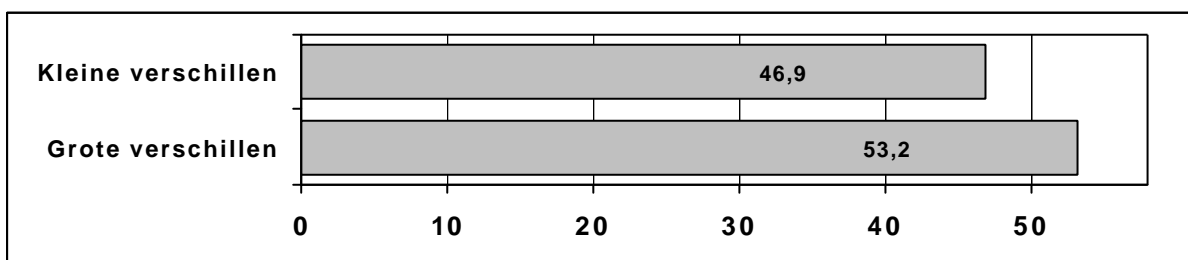
Grafiek 23: Voelen de Vlaamse kiezers in 1999 zich Vlaming en/of Belg?

4.3 Gevoelens ten opzichte van Franstalige Belgen

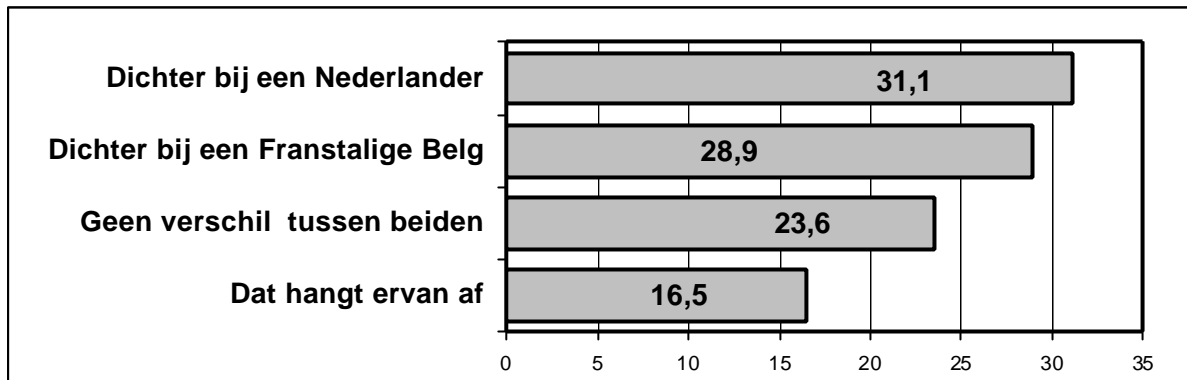
De houding van de Vlaamse respondenten ten opzichte van de Franstalige Belgen werd via twee vragen nagegaan. Ten eerste werd aan de respondenten gevraagd of zij vonden dat de verschillen tussen de Vlaamse en de Waalse mentaliteit en levensstijl groot of klein waren. Een kleine meerderheid (53,2%) vindt dat er tussen de twee bevolkingsgroepen in België grote verschillen bestaan in verband met de levensstijl en mentaliteit. Er wordt wel geen rekening gehouden met de 4,1% respondenten die spontaan antwoorden met 'weet niet'.

Grafiek 24: Grote of kleine verschillen tussen Vlamingen en Franstalige Belgen volgens de Vlaamse kiezers in 1999

Ten tweede werd de respondent gevraagd of hij zich dichter bij een Nederlander of een Franstalige Belg voelt. De respondent mocht ook antwoorden dat er 'geen verschil is tussen beiden', of dat 'dit ervan afhangt'. De gegevens in grafiek 25 tonen aan dat net iets meer mensen zich dichter bij een Nederlander dan bij een Franstalige Belg voelen (31,1% versus 28,9). Het spreken van dezelfde taal zorgt blijkbaar voor een sterke verbondenheid. Een relatieve meerderheid (40,1%) maakt hier echter geen keuze en voelt zich ofwel in gelijke mate met de twee groepen verbonden (23,6%), ofwel vindt zij dat dit ervan afhangt (16,5%).

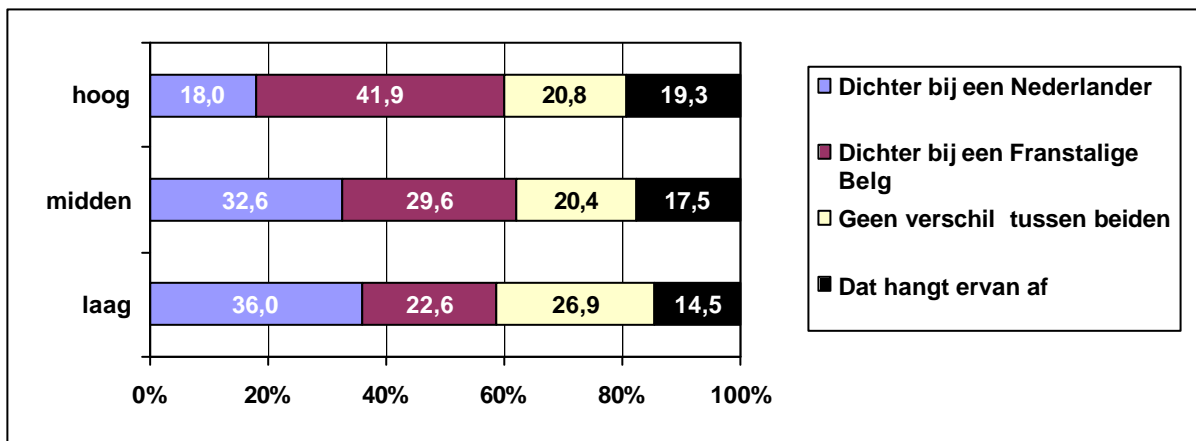
Grafiek 25: Vlaamse kiezer in 1999 dichter bij een Nederlander of bij een Franstalige Belg?

Wanneer aan de respondenten gevraagd wordt in welke mate zij vinden dat er grote of kleine verschillen bestaan tussen Vlamingen en Walen, dan blijkt geen enkele socio-demografische variabele een rol te spelen. Wat leeftijd betreft zouden we kunnen stellen dat deze variabele *randsignificant* is ($p=0.0523$).⁶ Meer jongeren vinden dat er een groot verschil is tussen Vlamingen en Walen dan ouderen.

Het zich dichter voelen bij een Franstalige Belg of een Nederlander hangt op de factor leeftijd na samen met alle opgenomen socio-demografische achtergrondkenmerken. Naarmate het opleidingsniveau daalt, neemt het aandeel Vlaamse kiezers dat zich meer verbonden voelt met een Nederlander toe. Het verschil in percentage tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden bedraagt 18 procentpunten. Bij de laagst opgeleiden en de middengroep overtreft het aandeel respondenten dat zich dichter bij een Nederlander voelt het aandeel dat zich dichter bij een Franstalige Belg voelt. Bij de hoogst geschoolden zijn de rollen omgekeerd. Meer dan tweemaal zoveel respondenten voelen zich dichter bij een Franstalige Belg dan bij een Nederlander (41,9% versus 18,0%).

Grafiek 26: Samenhang van het opleidingsniveau op het zich dichter voelen bij een Nederlander dan bij Franstalige Belgen volgens de Vlaamse kiezers in 1999

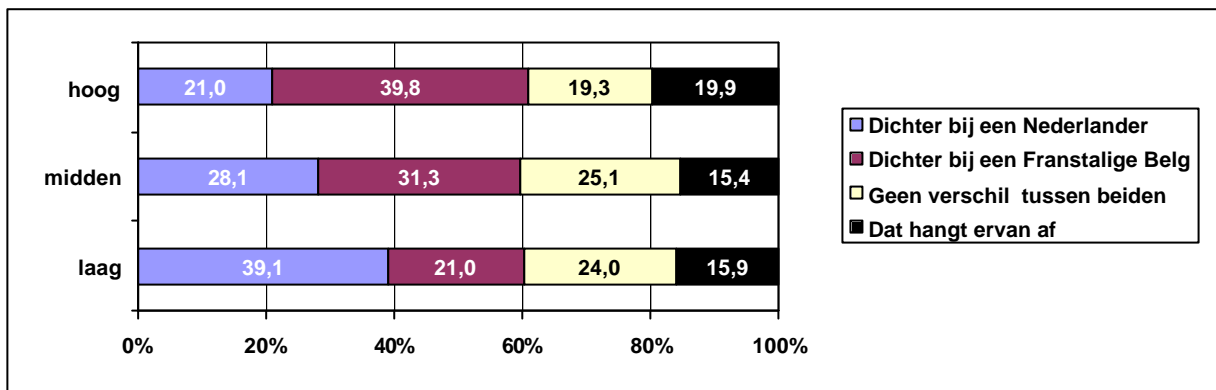

⁶ Merk op dat de significantie van deze variabele groter wordt wanneer ze opgenomen wordt in een multivariaat model dan in een bivariaat model. Daar waar we hierboven meestal het fenomeen vaststelden van schijnverbanden die er in werkelijkheid geen zijn, hebben we hier met de omgekeerde situatie te maken. Een effect wordt als het ware gemaskeerd, juist omwille van de samenhang met andere variabelen. Het meedelen van de bivariante verdeling voor leeftijd heeft weinig zin, vermits deze geen significant effect uitdrukt.

De samenhang met politieke kennis loopt volledig gelijk met dat van het onderwijsniveau. Het aandeel respondenten met een grote politieke kennis dat dichterbij een Franstalige Belg staat is tweemaal zo groot dan het aandeel dat dichterbij een Nederlander staat.

Bij de Vlaamse kiezer met de minste politieke kennis is het effect omgekeerd. Het aandeel respondenten dat zich meer verbonden voelt met een Franstalige Belg is amper de helft van het aandeel Vlaamse kiezers dat korter bij een Nederlander staat. In vergelijking met het opleidingsniveau is het hier wel zo dat ook bij de middengroep het aandeel respondenten dat korter bij een Franstalige Belg staat groter is dan het aandeel dat korter bij een Nederlander staat (31,3% versus 28,1%).

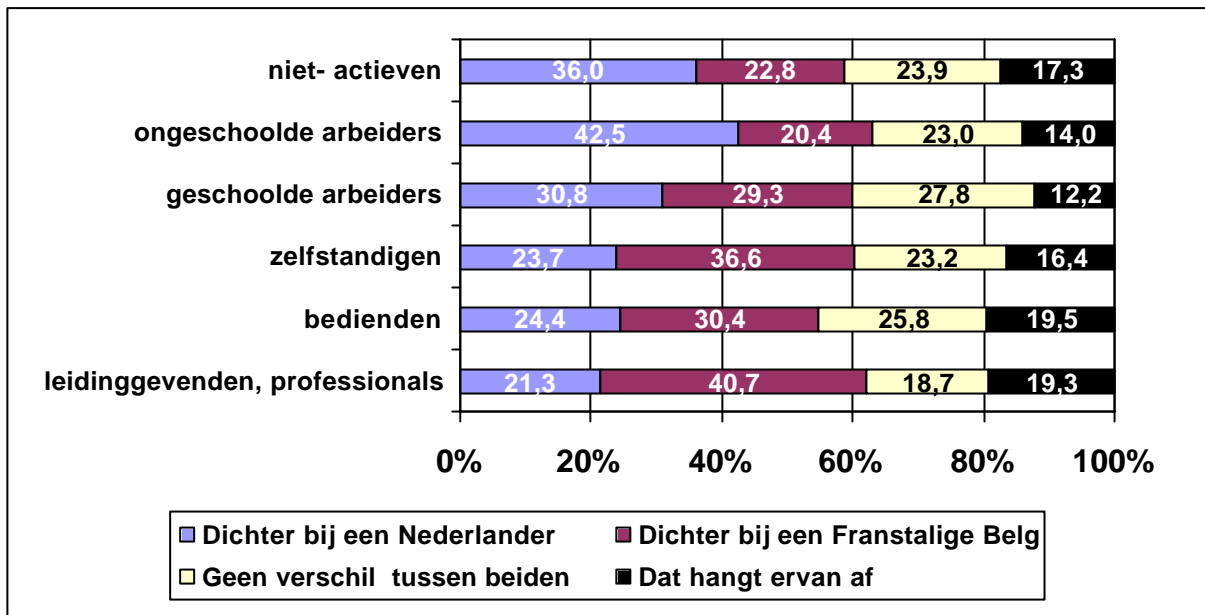
Grafiek 27: Samenhang van het niveau van de politieke kennis van de Vlaamse kiezer in 1999 met het zich dichterbij voelen bij een Nederlander dan bij een Franstalige Belg

De verbondenheid met Nederlanders is opvallend hoog bij ongeschoolde arbeiders (42,5%) en op de tweede plaats bij de niet-actieven (36,0%). Zelfstandigen (36,6%) en vooral leidinggevend en professionals (40,7%) voelen zich meer verbonden met een Franstalige landgenoot dan met een noorderbuur. Vermoedelijk is het effect van het beroepsniveau vermengd met het effect van onderwijsniveau. De verbondenheid met een Franstalige Belg is zowel bij de geschoolde arbeiders (29,3%) als bij de leidinggevend en professionals (40,7%) groter dan bij respectievelijk ongeschoolde arbeiders (20,4%) en uitvoerende bedienden (30,7%). Tot slot speelt ook het geslacht een rol. Vrouwen antwoorden gematigder op de vraag of ze zich dichterbij een Nederlander voelen dan bij een Franstalige Belg. Het aandeel respondenten bij de categorie *hangt ervan af* ligt 5 procentpunten hoger bij vrouwen dan bij mannen. Voor het overige zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen miniem.

Mogelijk is het zich dichterbij een Nederlander voelen dan bij een Franstalige Belg het gevolg van een taalbarrière. Uit het voorgaande leren we dat lager opgeleiden en ongeschoolde arbeiders oververtegenwoordigd zijn bij de respondenten die zich eerder verwant voelen met onze noorderburen. Respondenten waarvan wij vermoeden dat zij minder met het Frans in contact zijn gekomen tijdens hun schoolloopbaan. Een tweede argument dat de stelling in verband met de taalbarrière ondersteunt, is het feit dat naast de (ongeschoolde) arbeiders ook de niet-beroepsactieven Nederlanders prefereren boven Franssprekende Belgen. Het gaat hier om respondenten die ook beroepshalve minder of geen kans hebben om geconfronteerd te worden met de Franse taal. De gegevens ontbreken echter om de hypothese op haar waarheid te toetsen.

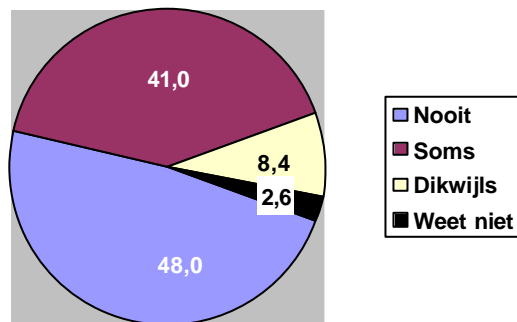
Grafiek 28: Samenhang van de beroeps categorie van de Vlaamse kiezer in 1999 met het zich dichter voelen bij een Nederlander dan bij een Franstalige Belg

4.4 Verbondenheid met Europa

Naast het Vlaamse en het Belgische identiteitsgevoel, werd ook gepeild naar de band van de Vlaamse kiezer met Europa. De vraag luidde als volgt: "Gebeurt het bij u wel eens dat u zichzelf niet enkel ziet als een Belgische maar ook als een Europese burger?" De helft (48,0%) van de Vlaamse kiezers voelt zich nooit met Europa verbonden. 41% voelt zich soms met Europa verbonden en 8,4% dikwijls. De geringe verbondenheid met Europa komt niet onverwacht. Uit het Europese waardeonderzoek bleek dat Europa helemaal achteraan komt als het er op aankomt zich te identificeren met een entiteit. (Billiet, Doutrelepon & Vandekerke, 2000: 21). De mate waarmee men zich verbonden voelt met Europa blijkt te verschillen naar onderwijs, geslacht en politieke kennis.

Grafiek 29: Verbondenheid Vlaamse kiezers in 1999 met Europa

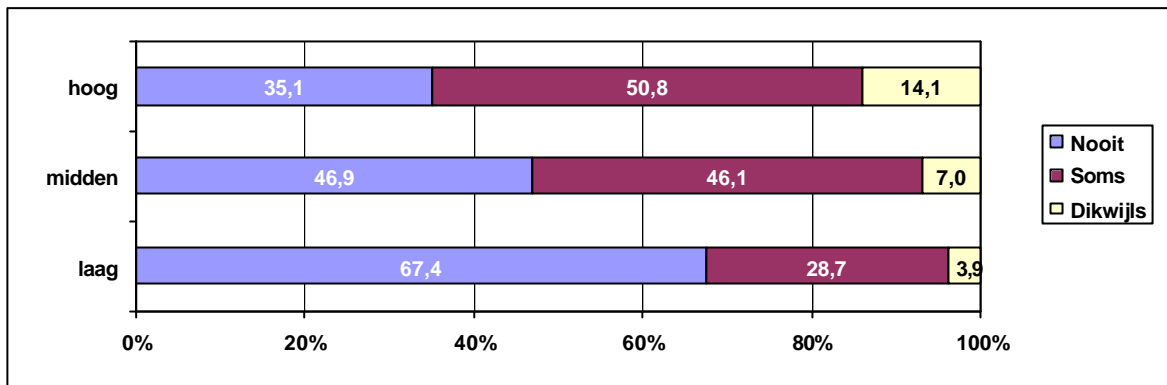

Vrouwen voelen zich opvallend minder Europeaan dan mannen. Bij de vrouwen voelt 59,2% zich nooit Europeaan terwijl dit bij de mannen 48,7% bedraagt. Meer mannen voelen zich bijgevolg soms (5 procentpunten meer) of dikwijls (5 procentpunten meer) verbonden met Europa.

Net als mannen voelen ook hoger opgeleiden zich sterker verbonden met Europa. Bij de laaggeschoolden voelt maar liefst twee derde van de respondenten (67,4%) zich nooit verbonden met Europa. Bij de hooggeschoolden bedraagt dit aantal slechts één derde (35,1%). De helft van de hooggeschoolden

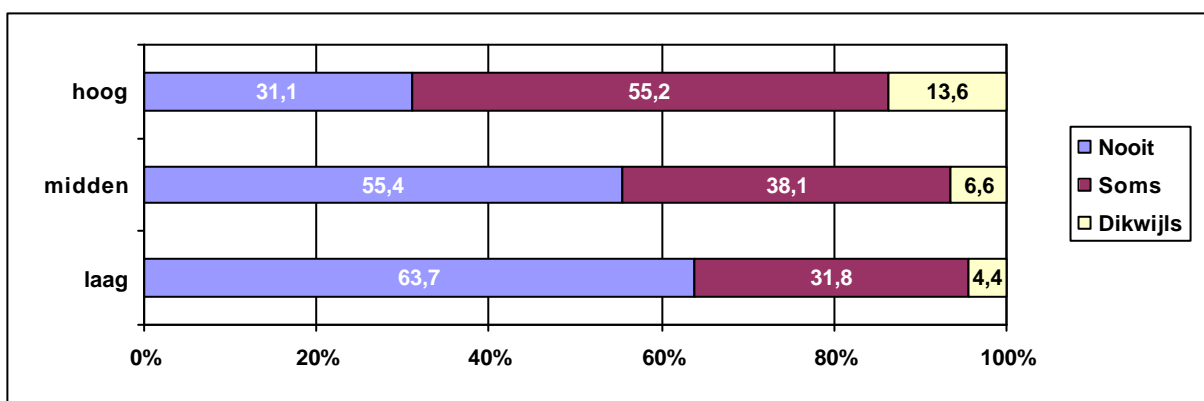
(50,8%) voelt zich soms verbonden met Europa en 14,1% voelt zich vaak met Europa verbonden. Bij de laagst geschoolden zakt dit aandeel tot slechts 3,9%.

Grafiek 30: Verbonden voelen van de Vlaamse kiezer in 1999 met Europa volgens onderwijsniveau

Ook hier is de samenhang met politieke kennis vermengd met dat van onderwijsniveau. Hoe meer kennis over politiek, hoe sterker de verbondenheid met Europa. Bij de respondenten met de meeste politieke kennis voelt slechts één op de drie (31,1%) zich nooit verbonden met Europa. Naarmate de politieke kennis daalt, neemt het aandeel toe tot 55,4% bij de middengroep en 63,7% bij de respondenten met minste politieke kennis. Het aandeel respondenten dat zich dikwijls met Europa verbonden voelt, bedraagt bij de respondenten met de meeste politieke kennis 13,6% en zakt tot respectievelijk 6,6% en 4,4%. Merk op dat de afstand tussen de respondenten met de meeste politieke kennis en de middengroep groter is dan tussen de middengroep en de respondenten met de minste politieke kennis.

Grafiek 31: Het zich verbonden voelen van de Vlaamse kiezer met Europa volgens het niveau van hun politieke kennis

4.5 Besluit identiteit

Zich Vlaming of Belg voelen sluit mekaar niet uit, aangezien iets minder dan de helft van de Vlaamse kiezers zowel naar België als naar Vlaanderen verwijst om zijn identiteit te bepalen. Wel is het zo dat België voor de meesten op de eerste plaats komt. Het aandeel kiezers dat zich nooit met Vlaanderen identificeert, overtreft wel ruimschoots het aandeel kiezers dat zich distantieert van België. Het lokale niveau (gemeente, stad of provincie) scoort enkel bij kiezers met een geringe politieke kennis.

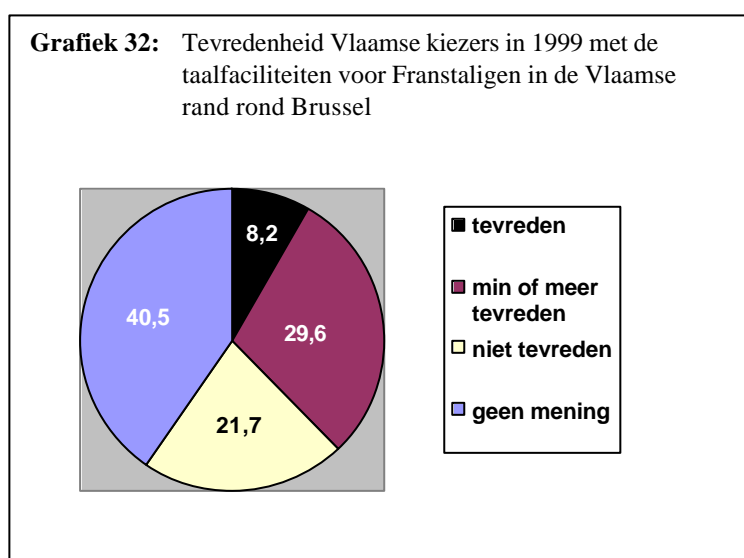
Het Europese burgerschap is nog lang niet in alle lagen van de bevolking doorgebroken. De helft van de Vlaamse kiezers voelt zich nooit Europeaan. Vooral laaggeschoolden en mensen met een geringe politieke kennis hebben nauwelijks een band met Europa. Toch kijkt 31,1% van de Vlaamse kiezers over de landsgrens. Zij voelen zich dichter bij een Nederlander dan bij een Franstalige Belg. Slechts 28,9% voelt zich meer verbonden met een Franstalige Belg dan met een Nederlander. Niet verwonderlijk, aangezien iets meer dan de helft van de Vlaamse kiezers van oordeel is dat er grote verschillen zijn tussen hen en hun Franstalige landgenoten. Vooral midden- en laagopgeleiden, mensen met een geringe politieke kennis en ongeschoolde arbeiders associëren zich eerder met Nederlanders dan met Franstalige Belgen. Vermoedelijk is een taalbarrière de oorzaak hiervan. Hoog opgeleiden, kiezers met een grote politieke kennis, leidinggevend en professionals voelen zich eerder verbonden met Franstalige Belgen. Van hen kan worden aangenomen dat zij de Franse taal wel machtig zijn.

5 Houding ten opzichte van de taalfaciliteiten

Naast de verdeling van de bevoegdheden (staats hervorming) en het natiegevoel, wordt de communautaire breuklijn ook gevoed door de taalstrijd. Die strijd werd de laatste decennia geleverd rond het taalgebruik in en rond Brussel. Denk maar aan de omzendbrief-Peeters en de kennis van het Nederlands in de Brusselse ziekenhuizen en de magistratuur. De hieronder besproken items handelen wel uitsluitend over het gebruik van het Frans in de zes faciliteitengemeenten rond Brussel en niet over het gebruik van het Nederlands in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

5.1 Tevredenheid met de taalfaciliteiten

Het eerste item dat we hier bespreken handelt over de taalfaciliteiten die de Franstaligen sinds 1963 in zes Vlaamse gemeenten rond Brussel genieten. Concreet gaat het om zes gemeenten van het Vlaamse gewest (Kraainem, Wezembeek-Oppem, Sint-Genesius-Rode, Linkebeek, Wemmel en Dogenbos) die

grenzen aan het Brussel Hoofdstedelijk Gewest en waar een meerderheid van de inwoners Franstalig is. De Franstaligen mogen daar bij het contact met de overheid het Frans gebruiken en ook Franstalige scholen oprichten (Witte, Craeybeckx & Meynen, 1997: 369). We vroegen de respondenten in welke mate ze tevreden waren met de taalfaciliteiten voor Franstaligen. De respondenten konden antwoorden met tevreden, min of meer tevreden, niet tevreden of geen mening. Grafiek 32 toont aan dat 40,5% van de Vlaamse kiezers over de taalfaciliteiten geen mening

heeft. Slechts 8,2% van de kiezers is tevreden, één op drie kiezers (29,6%) is min of meer tevreden en 21,7% is niet tevreden met de huidige regeling. Het grote aandeel kiezers zonder mening wijst op de desinteresse van de Vlamingen met betrekking tot 1999 over de communautaire aangelegenheden. Vermoedelijk speelt ook de complexiteit van de taalfaciliteiten een rol. Na verificatie blijkt het niet

hebben van een mening sterk samen te hangen met het niveau van de politieke kennis. Verder valt op dat het aandeel niet-tevredenen 2,5 keer zo groot is als het aandeel tevredenen, al kunnen we uit deze gegevens nog niet afleiden aan welke alternatieven de niet-tevredenen denken (meer of minder rechten voor de Franstaligen?).

5.2 Alternatieven voor de huidige taalfaciliteiten

De respondenten die een mening hadden over de taalfaciliteiten voor Franstaligen konden zich ook uitspreken over mogelijke alternatieven (merk op dat 40,4% geen mening had over de taalfaciliteiten rond Brussel en dus geen keuze moest maken tussen de alternatieven). Een eerste alternatief dat aangeboden werd, is dat Franstaligen altijd het Nederlands moeten gebruiken, waardoor de taalfaciliteiten afgeschaft kunnen worden. Een tweede mogelijkheid is dat de Franstaligen het Frans mogen gebruiken, op voorwaarde dat zij telkens opnieuw een aanvraag indienen. Deze oplossing komt neer op de omzendbrief van voormalig Vlaams Minister van Binnenlandse Aangelegenheden Leo Peeters (sp.a) (Tegenbos, 17 juli 2002). Een derde aangeboden alternatief is dat de Franstaligen het Frans mogen gebruiken op voorwaarde dat ze het één keer aanvragen. Tot slot kon de respondent ook kiezen voor een oplossing waarbij de Franstaligen vrij het Frans mogen gebruiken zonder dat ze dit hoeven aan te vragen. Dit komt de facto neer op het volledig tweetalig maken van de zes faciliteitengemeenten.

Tabel 3 geeft de voorkeur van de Vlaamse kiezers weer voor één van de vier opgesomde oplossingen. Van alle respondenten die een mening over de taalfaciliteiten hebben, is meer dan de helft (55,5%) voor het afschaffen van de faciliteiten. Dit is één derde van de Vlaamse kiezers. Zij vinden dus dat de Franstaligen in de Vlaamse rand altijd het Nederlands moeten gebruiken. De drie oplossingen waarbij de Franstaligen, al dan niet onder voorwaarden, het Frans mogen blijven gebruiken, kunnen elk ongeveer 15% van de kiezers met mening bekoren.

Als we van de huidige situatie vertrekken, is dus 41,5% van alle kiezers voor een afbouw of afschaffing van de faciliteiten voor Franstaligen. 17,1% van de Vlamingen is voor een versoepeling en 40,4% heeft er geen mening over.

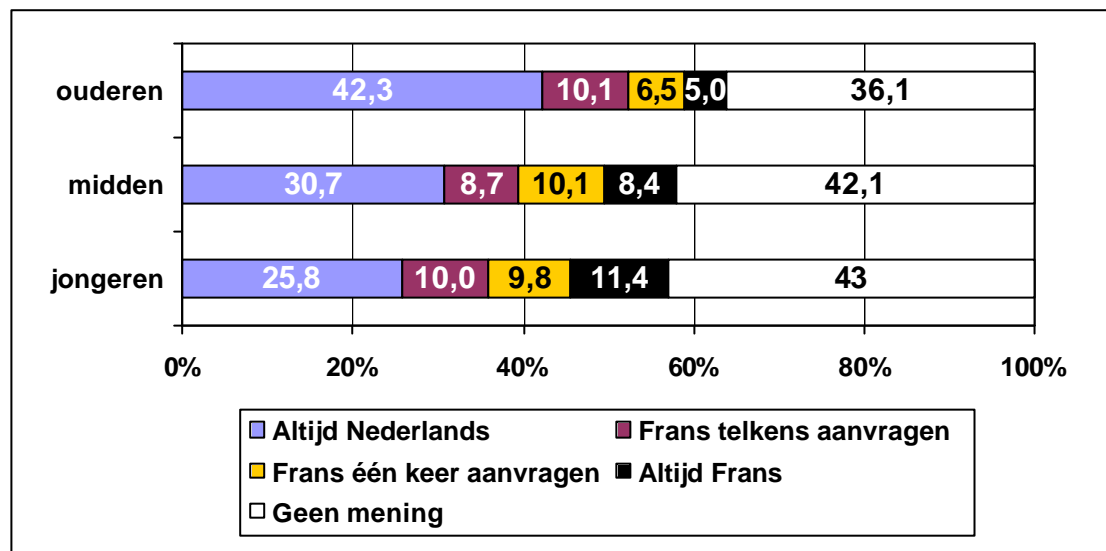
Tabel 3: De door de Vlaamse kiezers in 1999 gewenste oplossing voor het taalgebruik van Franstaligen in de zes faciliteitengemeenten rond Brussel

Oplossingen i.v.m. taalgebruik Frans	% (expl. geen mening)	% (incl. geen mening)
Franstaligen moeten Nederlands praten en faciliteiten afschaffen	55,5	33,0
Franstaligen mogen Frans gebruiken maar moeten aanvraag telkens herhalen	15,9	9,5
Franstaligen mogen Frans gebruiken nadat ze dit één keer hebben aangevraagd	14,9	8,9
Franstaligen mogen vrij Frans gebruiken zonder aanvraag	13,7	8,2
Geen mening	-	40,4

Zowel de tevredenheid met de taalfaciliteiten als de voorkeur voor één van de voorgestelde oplossingen hangt samen met de leeftijd, het geslacht en het niveau van de politieke kennis. De samenhang met politieke kennis en geslacht situeert zich enkel op het niveau van het al dan niet hebben van een mening. Zo hebben vrouwen minder vaak een mening over de taalfaciliteiten en over de aangeboden alternatieven dan mannen. Respondenten met een grote politieke kennis maken minder gebruik van de ‘geen mening’-optie dan respondenten met een lage politieke kennis. Wat de leeftijd betreft (grafiek 33), merken we dat ouderen (55-plussers) vaker een mening hebben over de taalfaciliteiten en de mogelijke alternatieven dan jongeren. Over de samenhang met leeftijd kunnen

ook inhoudelijke conclusies worden getrokken. Ouderen zijn minder tevreden met de taalfaciliteiten dan jongeren. Ouderen zijn ook meer voorstander van een verstrenging van de taalwetgeving in de faciliteitengemeenten. Zo vindt 42,3% van de 55 plussers dat de Franstaligen altijd het Nederlands moeten gebruiken als zij in contact komen met de overheid. Bij de middengroep (35-54 jaar) en de jongeren (18-34 jaar) zakt dat aandeel lineair tot respectievelijk 30,7% en 25,8%. Respondenten van 55 jaar of ouder zijn opvallend minder te vinden voor een versoepeling van de taalfaciliteiten. Slechts 5% van hen vindt dat Franstaligen onbepikt het Frans mogen gebruiken. Bij de andere leeftijdsgroepen bedraagt dat aandeel respectievelijk 8,4% en 11,4%. Ook het alternatief waarbij het Frans gebruikt mag worden na één aanvraag, slaat bij de ouderen minder aan.

Grafiek 33: Samenhang van de door de Vlaamse kiezers in 1999 gewenste oplossing voor het taalgebruik in de zes faciliteitengemeenten rond Brussel met leeftijd

Tabel 4: De opinie van de Vlaamse kiezers in 1999 over een mogelijke uitbreiding van Brussel met delen van Vlaanderen en Wallonië

Brussel uitbreiden met een deel van Vlaanderen en een deel van Wallonië	% (expl. geen mening)	% (incl. geen mening)
(heel) wenselijk	18,9	8,4
noch wenselijk, noch onwenselijk	24,1	10,7
(heel) onwenselijk	57,1	24,3
Geen mening	-	55,7

Een niet-voorgelegde, maar door het FDF naar voren geschoven oplossing in verband met de taalfaciliteiten rond Brussel, is de uitbreiding van het tweetalig Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Otte, 26 april 2002). Wij vroegen de Vlaamse kiezers in hoever zij het wenselijk achtten om Brussel uit te breiden met een deel van Vlaanderen en een deel van Wallonië. De belangrijkste conclusie hier (tabel 4) is dat meer dan de helft van de Vlaamse kiezers (55,7%) niet wakker ligt van de situatie in de hoofdstad (Respondenten die geen mening hadden over het statuut van Brussel, hoefden de vraag in verband met een mogelijke uitbreiding van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest niet te beantwoorden). Houden we enkel rekening met de respondenten die een mening hebben over Brussel, dan kunnen we besluiten dat de Vlaamse kiezers in 1999 een uitbreiding van het tweetalig Brussels Hoofdstedelijk Gewest niet zien zitten. 57,1% van de kiezers met een mening vindt het onwenselijk of heel onwenselijk dat het Brussels Hoofdstedelijk Gewest uitgebreid zou worden en één op vier (24,1%)

positioneert zich in het midden. Slechts één op vijf (18,9%) vindt een uitbreiding wenselijk of heel wenselijk.

5.3 *Besluit houding ten opzichte van de taalfaciliteiten*

In verband met de taalfaciliteiten rond Brussel valt vooral de lage betrokkenheid van de Vlaamse kiezers op. 40% van de kiezers heeft er geen mening over. Van de kiezers met een mening is het aandeel dat kiest voor een verstrenging van de taalwetgeving (dus minder rechten voor de Franstaligen) groter dan het aandeel dat de Franstaligen meer rechten wil geven. Zo vindt 30% van de Vlaamse kiezers (55,5% van de kiezers met een mening over de taalfaciliteiten) dat de faciliteiten voor Franstaligen afgeschaft moeten worden. Vooral de oudste leeftijdsgroep is streng als het over de taalfaciliteiten gaat. Plus 55-ers zijn het meest ontevreden met de taalfaciliteiten en zijn de grootste voorstanders van het terugschroeven van de rechten van Franstaligen. Een mogelijke uitbreiding van het tweetalig Brussels Hoofdstedelijk Gewest laat nog meer Vlaamse kiezers onverschillig. Ook in deze discussie is het aantal tegenstanders veel groter dan het aantal voorstanders.

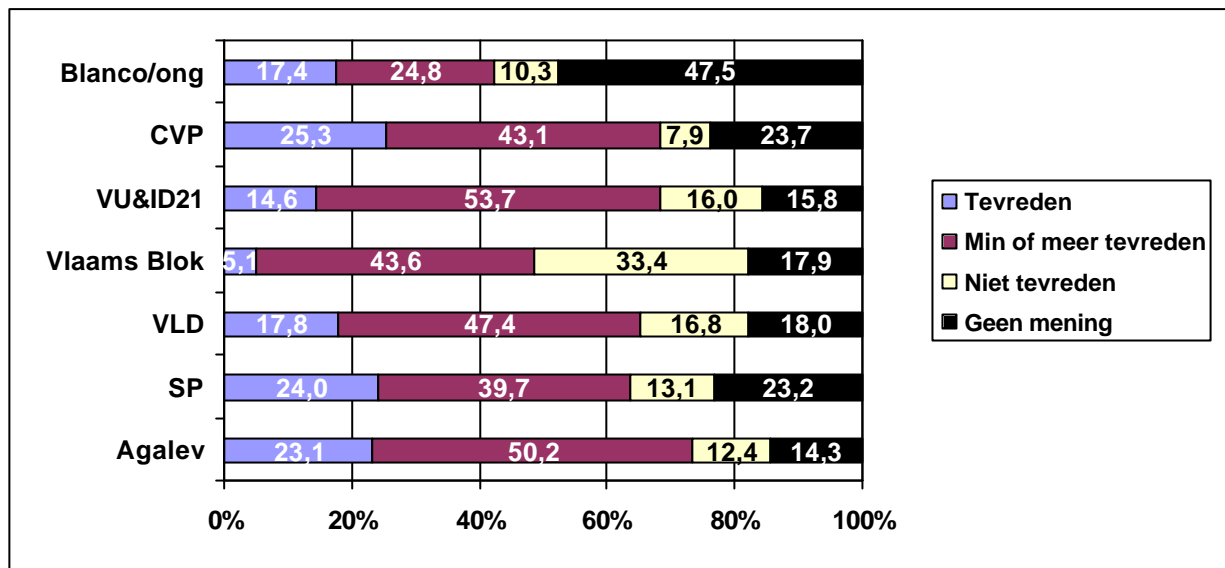
6 Stemgedrag

Onder de punten 3 en 4 onderzochten we welke de opinie van de Vlaamse kiezer was in verband met de staatshervorming en de identiteit. Hier gaan we na tot welke partijvoorkeur een opinie leidde bij de parlementsverkiezingen van 1999. Het gaat om de partijvoorkeur voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Eerst worden de aandelen van de verschillende opinies binnen elke partij besproken. Daarna kijken we voor welke partijen de meest Vlaamsgezinde kiezers stemden in 1999.

6.1 *De staatshervorming*

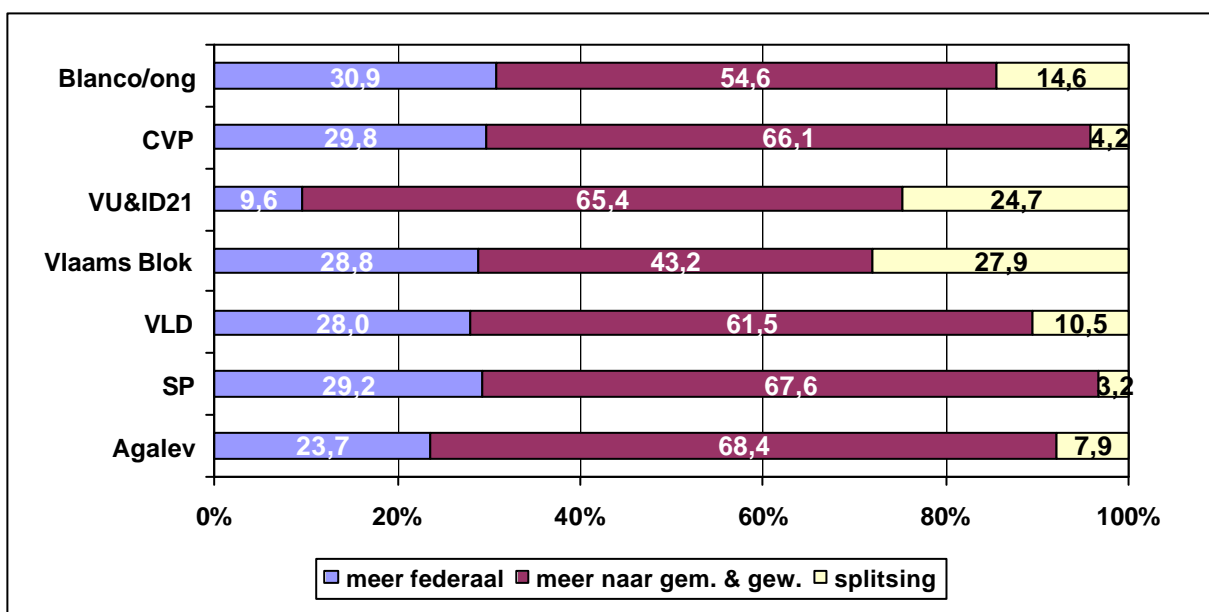
Wat de tevredenheid met de huidige staatsstructuur betreft, zien we dat het aandeel tevreden kiezers het grootst is bij de CVP (25,3%), SP (24,0%) en Agalev (23,1%). Als we de tevreden en min of meer tevreden kiezers samentellen, dan blijken de Agalev-kiezers het meest tevreden te zijn (73,3%), gevolgd door de CVP- (68,4%) en VU&ID21-kiezers (68,3%). Bij de VU&ID21-kiezers is dit aandeel een gevolg van het feit dat 53,7% van hun electoraat min of meer tevreden was met de huidige staatsstructuur, want op het Vlaams Blok na (met amper 5,1% tevreden kiezers) hebben zij het geringste aandeel tevreden kiezers (14,6%). Het grootste aandeel ontevreden kiezers vinden we bij het Vlaams Blok (33,4%). Het aandeel ontevreden kiezers bij VLD en VU&ID21 bedraagt ongeveer 16%. Het aandeel kiezers zonder een mening over de staatshervorming is het grootst bij de blanco/ongeldig-kiezers, waar iets minder dan de helft geen opinie heeft. Ook één op vier CVP- (23,7%) en SP-kiezers (23,2%) spreekt zich niet uit over de huidige verdeling van bevoegdheden tussen de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten. Globaal genomen kunnen we besluiten dat op het Vlaams-Blok en blanco-ongeldig-kiezers na, voor elk electoraat de kiezers redelijk tevreden zijn met de huidige staatsstructuur.

Grafiek 34: Tevredenheid Vlaamse kiezer in 1999 met de huidige bevoegdheidsverdeling tussen de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten opgesplitst per partij

Wat de oplossingen betreffende de toekomst van België betreft, is op het Vlaams Blok-electoraat na, de meerderheid van de kiezers bij elke partij gewonnen voor het verschuiven van bevoegdheden van het federale niveau naar de gemeenschappen en gewesten. Bij Agalev (68,4%), SP (67,6%), CVP (66,1%) en VU&ID21 (65,4%) gaat het om ongeveer tweederde van hun electoraat. De VLD strandt op 61,5%. Het Vlaams Blok-electoraat is sterk gepolariseerd. Een gedeelte is eerder voorstander van een totale splitsing, terwijl een ander deel terug wil naar een unitair België. In elk geval blijkt federalisering door de meeste kiezers aanvaard.

Grafiek 35: Aanpassing Belgische staatsstructuur volgens Vlaamse kiezers in 1999 indien ze gedwongen worden een keuze te maken opgesplitst per partij

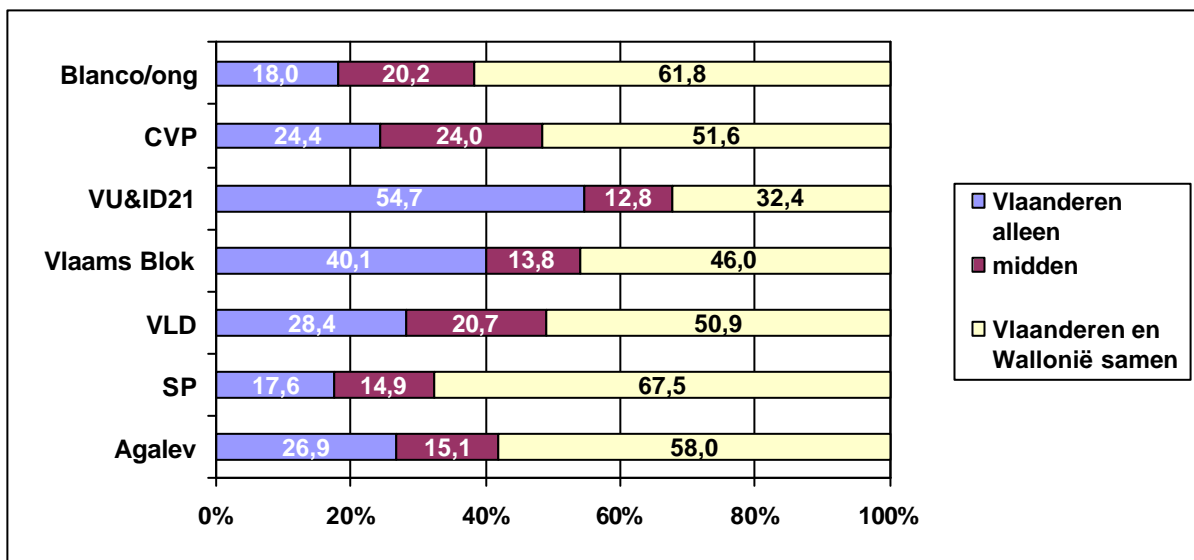

Het aandeel kiezers dat gewonnen is voor een totale splitsing van België is zoals te verwachten het grootst bij de zogenaamde communautaire partijen Vlaams Blok en VU&ID21 (een aandeel van

respectievelijk 27,9% en 24,7%). Op ruime afstand volgen de VLD (10,5%) en Agalev (7,9%). De relatief hoge score bij het VLD-electoraat is niet zo verwonderlijk, want als oppositiepartij profileerden de Vlaamse liberalen zich als Vlaamsgezinde partij. De score van 7,9% bij het eerder 'Belgicistische' Agalev is onverwacht. SP- en CVP-kiezers zijn het minst gewonnen voor een splitsing. Verwonderlijk is ook het grote aandeel Vlaams Blok-kiezers (28,8%) die een oplossing zien in de andere richting en meer bevoegdheden terug naar het federale (centrale) niveau willen brengen. Vermoedelijk vielen deze kiezers voor het *law and order* programmapunt van het Vlaams Blok met een sterke staat in het achterhoofd. VU&ID21 heeft het minste aanhangers (amper 9,6%) van een centraal bestuurd land. Zij is ook de enige politieke partij waar het aandeel aanhangers van een splitsing van België groter is dan het aandeel aanhangers dat de klok wil terugdraaien en meer bevoegdheden wil toekennen aan de federale overheid. Op VU&ID21 en Agalev na schommelt het aandeel kiezers dat de staatshervorming wil terugschroeven rond de 30%.

Een gelijkaardig beeld krijgen we voor de antwoorden op de elfpuntenschaal in verband met het niveau waar de beslissingen moeten worden genomen (Vlaanderen alleen of Vlaanderen samen met Wallonië). Enkel bij het VU&ID21-electoraat wenst de meerderheid (54,7%) dat Vlaanderen alleen beslist. Bij het Vlaams Blok vindt 40,1% van het electoraat dat Vlaanderen autonoom moet beslissen, maar 46,0% is dan weer van oordeel dat de deelstaten samen moeten beslissen. Bij de overige partijen is meer dan de helft van oordeel dat Vlaanderen en Wallonië samen moeten beslissen. Vooral SP-kiezers zijn het minst (17,6%) gewonnen voor Vlaamse autonome beslissingen en zij dringen aan op samenwerking (67,5%). Ook het Agalev-electoraat dringt sterk aan op samenwerking (58,0%), maar toch vindt ruim één op vier (26,9%) Agalev-kiezers dat Vlaanderen autonoom moet kunnen beslissen. Bij de SP bedraagt dit aandeel amper 17,6%. Ook blanco/ongeldig-kiezers zijn eerder gewonnen voor overleg tussen de deelstaten.

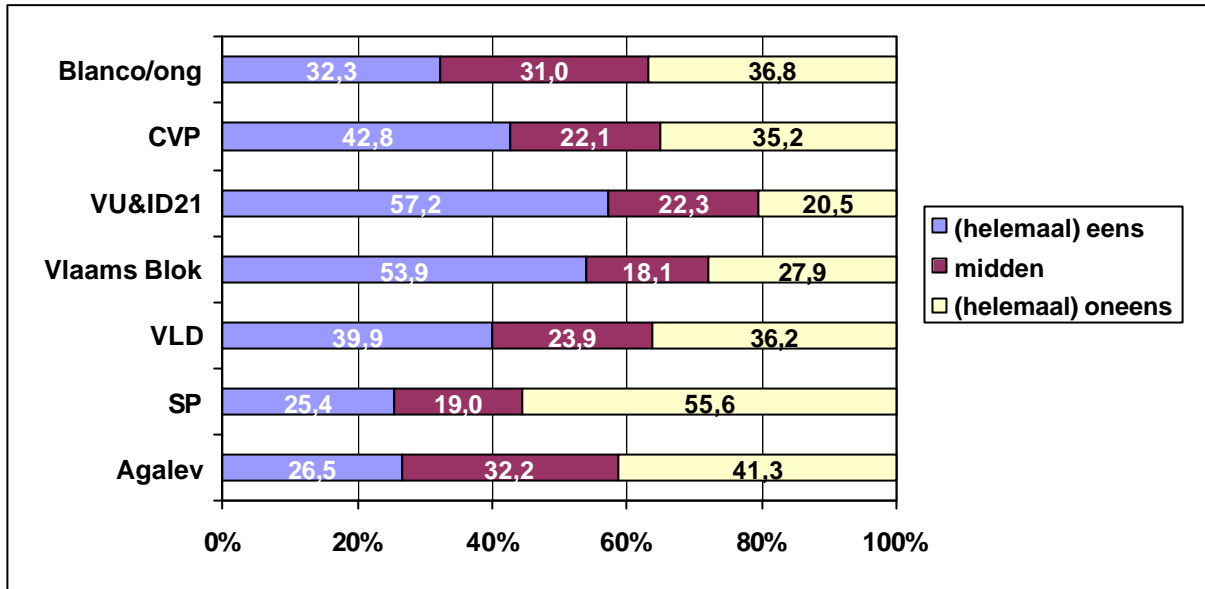
Grafiek 36: Wie moet volgens de Vlaamse kiezers in 1999 de beslissingen nemen, Vlaanderen alleen of met Wallonië samen (België)? Aandeel opgesplitst per partij.

De polarisering tussen enerzijds Agalev en SP en anderzijds VU&ID21 en Vlaams Blok zet zich verder door in de discussie over de sociale zekerheid. De Vlaamse socialisten die zich profileren als de beschermer van de sociale zekerheid tellen het grootste aandeel tegenstanders van een splitsing. Meer dan de helft (55,6%) van de SP-kiezers is het (helemaal) oneens met de stelling dat de sociale zekerheid gesplitst moet worden. Amper één op vier (25,4%) SP-kiezers is het (helemaal) eens met de

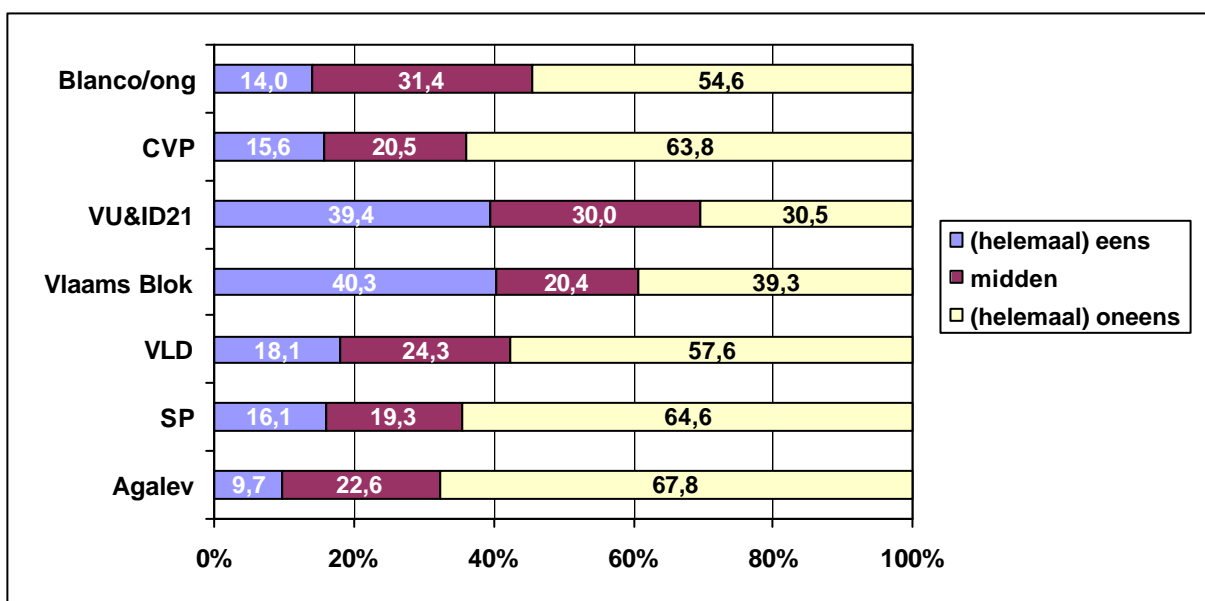
stelling, en dit aandeel ligt in dezelfde lijn als bij Agalev, dat zich meer en meer het imago van een sociale partij probeert aan te meten en zich niet langer alleen concentreert op de groene *core business*.

Grafiek 37: Opinie Vlaamse kiezers in 1999 over de splitsing van de sociale zekerheid opgesplitst volgens partij

Bij het VU&ID21- (57,2%) en Vlaams Blok-electoraat (53,9%) is meer dan de helft gewonnen voor een splitsing van de sociale zekerheid. Zij tellen ook het minste voorstanders van een unitair Belgische sociale zekerheid (respectievelijk 20,5% en 27,9% kiezers die het (helemaal) oneens zijn met de stelling dat de sociale zekerheid gesplitst moet worden). Wat de sociale zekerheid aangaat, zijn de VU&ID21-kiezers dus Vlaamsgezinder en meer anti-Belgisch dan Vlaams Blok-kiezers.

Grafiek 38: Opinie Vlaamse kiezers in 1999 over de onafhankelijkheid van Vlaanderen opgesplitst volgens partij

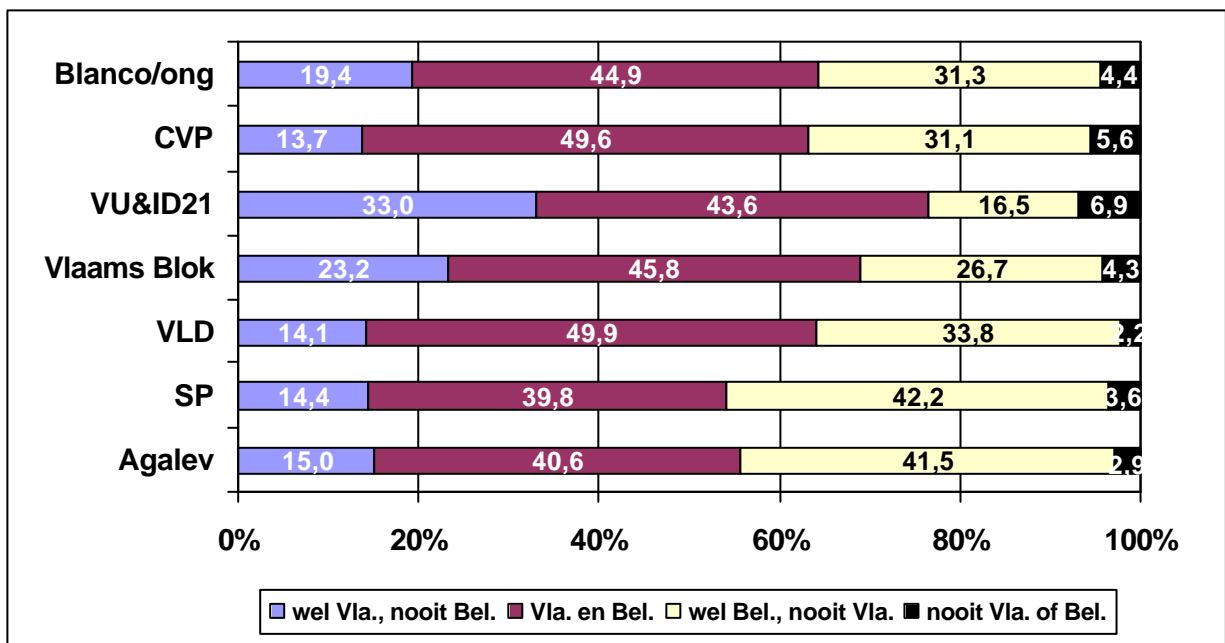

Bij geen enkel electoraat is er een meerderheid die het eens is met de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden (grafiek 38). Bij de communautaire partijen blijft het aantal voorstanders steken op 40%. Bij het VU&ID21-electoraat overtreft het aandeel voorstanders het aandeel tegenstanders (39,4% versus 30,5%), maar bij de Vlaams Blok-kiezers houden beide kampen mekaar in evenwicht (40,3% versus 39,3%). Agalev telt het grootste aantal tegenstanders van een splitsing. Twee op drie groene kiezers (67,8%) is het oneens tot helemaal oneens met de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden. Bij SP en CVP is ongeveer 64% tegen. Agalev telt ook het minste voorstanders (9,7%). Bij de drie centumpartijen (SP, CVP en VLD) varieert het aandeel kiezers dat het (helemaal) eens is met de stelling over de onafhankelijkheid van Vlaanderen van 15% tot 18%.

6.2 Identiteit

Wat de (etno)territoriale identiteit betreft, kunnen we de partijen opsplitsen in drie groepen (zie grafiek 39). Ten eerste de communautaire partijen VU&D21 en het Vlaams Blok met het ruimste aandeel kiezers dat wel naar Vlaanderen verwijst, maar nooit naar België en het kleinste aandeel kiezers dat enkel naar België en nooit naar Vlaanderen verwijst. Merk op dat net zoals bij de staatshervorming een deel van het Vlaams Blok-electoraat 'Belgischgezind' is. Van de VU&ID21-kiezers verwijst één op drie (33,0%) naar Vlaanderen en nooit naar België. Met minder dan één op vier (23,2) kiezers scoort het Vlaams Blok lager. Het Vlaams Blok kent dan weer een grotere groep (26,7% versus 16,5%) kiezers die wel naar België verwijst, maar nooit naar Vlaanderen. Het aandeel dat wel naar Vlaanderen verwijst en nooit naar België is trouwens enkel bij VU&ID21 groter dan het aandeel dat wel naar België en nooit naar Vlaanderen verwijst.

Grafiek 39: De (etno)territoriale identiteit van de Vlaamse kiezer in 1999 opgesplitst per partij

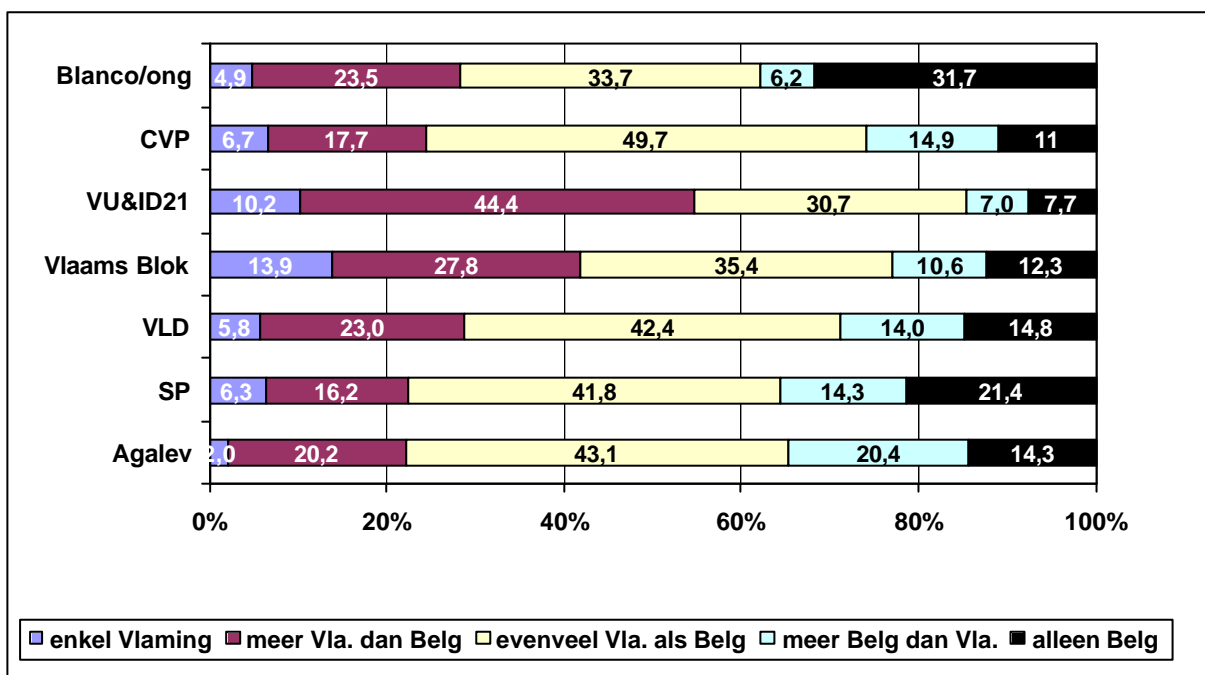

De tweede groep bestaat uit Agalev en de SP met in vergelijking met andere partijen het grootste aandeel kiezers dat wel naar België, maar nooit naar Vlaanderen verwijst. En dit in vergelijking met de VLD en CVP (de derde groep) ten koste van het aandeel kiezers dat voor de dubbele (Vlaams-Belgische) nationaliteit kiest. Bij de SP en Agalev is het aandeel kiezers dat opteert voor de dubbele nationaliteit even groot als het aandeel kiezers dat wel naar België verwijst, maar nooit naar

Vlaanderen. Bij de derde groep, zijnde de CVP en de VLD, verwijst de helft van het electoraat naar Vlaanderen en België (dubbele nationaliteit). Bij VU&ID21 verwijst 6,9% van de kiezers enkel naar de gemeente en de provincie en nooit naar Vlaanderen of België. Ook bij de CVP haalt deze optie een aandeel van meer dan 5%.

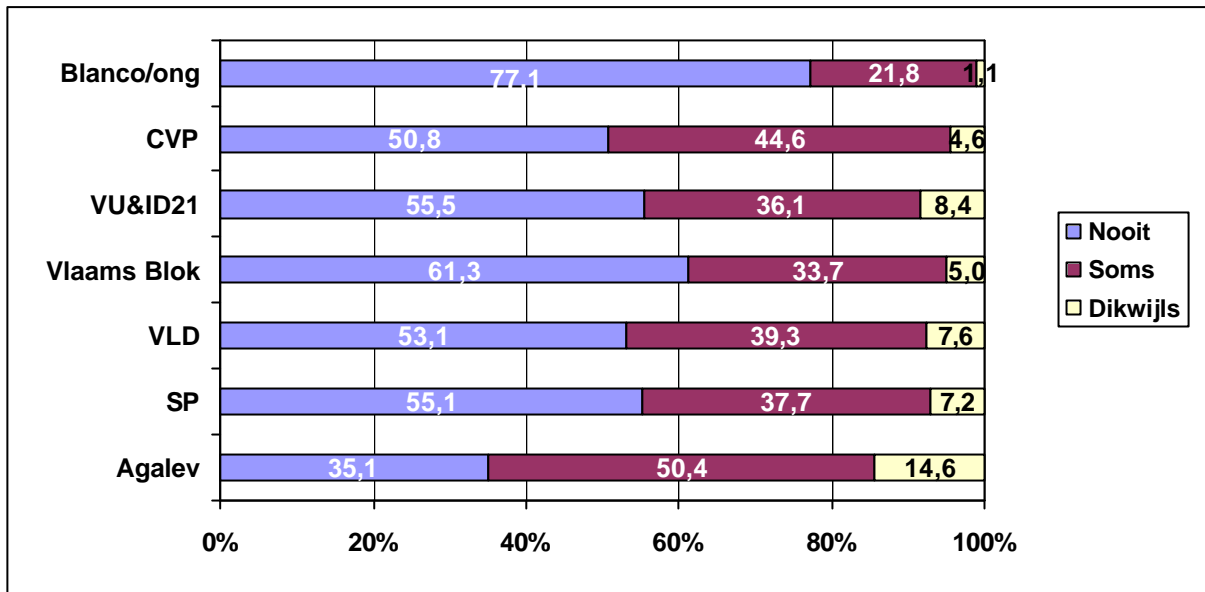
Het zich Belg of Vlaming voelen werd ook gemeten aan de hand van een vijf-puntenschaal met de mogelijkheid om zich evenveel Belg als Vlaming te voelen (zie 4.2). Als we de verdeling van de kiezers op deze schaal per partij afzonderlijk bekijken, zien we dat het Vlaams Blok en VU&ID21 de meeste Vlaamsgezinde kiezerskorporren hebben. Bij VU&ID21 voelt 54,6% zich enkel Vlaming of meer Vlaming dan Belg. Bij het Vlaams Blok bedraagt het aandeel van beide categorieën samen 41,7%. Het Vlaams Blok, met dus een lager aandeel Vlaamsgezinden dan VU&ID21, heeft wel een groter aandeel kiezers dat zich enkel Vlaming voelt (13,9% versus 10,2% bij VU&ID21).

Grafiek 40: Voelen de diverse electoraten in Vlaanderen zich in 1999 meer Vlaming of Belg?

SP en Agalev kennen met ongeveer 35% het grootste aandeel Belgischgezinde kiezers. De SP heeft in vergelijking met alle andere partijen, op blanco/ongeldig na, het grootste aandeel kiezers (21,4%) dat zich enkel Belg voelt. De electoraten van VLD en CVP zijn sterk verdeeld aangezien de Vlaams- en Belgischgezinde kiezers mekaar in evenwicht houden. Wel voelt de helft van het CVP electoraat zich evenveel Vlaming dan Belg, daar waar dit aandeel bij de VLD 42,4% bedraagt. Blanco/ongeldig-kiezers zijn sterk gepolariseerd met een overwicht van de kiezers die zich Belg voelen.

Grafiek 41: Aandeel kiezers per partij dat zich in 1999 verbonden voelde met Europa

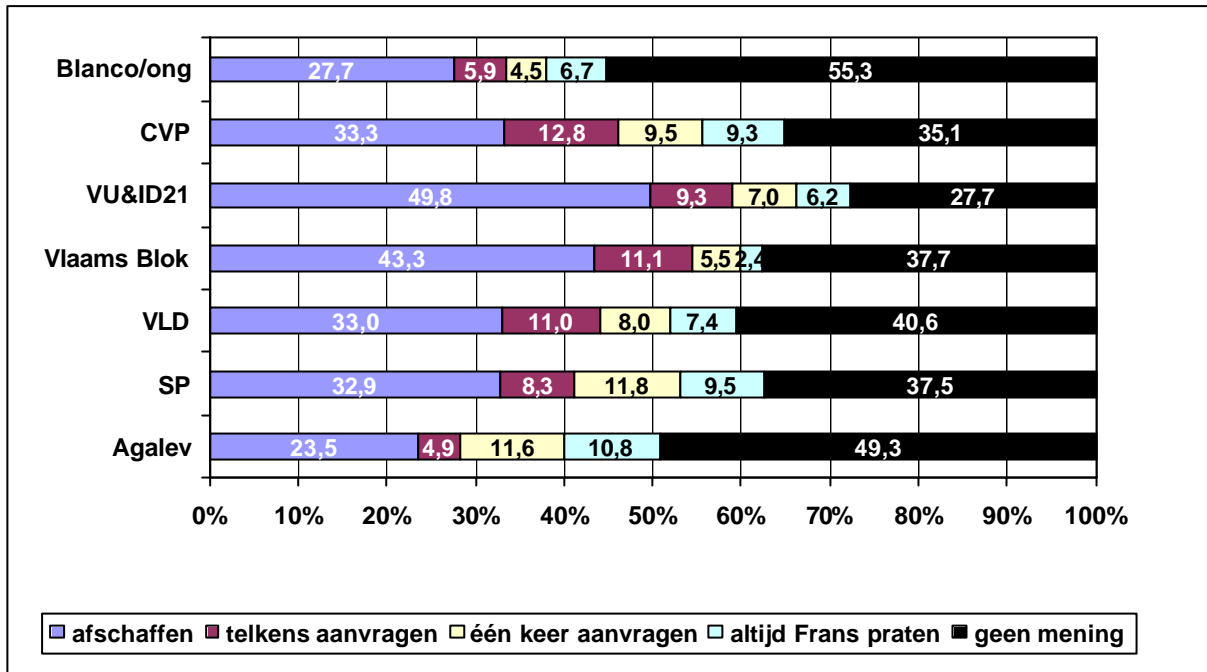

Bijna twee op drie Agalev-kiezers (65%) ziet zich niet enkel als een Belgisch, maar soms of dikwijls ook als een Europese burger (grafiek 41). Hiermee onderscheidt het Agalev-electoraat zich van de andere electoraten. Vlaams Blok-kiezers voelen zich het minst verbonden met Europa. 61,3% ziet zichzelf nooit als een Europese burger. Enkel blanco/ongeldig-kiezers verwijzen nog minder naar Europa (77,1%). Vermoedelijk speelt hier het opleidingsniveau en de politieke kennis, waarmee het zich Europeaan voelen sterk samenhangt, van beide electoraten een rol. Agalev-kiezers zijn immers oververtegenwoordigd bij de hooggeschoolden en Vlaams Blok-kiezers zijn oververtegenwoordigd bij de laagst geschoolden (Billiet, Swyngedouw, Depickere & Meersseman, 2000: 9-11). Bij de overige partijen schommelt het aandeel kiezers dat zich naast Belg soms of dikwijls ook als Europeaan ziet tussen de 44,5% (VU&ID21) en de 49,2% (CVP).

6.3 Taalfaciliteiten

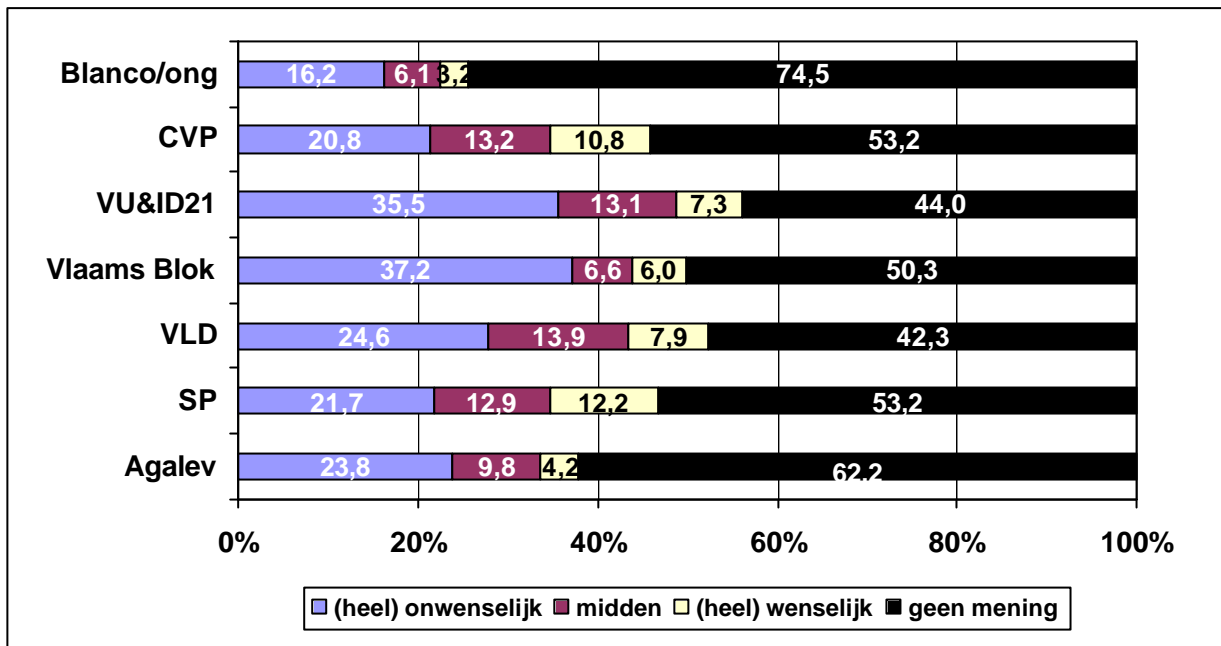
De derde groep items die we koppelen aan de partijvoorkeur, handelt over de taalfaciliteiten rond Brussel. Zo vroegen we aan de Vlaamse kiezers welke alternatieven zij zagen voor de huidige toestand. Bekijken we de verdeling van de alternatieven binnen elk electoraat, dan stoten we op duidelijke verschillen in het aandeel voorstanders van de afschaffing van de taalfaciliteiten. Agalev telt het minste voorstanders van deze oplossing (23,5%). In vergelijking met de andere electoraten heeft Agalev ook het kleinste aandeel voorstanders van de omzendbrief Peeters. Samen met de blanco/ongeldig-kiezers heeft zij ook het grootste aandeel kiezers zonder mening. Bij de drie traditionele partijen (VLD, CVP en SP) is één op drie kiezers voor het afschaffen van de faciliteiten. Deze partijen nemen een middenpositie in tussen Agalev en de communautaire partijen, waarvan VU&ID21 met één op twee kiezers (49,8%) het grootste aandeel voorstanders van de afschaffing telt. Het verschil tussen VU&ID21 en het Vlaams Blok is grotendeels te wijten aan het aandeel kiezers zonder mening (37,7% bij het Vlaams Blok en 27,7% bij VU&ID21). Hetzelfde kan worden gezegd over de kloof tussen Agalev enerzijds en de SP, CVP en VLD anderzijds. Electoraten die minder gewonnen zijn voor het afschaffen van de taalfaciliteiten zijn niet noodzakelijk meer te vinden voor een soepelere taalwetgeving. Ze hebben er vooral een minder uitgesproken mening over.

Grafiek 42: Oplossingen van de Vlaamse kiezers in 1999 in verband met de taalfaciliteiten opgesplitst per partij

De respondenten werden ook geconfronteerd met het voorstel om het tweetalig Brussels Hoofdstedelijk Gewest uit te breiden met een stuk van Vlaanderen en een stuk van Wallonië. In deze discussie onderscheiden enkel het Vlaams Blok en VU&ID21 zich met een aandeel van ruim één op drie tegenstanders. Bij de overige partijen schommelt het aandeel tegenstanders tussen de 20% en 25%. Het verschil tussen VU&ID21 en het Vlaams Blok schuilt in het gebruik van het middenalternatief en geen mening. VU&ID21-kiezers maakten samen met de VLD-kiezers het minst gebruik van het ‘geen mening’-alternatief. Vlaams Blok-kiezers kozen minder voor het midden. Ook opvallend is het kleine aantal voorstanders van een uitbreiding van Brussel onder het Agalev-electoraat. Slechts 4,2% van de Agalev-kiezers vinden een uitbreiding van de hoofdstedelijke regio wenselijk. Twee op drie Agalev-kiezers hebben geen mening over een eventuele uitbreiding van het Brussel Hoofdstedelijk Gewest.

Grafiek 43: Wenselijkheid bij de Vlaamse kiezer in 1999 van een uitbreiding van het tweetalig Brussels Hoofdstedelijk Gewest opgesplitst per partij

6.4 Op welke partijen stemmen de Vlaamsgezinde kiezers?

Tot nu toe hebben we het onder punt zes over het aandeel Vlaams- en Belgischgezinde kiezers per partij gehad. VU&ID21 kwam naar voren als de partij die in verhouding het grootste aandeel Vlaamsgezinde kiezers telt en het minst Belgicisten. Maar is zij daarom het populairst bij de meest Vlaamsgezinde kiezers? In deze paragraaf bekijken we bij welke partijen de meest Vlaamsgezinde kiezers terechtkomen. Met de overige niet- of minder Vlaamsgezinde kiezers houden we in deze paragraaf geen rekening.

Per item uit de paragrafen 6.1 en 6.2 nemen we de kiezers die zich het meest Vlaamsgezind positioneerden. We gaan na voor welke partij zij stemden bij de Kamerverkiezingen van 1999. Tabel 5 moet dus als volgt worden gelezen: 8,1% van de kiezers die niet tevreden zijn met de huidige bevoegdheidsverdeling stemde voor Agalev; 30,3% voor het Vlaams Blok, 8,3% voor VU&ID21, enz.. Willen we zinvolle uitspraken doen, dan moeten we de kans om op een bepaalde partij te stemmen bij de groep van de uitgesproken Vlaamsgezinden bekijken in verhouding tot de kans om op een bepaalde partij te stemmen bij alle kiezers samen. Daarom is onderaan de tabel de score van elke partij in de totale populatie weergegeven (de verkiezingsuitslag dus). Na de formulering van de opinie staat tussen haakjes het percentage meest Vlaamsgezinde kiezers voor het betreffende item ten opzichte van het totaal aantal kiezers.

Tabel 5: Op welke politieke partijen stemden de meest Vlaamsgezinde kiezers bij de verkiezingen van 1999? Per Vlaamsgezinde opinie het percentage kiezers dat stemde voor een bepaalde⁷ partij

Opinie*	Agalev	SP	VLD	VB	VU	CVP
Niet tevreden met huidige bevoegdheidsverdeling (16,2%)	8,1	11,6	22,3	30,3	8,3	10,4
Splitsen van België als alternatief voor huidige staatsstructuur (12,0%)	7,4	3,6	19,6	35,9	18,5	7,1
Vlaanderen moet alleen beslissen (9,0%)	6,5	7,7	15,0	31,9	19,8	11,7
Helemaal eens met splitsing sociale zekerheid (9,1%)	6,8	5,2	20,7	26,7	18,1	18,2
Helemaal eens met onafhankelijkheid van Vlaanderen (6,2%)	3,5	6,4	16,1	44,4	16,4	10,9
(Etno)territoriale identiteit: Wel Vlaming, maar nooit Belg voelen (17,3%)	9,0	11,9	17,5	19,8	16,2	16,8
Enkel Vlaming voelen (7,2%)	2,9	12,7	17,6	28,5	12,0	20,0
Afschaffen faciliteiten voor Franstaligen (34,6%)	7,9	14,0	20,4	18,9	12,5	21,7
Helemaal oneens met een uitbreiding van Brussel (12,3%)	8,3	12,3	12,0	22,2	20,1	8,7
Verkiezingsuitslag Kamer 1999 (100%)	10,5	14,3	21,4	14,5	8,4	21,3

* tussen haakjes het percentage respondenten met deze opinie ten opzichte van het totaal aantal respondenten.

Een eerste vaststelling is dat de meest Vlaamsgezinde kiezers in verhouding het meest voor het Vlaams Blok en VU&ID21 stemden. Bij de verkiezingen bekoorden de communautaire partijen samen 22,9% (14,5% VB + 8,4% VU&ID21) van de Vlaamse kiezers. Het hoogst scoren deze partijen bij de kiezers die het splitsen van België als alternatief zien voor de huidige staatsstructuur. In deze groep hadden ze samen een *marktaandeel* van 60,8% (44,4% VB + 16,4% VU&ID21), ruim het dubbele van hun gemiddelde verkiezingsuitslag. Agalev en SP trekken, rekening houdend met hun verkiezingsuitslag, het minst Vlaamsgezinde kiezers aan. Dit sluit aan bij bevindingen uit eerdere onderzoeken waar de verschillende electoraten geordend werden op basis van hun scores op de 'Vlaamse autonomie'-schaal (Billiet, Swyngedouw, Depickere & Meersseman, 2000: 31). Tabel 5 laat ons toe om uitspraken te doen per item. Zo zien we dat Agalev opvallend laag scoort bij kiezers die zich enkel Vlaming voelen en die het helemaal eens zijn met de onafhankelijkheid van Vlaanderen. Kiezers die een splitsing van de sociale zekerheid zien zitten of een splitsing van België als alternatief zien voor de huidige staatsstructuur, vermijden de SP. Globaal genomen zijn de VLD en de CVP even sterk, maar de VLD is relatief gezien meer in trek bij de Vlaamsgezinde kiezers. Voorstanders van een splitsing van België, ontevredenen over de huidige staatsstructuur en kiezers die radicaal tegen een uitbreiding van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn vermijden de CVP.

Rest ons nog de vraag welke partij het populairst is bij de meest Vlaamsgezinde kiezers: het Vlaams Blok of VU&ID21? Door de verschillende omvang van beide electoraten, het Vlaams Blok behaalde bij de verkiezingen van 1999 tweemaal zoveel stemmen als VU&ID21, kan tabel 5 geen uitsluitel geven. Daarom hebben we per item de kans dat een Vlaamsgezinde kiezer op het Vlaams Blok stemt vergeleken met de kans dat hij op VU&ID21 stemt en dit in verhouding tot de score van de partijen bij de stembusgang van 1999 (tabel 6). Een verhouding groter dan 1 wijst op een overwicht van Vlaams Blok-stemmers. Is de verhouding kleiner dan 1, dan scoorde VU&ID21 beter.

⁷ De kiezers die op andere partijen of blanco/ongeldig stemden zijn niet weergegeven in deze tabel, maar werden wel opgenomen in de berekeningen.

Tabel 6: Relatieve sterkte van Vlaams Blok versus VU&ID21 bij de Vlaamsgezinde kiezers (kansverhouding Vlaams Blok/VU&ID21)

Opinie	%VB / %VU ⁽¹⁾	odds ratio ^{(1)/(2)}
Niet tevreden met huidige bevoegdheidsverdeling (16,2%)	3,65	2,11
Splitsen van België als alternatief voor huidige staatsstructuur (12,0%)	1,94	1,12
Vlaanderen moet alleen beslissen (9,0%)	1,61	0,93
Helemaal eens met splitsing sociale zekerheid (9,1%)	1,48	0,85
Helemaal eens met onafhankelijkheid van Vlaanderen (6,2%)	2,71	1,57
(Etno)territoriale identiteit: Wel Vlaming, maar nooit Belg voelen (17,3%)	1,22	0,71
Enkel Vlaming voelen (7,2%)	2,38	1,38
Afschaffen faciliteiten voor Franstaligen (34,6%)	1,51	0,88
Helemaal oneens met een uitbreiding van Brussel (12,3%)	1,10	0,64
Bij alle Vlaamse kiezers	1,7 ⁽²⁾	

* tussen haakjes het percentage respondenten met deze opinie ten opzichte van het totaal aantal respondenten.

Het Vlaams Blok is in vergelijking met VU&ID21 populairder bij kiezers die ontevreden zijn met de huidige bevoegdheidsverdeling. De kans op een Vlaams Blok-stem is meer dan het dubbele van de kans op een VU&ID21-stem. Dit kan mogelijk verklaard worden door de omstandigheid dat ook aanhangers van een unitair België zich onder de ontevredenen bevinden. Het Vlaams Blok telt in vergelijking met VU&ID21 immers meer unitair Belgicisten in haar electoraat (zie grafiek 35). Maar het is ook bij deze ontevreden kiezers (in verband met de staatshervorming) waar VU&ID21 in vergelijking met hun verkiezingsuitslag niet oververtegenwoordigd is (zie tabel 5). Een tweede vaststelling is dat de separatisten het Vlaams Blok prefereren boven VU&ID21. De kans op een Vlaams Blok-stem is zowel bij de kiezers die een splitsing van België als alternatief zien, als bij de kiezers die het helemaal eens zijn met de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden, groter dan de kans op een VU&ID21-stem. Ook kiezers die zich expliciet enkel Vlaming voelen, stemmen eerder op het Vlaams Blok dan op VU&ID21. Kiezers die van oordeel zijn dat Vlaanderen alles alleen moet beslissen of die het helemaal eens zijn met een splitsing van de sociale zekerheid, hebben dan weer een voorkeur voor VU&ID21. In tegenstelling tot het zich enkel Vlaming voelen, opteren kiezers die bij het bepalen van hun (etno)territoriale identiteit wel naar Vlaanderen, maar nooit naar België verwijzen, voor VU&ID21. Alhoewel beide items op het eerste gezicht hetzelfde meten, namelijk de identiteit, zijn ze toch niet volledig vergelijkbaar. De kiezers die zich 'enkel Vlaming' voelen, plaatsten zichzelf uiterst links op een vijfpuntenschaal met als extremen 'enkel Vlaming' en 'enkel Belg' (zie 4.2). Het andere identiteitsitem is een construct gebaseerd op twee keuzen die de respondenten maakten om hun (etno)territoriale identiteit te bepalen. (zie 4.1). Respondenten die wel naar Vlaanderen, maar niet naar België verwezen, werden hier als meest Vlaamsgezind opgenomen. Dat beide items niet dezelfde lading dekken, blijkt uit het aandeel Vlaamsgezinde kiezers bij de respectievelijke items. Van alle kiezers beschouwt 7,2% zichzelf 'enkel Vlaming', terwijl 16,3% van het totale electoraat wel naar Vlaanderen, maar niet naar België verwees. Het ziet er dus naar uit dat de kiezers die zichzelf beschouwen als 'enkel Vlaams' het radicaalst zijn. Trek je deze redenering verder door, dan is dit een indicatie dat, wat de identiteit betreft, de radicale Vlamingen het Vlaams Blok prefereren en de meer gematigden Vlaamsvoelenden eerder voor VU&ID21 stemmen. Tot slot merken we op dat de grootste tegenstanders van de taalfaciliteiten en van een uitbreiding van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest VU&ID21 verkiezen boven het Vlaams Blok.

6.5 *Besluit stemgedrag*

Wat de opinie van de Vlaamse electoraten over de staatshervorming betreft, kunnen we besluiten dat het enkel de VU&ID21- en Vlaams Blok-kiezers zijn die afwijken van de globale tendens. Zo is bij alle partijen meer dan 60% van de kiezers tevreden of min of meer tevreden met de huidige staatsstructuur, behalve bij het Vlaams Blok. Zo is bij alle partijen meer dan 60% van de kiezers voorstander van het behoud van de Belgische staat met meer bevoegdheden voor de gemeenschappen en de gewesten, behalve bij het Vlaams Blok. Zo is bij alle partijen een meerderheid het oneens of (helemaal) oneens met de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden, behalve bij het Vlaams Blok en VU&ID21. Zo vindt een meerderheid dat Vlaanderen en Wallonië samen de beslissingen moeten nemen, behalve bij het Vlaams Blok en VU&ID21. Zo is slechts een minderheid het (helemaal) eens met de stelling dat de sociale zekerheid gesplitst moet worden, behalve bij het Vlaams Blok en VU&ID21. Het VLD-electoraat komt wat het innemen van Vlaamsgezinde standpunten meestal op de derde plaats, ruim achter de electoraten van de communautaire partijen.

Een tweede opvallend gegeven is dat het Vlaams Blok onder zijn electoraat een groter aandeel Belgisch georiënteerde kiezers heeft dan VU&ID21. Zo wil 28,8% van de Vlaams Blok-kiezers meer centrale bevoegdheden (VU&ID21: 9,6%), wil 46,0% van het Vlaams-Blok-electoraat dat Vlaanderen en Wallonië samen beslissen (VU&ID21: 32,4%), is 27,9% van de Vlaams-Blok-kiezers tegen een splitsing van de sociale zekerheid (VU&ID21: 20,5%) en is 39,3% van het Vlaams-Blok-electoraat het (helemaal) oneens met de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden (VU&ID21: 30,5%). Enkel over de tevredenheid met de huidige staatsstructuur zijn Vlaams Blokkers radicaler dan VU&ID21-kiezers, die meer autonomie verkiezen boven een definitieve splitsing. Dat het Vlaams Blok zowel Vlaamsgezinden als Belgischgezinden in zijn rangen heeft, is niet zo verwonderlijk. Bij onderzoek naar het natiebewustzijn van de Vlaamse kiezers begin jaren '90 werd er al op gewezen dat het Vlaams Blok evenveel radicaal Vlaamsgezinden als radicaal Belgischgezinden kiezers had (Maddens, Beerten & Billiet, 1994: 71). Dit kwam omdat het Vlaams Blok bij zijn expansie hoofdzakelijk gewezen SP- en VU-kiezers aantrok (Swyngedouw, Billiet & Carton, 1992: 33-34). Ook bij de nationale verkiezingen van 1995 en 1999 won het Vlaams Blok aanzienlijk wat stemmen van VU(&ID21) en SP (Swyngedouw & Beerten, 1999: 16-17). De gewezen VU-kiezers zorgen voor het Vlaamsgezinde karakter van het Vlaams Blok-electoraat. Het Vlaams Blok is immers in 1979 opgericht door radicaal Vlaamse en rechtse VU'ers die het niet eens waren met de toegevingen van hun partij in het kader van het Egmontakkoord (Swyngedouw, 1998: 60; Witte, 1997: 372-373). De overgelopen SP-kiezers zorgen voor de Belgicistische toets. Uit voorgaand onderzoek blijkt dat SP-kiezers oververtegenwoordigd zijn bij de unitaristen (Maddens, 1994: 72). Een deel van hen liep over naar het Vlaams Blok omwille van het migrantenstandpunt (Maddens, 1993: 60).

Samen met de SP heeft de CVP het grootste aandeel voorstanders van een overdracht van bevoegdheden naar het centrale niveau en het kleinste aandeel voorstanders van een splitsing van België. Verder hebben de Vlaamse socialisten het grootste aandeel kiezers dat er voorstander van is dat Vlaanderen en Wallonië samen de beslissingen nemen en het kleinste aantal dat vindt dat Vlaanderen alleen moet beslissen. SP-kiezers zijn, samen met Agalev-kiezers, het meest gekant tegen een splitsing van de sociale zekerheid en tegen een onafhankelijk Vlaanderen.

Wat de identiteit betreft, stellen we vast dat de Vlaams Blok- en VU&ID21-kiezers zich het meest met Vlaanderen identificeren en het minst met België. De SP- en Agalev-electoraten tellen dan weer het grootste aandeel Belgicisten. Maar op de score van de VU&ID21-kiezers op de schaal over het zich Vlaming of Belg voelen na, behaalt bij geen enkele partij noch de Vlaamsvoelende kiezers, noch de Belgischvoelende kiezers een aandeel van meer dan 50%. Alweer op de score van de VU&ID21-kiezers op de schaal over het zich Vlaming of Belg voelen na, situeren de meeste kiezers bij elke partij zich in de middencategorie (dubbele identiteit Vlaanderen-België of evenveel Vlaming als Belg). Agalev kent het grootste aandeel Europeesvoelende kiezers. Amper 35,1% van het Agalev-electoraat

verklaart zich nooit Europeaan te voelen. Op ruime afstand volgt de CVP waar de helft zich soms of dikwijls Europeaan voelt.

Een vergelijking tussen de kans op een Vlaams Blok-stem of een VU&ID21-stem bij de meest Vlaamsgezinde kiezers, bracht aan het licht dat ontevredenen over de huidige staatsstructuur, separatisten en kiezers die zich enkel Vlaming voelen een voorkeur hebben voor het Vlaams Blok. Bestrijders van de taalfaciliteiten en een uitbreiding van de tweetalige hoofdstedelijke regio, prefereren VU&ID21.

7 Evolutie in de gevoelens van nationale identiteit en houding ten opzichte van de staatsstructuur van de Vlaming: 1991 tot 1999

In 1999 hield het ISPO voor de derde maal een postelectoraal onderzoek. Eerder werden na de nationale verkiezingen van 1991 en 1995 ISPO-enquêteurs op pad gestuurd. Heel wat vragen die in 1999 werden gesteld, kwamen ook in 1995 en/of 1991 aan bod wat een longitudinale vergelijking mogelijk maakt. Omwille van problemen in verband met de vergelijkbaarheid van de vragen wordt enkel de evolutie van de opinie van de Vlamingen in verband met de staatsstructuur besproken. Vlamingen zijn immers gevoelig voor volgorde-effecten (Billiet, Doutrelepon & Vandekerke, 2000: 28-29).

7.1 Federalisering van de sociale zekerheid

Het eerste item dat we vergelijken, peilt naar de mening van de respondent over de federalisering van de sociale zekerheid (zie 3.4). In 1995 en 1999 dienden respondenten te antwoorden op een schaal van 1 (helemaal eens) tot 5 (helemaal oneens). De vraagverwoording uit het onderzoek van 1991 verschilde enigszins. Toen diende de respondent zichzelf te situeren op een schaal van 0 tot 10, waarbij 0 stond voor de positie *‘De sociale zekerheid moet volledig Vlaams worden’* en 10 voor de positie *‘De sociale zekerheid moet Belgisch blijven’*. Om een vergelijkbare indeling te bekomen werden de twee extremen (0 en 10) afzonderlijk gecodeerd, naast een middencategorie en de tussenliggende waarden, wat uiteraard consequenties heeft voor de interpretatie.

Tabel 7 geeft de frequentieverdeling weer voor de drie verschillende jaren, alsook de chikwadratwaarde voor de bijhorende verdeling. De chikwadraatteststatistiek gaat na of de percentages over de jaren heen grotere verschillen opleveren dan wat op basis van toevalsfluctuaties kan verwacht worden.

Tabel 7: Evolutie tussen 1991 en 1999 van het aandeel Vlaamse kiezers dat het eens of oneens is met een splitsing van de sociale zekerheid

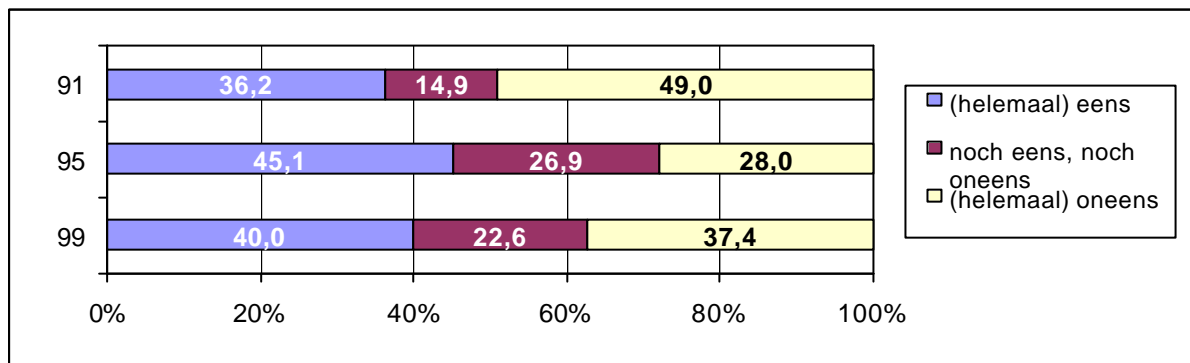
	Helemaal eens	Eens	Noch eens, noch oneens	Oneens	Helemaal oneens
“De sociale zekerheid moet volledig Vlaams worden versus Belgisch blijven“					
1991	9.41	26.74	14.86	29.66	19.33
“De sociale zekerheid moet gesplitst worden”					
1995	13.91	31.23	26.85	22.21	5.80
1999	8.94	31.05	22.64	29.66	7.71

$\chi^2=1061,6974$; $df=8$; $p<0,0000$

Omwille van het verschil in de vraagverwoording zijn strikt genomen enkel 1995 en 1999 vergelijkbaar en dus niet 1991. Toch kunnen we tot op zekere hoogte verwachten dat diegenen die voor een Vlaamse houding kozen op het item uit 1991 dat ook zullen gedaan hebben op het anders geformuleerde item en dat zij, die een extreme houding willen uitdrukken, in beide gevallen hiertoe de mogelijkheid hadden. Het hoge aantal respondenten in de extreme categorie dat voorstander is van een Belgische sociale zekerheid doet dit in ieder geval vermoeden. Mogelijk trekt de middencategorie in 1991 minder respondenten aan omdat bij dit item meer antwoordmogelijkheden beschikbaar zijn die dicht bij het midden liggen. Dit liet respondenten toe een zekere gematigdheid uit te drukken, maar tegelijk toch een richting te kiezen.

Wanneer we ons beperken tot drie categorieën, namelijk de voor- en tegenstanders van een splitsing van de sociale zekerheid en een neutrale categorie, dan krijgen we het beeld zoals wordt voorgesteld in grafiek 40. Met uitzondering van de bovenvermelde ondervertegenwoordiging van de middencategorie in 1991 beschouwen we een vergelijking over de drie jaren heen als gerechtvaardigd.

Grafiek 44: Evolutie tussen 1991 en 1999 van het aandeel Vlaamse kiezers dat het eens of oneens is met een splitsing van de sociale zekerheid (herleid tot drie antwoordcategorieën)

$$\chi^2=213,5271; df=4; p<0,0000$$

De resultaten zijn in ieder geval duidelijk en sterk significant. We zien een opvallend grote stijging van 8,9 procentpunten in het aandeel voorstanders van een splitsing van de sociale zekerheid van 1991 naar 1995. Tegelijk daalt het aandeel tegenstanders, die de sociale zekerheid liever Belgisch houdt, met maar liefst 21 procentpunten. Ook al zou een deel van deze respondenten in 1991 in de middencategorie beland zijn indien zij dezelfde vraag als in 1995 hadden voorgeschoteld gekregen, dan nog zouden de verschillen groot zijn.

Eveneens opvallend is dat de Vlaamse kiezer in 1999 terug een gematigder houding aanneemt, maar toch nog steeds Vlaamsgezinder is dan in 1991. Een stijging van het aandeel tegenstanders van een splitsing met net geen 10 procentpunten en een daling van het aandeel voorstanders met 5 procentpunten in 1999 vergeleken met 1995, lijkt aan te tonen dat de Vlaming zich in 1999 op een positie bevindt die precies in het midden ligt tussen het niveau van 1991 en dat van 1995.

7.2 Onafhankelijkheid van Vlaanderen

Een stap verder dan de splitsing van de sociale zekerheid is de onafhankelijkheid van Vlaanderen. De stelling 'Vlaanderen moet onafhankelijk worden' werd enkel in 1995 en in 1999 aangeboden. De respondenten dienden te antwoorden aan de hand van een vijfpuntenschaal (van helemaal eens tot helemaal oneens).

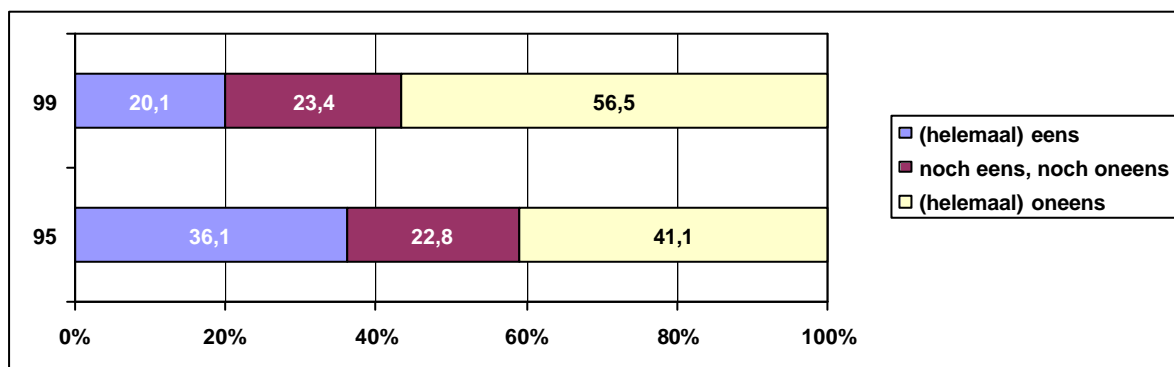
De resultaten zijn weerom duidelijk. De verschillen in grafiek 45 zijn sterk significant en tonen een verschuiving aan van maar liefst 16 procentpunten tussen het akkoord gaan met de stelling over de onafhankelijkheid naar het niet akkoord gaan met de stelling. De middencategorie is ongeveer gelijk gebleven. De meer gedetailleerde aantallen in tabel 8 maken duidelijk dat de verschuiving zowel in de extremen als in de meer gematigde categorieën plaatsvond. Vooral het aantal sterk uitgesproken tegenstanders (zij die het helemaal oneens zijn met de Vlaamse onafhankelijkheid) is sterk gestegen tussen 1995 en 1999.

Tabel 8: Evolutie tussen 1995 en 1999 van het aandeel Vlaamse kiezers dat het eens of oneens is met de onafhankelijkheid van Vlaanderen

	Moet Vlaanderen onafhankelijk worden?				
	Helemaal eens	Eens	Noch eens, noch oneens	Oneens	Helemaal oneens
1995	9.63	26.51	22.78	29.83	11.25
1999	6.27	13.87	23.35	37.74	18.76

$$\chi^2 = 302,7175; df=4; p<0,0000$$

Grafiek 45: Evolutie tussen 1995 en 1999 van het aandeel Vlaamse kiezers dat het eens of oneens is met een onafhankelijk Vlaanderen (herleid tot drie antwoordcategorieën)

$$\chi^2=306,3600; df=2; p<0,0000$$

7.3 Beslissingsniveau

Het derde item waarbij we de evolutie tussen 1991 en 1995 bespreken, handelt over het niveau waarop beslissingen moeten worden genomen. Dit werd gemeten aan de hand van een elfpuntenschaal met aan het ene extreem de stelling 'Vlaanderen moet alles beslissen' en aan het andere extreem 'België, dus Vlaanderen en Wallonië samen moeten alles beslissen'. Hier werd in de drie golven (1991, 1995 en 1999) van het verkiezingsonderzoek exact dezelfde vraag gesteld, wat een vergelijking perfect mogelijk maakt.

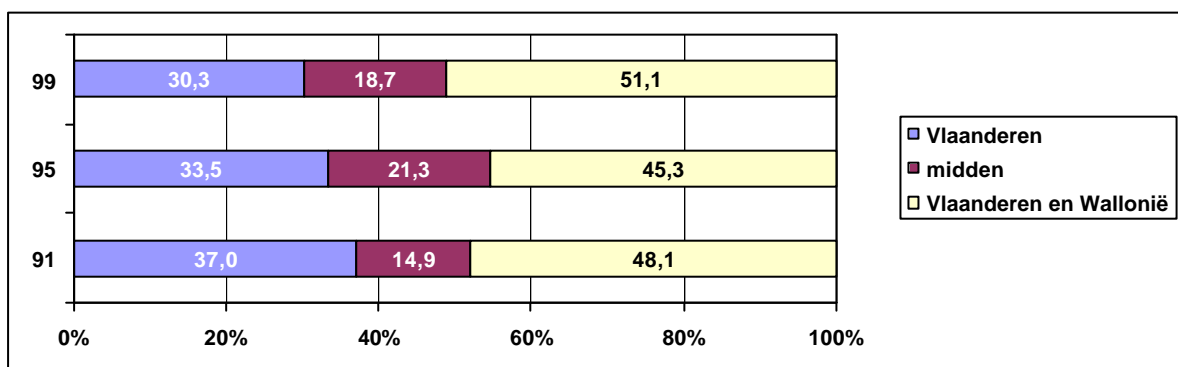
Tabel 9: Evolutie tussen 1991 en 1999 van de opinie van de Vlaamse kiezers over het gewenste niveau waar de beslissingen moeten worden genomen (Vlaanderen alleen of Vlaanderen en Wallonië samen)

	Wie moet de beslissingen nemen? Vlaanderen of Vlaanderen en Wallonië samen				
	Vlaanderen alleen		Vlaanderen en Wallonië samen		
1991	9.68	27.33	14.92	28.49	19.57
1995	6.27	27.20	21.26	30.29	14.98
1999	5.35	24.93	18.65	34.64	16.43

$$\chi^2=1123,2126; df=8; p<0,0000$$

De verschillen over de jaren heen zijn hier minder sterk dan bij het item over de onafhankelijkheid van Vlaanderen, maar nog steeds sterk significant. Vergelijken we 1991 met 1995, dan lijkt men in 1991 een sterker uitgesproken mening te hebben. Getuige daarvan de hogere percentages in de beide extremen en het lagere aantal kiezers in de middencategorie. We kunnen dan ook enkel spreken van een meer gematigde houding in 1995. Het lijkt alsof er enkel een verschuiving naar het midden is opgetreden, en dit vanuit de beide richtingen zoals duidelijk blijkt uit grafiek 46.

Grafiek 46: Evolutie tussen 1991 en 1999 van de opinie van de Vlaamse kiezers over het gewenste niveau (Vlaanderen alleen of Vlaanderen en Wallonië samen) waar de beslissingen moeten worden genomen (herleid tot drie antwoordcategorieën)

$$\chi^2=50,3063; df=4; p<0,0000$$

Een duidelijke verandering van richting is er wel in 1999. Het aandeel Vlaamsgezinden daalt met 3 procentpunten ten opzichte van 1995 en het aantal dat vindt dat België meer moet beslissen stijgt met 5 procentpunten. Het aandeel aan Vlaamse zijde is gedaald met 7 procentpunten, terwijl het aantal aan Belgische zijde licht is gestegen.

7.4 Besluit evolutie

Globaal genomen is de Vlaamse kiezer tussen 1991 en 1999 minder Vlaamsgezind geworden. Zowel wat de splitsing van de sociale zekerheid als het beslissingsniveau betreft, is het aandeel 'autonomisten' gedaald. Wel is de daling niet steeds lineair. In 1995 waren er immers meer voorstanders en minder tegenstanders van een splitsing van de sociale zekerheid dan in 1999. Ook waren er in 1995 minder voorstanders van overleg tussen Vlaanderen en Wallonië als het om het nemen van beslissingen aankomt dan in 1991. Het aandeel kiezers dat vindt dat Vlaanderen autonoom moet beslissen daalde wel lineair tussen 1991 en 1999. Wat de onafhankelijkheid van Vlaanderen

betreft kon enkel een vergelijking gemaakt worden tussen 1995 en 1999., en ook daar nam het aandeel Vlaamsvoelenden af.

8 Algemeen besluit en discussie

Deze studie had tot doel de opinie van de Vlaamse kiezers omtrent enkele aspecten van de communautaire kwestie in kaart te brengen. Het is stilaan gemeengoed geworden om te beweren dat de Vlaamse kiezer aan het einde van de 20ste eeuw niet meer wakker ligt van de communautaire twistpunten in België. Dat is volgens alle beschikbare studies inderdaad het geval. Het is te begrijpen dat de betrokkenheid van de Vlamingen inzake de communautaire kwestie in de jaren zestig en zeventig sterker was dan in de huidige periode, waar Vlaanderen een grotere autonomie geniet. Sommige uit het politieke veld zijn wel van oordeel dat het uitbouwen van een deelstaat enig subnationaal bewustzijn zou kunnen gebruiken. Wij stellen hier vooral vast dat de idee van een federale staat door de meerderheid van de bevolking gedragen wordt. De verminderde betrokkenheid in de generaties die vanaf de jaren zestig geboren zijn, wordt aan verscheidene factoren toegeschreven. Eerst en vooral haakt dit proces in op een trend die ook andere ideologische stelsels heeft aangetast en die vaak met 'individualisering' wordt aangeduid. De collectieve identiteiten zijn gefragmenteerd en veelkleuriger. Maar er zijn ook meer specifieke oorzaken aan te wijzen. In Vlaanderen, dat doorgaat als één van de welvarendste regio's van de wereld, is het moeilijk om te mobiliseren tegen een Belgische die staat waarin ze 'verdrukt' zouden zijn. Dit discours, dat in de Vlaamse beweging in het verleden sterk aanwezig was, kan nog moeilijk aanspreken. De Vlamingen hebben meer en meer macht verworven en hebben niet meer het gevoel dat zij cultureel achtergesteld worden door de Franstaligen. In het licht van internationale ontwikkelingen heeft bovendien het 'nationalisme' in de ogen van velen het etiket 'te vermijden' gekregen. Heel in het bijzonder is het in Vlaanderen voor velen moeilijker geworden om het Vlaams bewustzijn en 'extreem rechts' uit elkaar te houden, ook al hoeven die ideologische elementen niet per se samen te vallen. Klassieke dragers van de Vlaamse beweging zoals jeugdbewegingen, zijn momenteel sterker op mondiale thema's betrokken. In deze studie lag de klemtoon echter niet op de mate van betrokkenheid bij communautaire kwesties, al kwam dat facet af en toe wel om de hoek kijken. We wilden vooral nagaan hoe de opvattingen van de Vlaamse kiezers zich verdelen over een aantal aspecten van de communautaire problematiek, met name over de staatshervorming, de kwestie van de (gemengde) identiteitsgevoelens en de taalverhoudingen rond Brussel.

Met betrekking tot de staatshervorming kunnen we besluiten dat de meerderheid van de Vlaamse kiezers (62,5%) er tevreden of min of meer tevreden over is. De federale staatsstructuur lijkt dus verworven in de geesten van de burgers. Als er toch nog wat moet veranderen, dan liefst nog meer bevoegdheden overhevelen naar de gemeenschappen en de gewesten. Maar dan binnen het Belgisch staatsverband, want scenario's waarbij België als entiteit zou ophouden te bestaan kunnen maar weinig kiezers bekoren (9,2%). Ook bij de stelling dat Vlaanderen onafhankelijk moet worden overtreft het aantal fervente tegenstanders (17,5%) ruimschoots het aantal onvoorwaardelijke voorstanders (5,9%). De kiezers geven wel geen eenduidig signaal, want meer autonomie betekent volgens hen niet dat Vlaanderen zo maar zijn eigen koers mag varen, zonder rekening te houden met het zuiden van België. Het grootste deel van de Vlaamse kiezers is van mening dat Vlaanderen en Wallonië de beslissingen zo veel mogelijk samen moeten nemen. Over de splitsing van de sociale zekerheid zijn de Vlaamse kiezers verdeeld. Het aantal voor- en tegenstanders houdt elkaar in evenwicht.

Wat de identiteit van de Vlaamse kiezers betreft, worden eerdere bevindingen (De Winter, 1998: 161; Billiet, Doutrelepoint, & Vandekeere, 2000: 34) bevestigd. Het zich Vlaming of Belg voelen is geen exclusieve identiteit en bij de helft van de Vlaamse kiezers gaan ze dan ook samen. 45,7% van de

kiezers verwees zowel naar Vlaanderen als naar België om zijn (etno)territoriale identiteit te omschrijven. Op een schaal, gaande van zich uitsluitend Vlaming tot zich uitsluitend Belg voelen, situeert 42,2% zich in het midden: 'evenveel Vlaming als Belg'. Maar er zijn dubbel zoveel kiezers die zich exclusief Belg noemt, dan exclusief Vlaming.

De derde dimensie van de communautaire breuklijn, de taalstrijd, werd bevraagd in het door de respondent zelf in te vullen gedeelte van de vragenlijst. Het gaat hier enkel om items in verband met de taalfaciliteiten in de Vlaamse rand rond Brussel. Uit het hoge aantal respondenten zonder mening (40%) zouden we kunnen afleiden dat de doorsneekiezer in Vlaanderen van de taalproblematiek rond Brussel nog minder wakker ligt dan van de staatshervorming. We zouden misschien een ander beeld krijgen indien we enkel de Brusselse Vlamingen of de inwoners van de Vlaamse rand zouden bekijken. Het groot aantal ondervraagden zonder mening kan echter ook te maken hebben met de complexiteit van de items of met de omstandigheid dat deze vragen in het door de respondent zelf in te vullen gedeelte van de vragenlijst was opgenomen en de 'geen mening'-optie expliciet werd aangeboden. De regeling in verband met de taalfaciliteiten is een zeer complexe materie. Het zijn dan ook precies de kiezers met een geringe politieke kennis die hier massaal afhaken. Van de kiezers die zich wel uitspreken, is een meerderheid gewonnen voor een verstrenging van de taalwetgeving. 55,9% van de kiezers met een mening is zelfs gewonnen voor de afschaffing van de taalfaciliteiten. Een scenario waarbij het tweetalige Brussels Hoofdstedelijk Gewest zou worden uitgebreid, vindt de meerderheid van de Vlaamse kiezers onwenselijk. Hier vinden we alvast een aanwijzing dat alles wat met taal te maken heeft, potentieel nog het meest gevoelig ligt bij de Vlaamse kiezers.

Slechts enkele socio-demografische factoren hangen samen met de opinie van de Vlaamse kiezer in verband met de communautaire aangelegenheden. Vooral het opleidingsniveau en het geslacht hangen samen. Globaal komt het er op neer dat mannen Vlaamsgezinder zijn dan vrouwen; hoger opgeleiden zijn Vlaamsgezinder dan lager opgeleiden. Bovendien stellen we vast dat de betrokkenheid op Vlaanderen toeneemt naarmate men meer politiek onderlegd is. Opmerkelijk is wel dat lager geschoolden, kiezers met een lage politieke kennis en ongeschoolde arbeiders zich eerder verbonden voelen met een Nederlander dan met een Franstalige Belg. Mogelijk reduceren deze groepen culturele eigenheid iets meer tot louter 'taal'. Er moet wel worden opgemerkt dat de waargenomen verschillen tussen de socio-demografische groepen (mannen versus vrouwen; hoger opgeleiden versus lager opgeleiden) eerder gering zijn, behalve bij het zich Europeaan voelen, waar het verschil tussen de lager opgeleiden en hoger opgeleiden en tussen de kiezers met een lage politieke kennis en die met een hoge politieke kennis 32 procentpunten bedraagt.

De samenhang tussen de opinie over de communautaire aangelegenheden en de partijvoorkeur hebben we vanuit twee richtingen bekeken. Ten eerste werd per partij nagegaan hoe verdeeld hun electoraat is per item. Zoals verwacht springen de communautaire partijen, Vlaams Blok en VU&ID21, er uit. Bij het Vlaams Blok-electoraat vinden we wel een tegenstrijdigheid. In vergelijking met VU&ID21-kiezers, neemt een groter deel van het Vlaams Blok-electoraat Belgicistische standpunten in. Zo telt het Vlaams Blok-electoraat in vergelijking met de andere partijen minder voorstanders van een grotere autonomie voor de gemeenschappen en gewesten. Dit komt omdat er meer voorstanders zijn van een splitsing, maar ook omdat het Vlaams Blok-electoraat nog steeds de sporen draagt van de kiezers die van andere partijen gekomen zijn omwille van het migranten- en veiligheidsprogramma van de partij, en niet omwille van het Vlaams nationalisme. Het is uitkijken hoe de verhouding tussen beide polen binnen het Vlaams Blok-electoraat de komende jaren evolueert. Met betrekking tot de verkiezingen van 1999 kunnen we besluiten dat het VU&ID21-electoraat globaal genomen een Vlaams profiel had dan de Vlaams Blok-kiezers. SP en Agalev-kiezers daarentegen zijn het meest gekant tegen een meer onafhankelijke Vlaamse koers en voelen zich ook meer Belg en minder Vlaming. Dit neemt niet weg dat ruim twee op drie SP- en Agalev-kiezers (68%) gewonnen zijn voor meer autonomie voor de

deelstaten; dat één op vier (25%) het eens is met een splitsing van de sociale zekerheid en dat één op vijf (22%) zich eerder als Vlaming dan als Belg profileert.

Ten tweede hebben we nagegaan voor welke partijen de uitgesproken Vlaamsgezinde kiezers stemmen. Zoals verwacht zijn de Vlaams Blok- en VU&ID21-kiezers in deze groep sterk oververtegenwoordigd. Een uitschieter is de score van het Vlaams Blok bij de kiezers die ontevreden zijn over de huidige staatsstructuur van België. In vergelijking met VU&ID21 is de kans dat ze voor het Vlaams Blok stemmen meer dan dubbel zo groot. Ook separatisten en kiezers die zich enkel Vlaming voelen (identiteit) stemmen eerder voor het Vlaams Blok dan voor VU&ID21. Bij de tegenstanders van meer taalfaciliteiten en van een uitbreiding van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is de kans op een VU&ID21-stem het grootst. Wat de items in verband met taalfaciliteiten betreft, stelden we vast dat de meest Vlaamsgezinden Agalev en de SP trachten te vermijden. Op een paar uitzonderingen na scoren ook de VLD en de CVP bij de meest Vlaamsgezinde kiezers zwakker dan in de hele populatie, al doet de VLD het bij de Vlaamsgezinde kiezers globaal genomen iets beter dan de CVP. Niet verwonderlijk, want de Vlaamse liberalen hoefden gedurende drie termijnen in de oppositie geen compromissen te sluiten met Franstalige partijen en konden zich dus als zeer Vlaams profileren. De vraag is wat er van het Vlaamse imago zal overblijven na deze regeerperiode.

Tot slot werd ook een poging gedaan om een cross-sectionele vergelijking te maken. Omwille van vergelijkingsproblemen is het onmogelijk om met zekerheid uitspraken over alle items te doen. Wat de items in verband met de staats hervorming betreft kunnen we met enige voorzichtigheid besluiten dat het aandeel kiezers met een Vlaamse reflex tussen 1991 en 1999 wellicht gedaald is. De daling is wel niet steeds lineair.

Om het rapport te beëindigen willen we nog wijzen op een beperking van de meting van het Vlaams of Belgisch bewustzijn. We hebben hier hoofdzakelijk gebruikgemaakt van politieke items in verband met de staats hervorming. De identiteit werd hoofdzakelijk via de moreno-vraagstelling gemeten (De Winter, 2002: 216). In de toekomst zou het goed zijn deze meting uit te breiden met vragen over culturele aspecten van de identiteit en met vragen over het bestaan van een gemeenschappelijk historisch besef en over het behoren tot een volksgemeenschap. Ook de taaldimensie zou uitgebreider bevraagd moeten worden.

Bibliografie

- Beerten, R., Billiet, J., Carton, A. & Swyngedouw, M. (1997). *1995 General Election Study Flanders – Belgium. Codebook and Questionnaire*. Leuven: ISPO.
- Billiet, J. (1996). *Controlling for measurement error in substantive social surveys. An evaluation of new developments* [paper presented 6th international meeting dissertation research in psychometrics and sociometrics, Leuven 12-13 december].
- Billiet, J., Doutrelepont, R. & Vandekeere, M. (2000). Types van sociale identiteiten in België: convergenties en divergenties. In K. Dobbelaere, M. Elchardus, J. Kerkhofs, L. Voyé & B. Bawin-Legros, *Verloren zekerheid. De Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen* (pp. 17-54). Tiel: Lannoo.
- Billiet, J., Loosveldt, G. & Waterplas, L. (1984). *Het survey-interview onderzocht. Effecten van het ontwerp en gebruik van vragenlijsten op de kwaliteit van de antwoorden*. Leuven: SOI/Dept. Sociologie.
- Billiet, J., Swyngedouw, M., Depickere, A. & Meersseman, E. (2000). *Structurele determinanten van het stemgedrag en culturele kenmerken van de kiezerskorpsen in Vlaanderen. De verkiezingen van 1999*. Leuven: ISPO-bulletin 2000/41.
- Cambré, B., Billiet, J. & Swyngedouw, M. (1996). *De kennis van de Vlamingen en hun houding tegenover de Vlaamse Overheid. Resultaten van de effectpeiling*. Leuven: ISPO.
- Carton, A., Swyngedouw, M., Billiet, J. & Beerten, R. (1993). *Source Book of the Voters' Study in connection with the 19991 General Election*. Leuven: SOI/ISPO.
- De Winter, L. (1998). Enoterritoriale identiteiten in Vlaanderen: verkenningen in een politiek en methodologisch mijnenveld. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (Reds.), *De (on)redelijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen. Verkiezingen van 21 mei 1995* (pp. 159-180). Leuven: Acco.
- De Winter, L. (2002). De ondraaglijke lichtheid van het Belg- of Vlaming-zijn: het enigma van etno-territoriale identiteiten in Vlaanderen. In M. Swyngedouw & J. Billiet (Reds.), *De kiezers heeft zijn redenen. 13 juni 1999 en de politieke opvattingen van Vlamingen* (pp. 215-232). Leuven: Acco.
- Maddens, B. (1993). Het kiesgedrag en de opvattingen over politieke kwesties. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (Reds.), *Kiezen is verliezen. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen* (pp. 41-66). Leuven: Acco.
- Maddens, B. (1998). De partijkeuze en de beleidsthema's. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (Reds.), *De (on)redelijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen. Verkiezingen van 21 mei 1995* (pp. 69-91). Leuven: Acco.
- Maddens, B., Beerten, R. & Billiet, J. (1994). *O dierbaar België? Het natiebewustzijn van Vlamingen en Walen*. Leuven: ISPO/SOI.
- Meersseman, E., Billiet, J., Depickere, A. & Swyngedouw, M. (2001). *1999 General Election Study Flanders – Belgium. Codebook: Questionnaire and Frequency Tables*. Leuven: ISPO.
- Otte, A. (26 april 2002). Dilbeek en Overijse staan pal. *De Standaard*.
- Swyngedouw, M. (1998). The extreme right in Belgium: of a non-existent Front National and a omnipresent Vlaams Blok. In H.G. Betz & S. Immerfall, *The new politics of the right. Neo-populist parties and movements in established democracies* (pp. 59-76). New York: St. Martin's Press.

- Swyngedouw, M. & Beerten, R. (1999). *De fragmentatie van het kiezerskorps in Vlaanderen. Verschuivingen 1991-1995 en 1995-1999*. Leuven: ISPO-bulletin 1999/34.
- Swyngedouw, M., Billiet, J. & Carton, A. (1992). *Van waar komen ze, wie zijn ze? Stemgedrag en verschuivingen op 24 november 1991*. Leuven: ISPO-bulletin 1992/3.
- Swyngedouw, M., Meersseman, E. & Billiet, J. (2001). *Motieven in partijkeuze. De nationale verkiezingen van 13 juni 1999. Resultaten van de VRT-Tijd-ISPO exit-poll*. Leuven: ISPO-bulletin 2001/42.
- Tegenbos, G. (12 juli 2002). Omzendbrief-Peeters had historische wortels. *De Standaard*.
- Witte, E., Craeybeckx, J. & Meynen, A. (1997). *Politieke geschiedenis van België*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.

Bijlage A: Multinomiale logitmodellen van samenhang communautaire items met de socio-demografische kenmerken

Onder punten 3, 4 en 5 werd de invloed besproken van socio-demografische kenmerken op de opinie van de Vlaamse kiezers in 1999 ten opzichte van de staatshervorming en de identiteit. Daarbij werden de gewogen bivariate verdelingen weergegeven van de opinie van de Vlaamse kiezers met hun socio-demografische kenmerken. Om schijnverbanden te vermijden werden enkel die kenmerken besproken die ook onder het logit model significant bleken samen te hangen. Met andere woorden enkel kenmerken die ook onder controle van de andere achtergrondkenmerken een effect hebben. In deze bijlage worden de teststatistieken van de logitmodellen weergegeven alsook de chikwadraten van de bivariate samenhang.

1 Houding ten opzichte van de staatshervorming

1.1 Tevredenheid in verband met de huidige staatsstructuur (3.1)

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	3	333.20	<.0001	
Leeftijd	6	32.89	<.0001	<.0001
Onderwijs	6	16.85	0.0099	<.0001
Geslacht	3	25.33	<.0001	<.0001
Politieke kennis	6	87.47	<.0001	<.0001
Beroep	15	5.58	0.9860	<.0001
Likelihood Ratio	699	806.48	0.0029	

1.2 Oplossingen betreffende de toekomst van België (3.2)

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	2	386.78	<.0001	
Leeftijd	4	7.81	0.0988	0.0152
Onderwijs	4	8.04	0.0900	<.0001
Geslacht	2	7.20	0.0273	0.0699
Politieke kennis	4	20.11	0.0005	<.0001
Beroep	10	9.71	0.4663	0.0004
Likelihood Ratio	448	527.96	0.0054	

1.3 Beslissingen (3.3)

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	2	231.46	<.0001	
Leeftijd	4	1.33	0.8567	0.0729
Onderwijs	4	11.56	0.0209	<.0001
Geslacht	2	10.61	0.0050	0.0002
Politieke kennis	4	18.31	0.0011	<.0001
Beroep	10	14.20	0.1641	<.0001
Likelihood Ratio	466	577.47	0.0003	

1.4 Splitsing sociale zekerheid (3.4)

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	2	78.62	<.0001	
Leeftijd	4	35.10	<.0001	<.0001
Onderwijs	4	13.27	0.0100	<.0001
Geslacht	2	6.76	0.0341	0.0376
Politieke kennis	4	13.78	0.0080	<.0001
Beroep	10	7.95	0.6333	0.0452
Likelihood Ratio	458	579.03	0.0001	

1.5 Onafhankelijkheid van Vlaanderen (3.5)

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	2	379.58	<.0001	
Leeftijd	4	8.25	0.0829	0.0043
Onderwijs	4	2.01	0.7330	0.1810
Geslacht	2	1.64	0.4413	0.3373
Politieke kennis	4	11.00	0.0265	0.0177
Beroep	10	19.94	0.0299	0.0002
Likelihood Ratio	466	589.32	<.0001	

2 De identiteit

2.1 (Etno)territoriale identiteit (4.1)

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	3	369.77	<.0001	
Leeftijd	6	4.91	0.5558	0.5510
Onderwijs	6	7.48	0.2789	<.0001
Geslacht	3	12.70	0.0053	0.0006
Politieke kennis	6	14.40	0.0255	<.0001
Beroep	15	22.62	0.0926	<.0001
Likelihood Ratio	693	779.60	0.0121	

2.2 Identificatie met België versus Vlaanderen (4.2)

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	2	57.25	<.0001	
Leeftijd	4	1.22	0.8753	0.8228
Onderwijs	4	1.24	0.8712	0.0186
Geslacht	2	10.99	0.0041	0.0066
Politieke kennis	4	4.47	0.3457	0.0115
Beroep	10	9.28	0.5057	0.0403
Likelihood Ratio	464	549.99	0.0036	

2.3 Gevoelens ten opzichte van Franstalige Belgen (4.3)

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	1	1.74	0.1865	
Leeftijd	2	5.90	0.0523	0.2536
Onderwijs	2	0.64	0.7275	0.8139
Geslacht	1	0.34	0.5607	0.4445
Politieke kennis	2	2.76	0.2515	0.0796
Beroep	5	7.04	0.2179	0.1890
Likelihood Ratio	233	306.78	0.0008	

2.4 *Korter bij Nederlander dan bij een Franstalige Belg (4.3)*

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	3	63.58	<.0001	
Leeftijd	6	10.70	0.0981	0.0268
Onderwijs	6	23.73	0.0006	<.0001
Geslacht	3	12.90	0.0049	0.0370
Politieke kennis	6	28.32	<.0001	<.0001
Beroep	15	33.55	0.0039	<.0001
Likelihood Ratio	693	795.35	0.0041	

2.5 *Verbondenheid met Europa (4.4)*

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	2	290.51	<.0001	
Leeftijd	4	5.12	0.2755	0.0009
Onderwijs	4	39.95	<.0001	<.0001
Geslacht	2	15.24	0.0005	<.0001
Politieke kennis	4	39.46	<.0001	<.0001
Beroep	10	8.58	0.5721	<.0001
Likelihood Ratio	464	504.30	0.0954	

3 *Houding ten opzichte van taalfaciliteiten*

3.1 *Tevredenheid met de taalfaciliteiten (5.1)*

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	3	209.32	<.0001	
Leeftijd	6	30.62	<.0001	0.0002
Onderwijs	6	7.52	0.2756	<.0017
Geslacht	3	10.49	0.0148	<.0001
Politieke kennis	6	28.05	<.0001	<.0001
Beroep	15	19.64	0.1862	0.0001
Likelihood Ratio	675	747.36	675	

3.2 *Alternatieven voor de huidige taalfaciliteiten (5.2)*

Maximum Likelihood Analysis of Variance				
Source	DF	Chi-Square	Pr > ChiSq	Pr > ChiSq (bivariaat)
Intercept	4	444.81	<.0001	
Leeftijd	8	46.17	<.0001	<.0001
Onderwijs	8	3.80	0.8749	<.1701
Geslacht	4	5.14	0.2731	<.0029
Politieke kennis	8	36.09	<.0001	<.0001
Beroep	20	34.32	0.0240	<.0018
Likelihood Ratio	896	978.81	0.0278	

Bijlage B: Constructie van de socio-demografische achtergrondvariabelen

Leeftijd

- Jongeren - 18 – 34 jaar
- Midden - 35 – 54 jaar
- Ouderen - 55 – 79 jaar

Opleidingsniveau

- Laag - ten hoogste een diploma lager secundair onderwijs behaald
- Midden - een diploma hoger secundair onderwijs behaald
- Hoog - een diploma hoger onderwijs behaald (hoge school of universiteit)

Beroep

- Leidinggevende bedienden, professionals, leidinggevende ambtenaren, leerkrachten, vrije beroepen en grote zelfstandigen
- Uitvoerende bedienden of ambtenaren
- Zelfstandigen (met of zonder personeel in dienst) en zelfstandige boeren
- Geschoolde arbeiders en ploegbazen
- Half- en ongeschoolde arbeiders
- Niet-actieven: kiezers die nooit gewerkt hebben (studenten, schoolverlaters op zoek naar eerste baan, arbeidsongeschikten en huisvrouwen)

Niveau politieke kennis

Aan de respondenten werden tien kennisvragen voorgelegd:

- Wie was destijds de voorzitter van de parlementaire onderzoekscommissie Dutroux?
- Wie diende naar aanleiding van de Agusta-affaire ontslag te nemen als secretaris-generaal van de NAVO?
- Hoeveel leden heeft de Kamer van Volksvertegenwoordigers? 150, 175 of 212
- Groen is voor Agalev, oranje is voor de CVP, welke kleur heeft de VLD?
- Hoe heet de president van Rusland?
- Wordt privatisering doorgaans gezien als een linkse of rechtse politieke maatregel?
- Wanneer we de SP en de VLD vergelijken, welke partij is de grootste voorstander van overheidsregulering van de economie?

Naargelang van het juiste aantal antwoorden werden de respondenten opgedeeld in drie niveaus:

- Laag - minder dan vier juiste antwoorden
- Midden - vier of vijf juiste antwoorden
- Hoog - meer dan vijf juiste antwoorden

Bijlage C: Volgorde-effecten bij de keuze van de (etno)territoriale identiteiten

Tabel 10: Illustratie van volgorde-effecten bij het antwoordgedrag van de respondent in verband met zijn (etno)territoriale identiteit

	1991 verkiezings- onderzoek	1995 verkiezings- onderzoek	1995 politieke kennis	1996 politieke kennis	1999 verkiezings- onderzoek
België	42.1 (6)	50.9 (1)	35.8 (4)	36.2 (4)	56.5 (1)
Vlaanderen	39.6 (2)	24.4 (3)	22.4 (3)	23.1 (3)	27.1 (3)
Provincie	3.0 (7)	3.3 (7)	2.7 (2)	3.9 (2)	2.1 (7)
Gemeente / Stad	13.0 (8)	16.9 (8)	31.6 (1)	29.2 (1)	13.4 (8)
Franse gemeenschap	0.4 (1)	0.1 (2)	-	-	0.0 (2)
Waals gewest	0.2 (4)	0.0 (5)	-	-	0.1 (5)
Brussels gewest	0.3 (5)	0.1 (6)	-	-	0.1 (6)
Duitse gemeenschap	0.0 (3)	0.0 (4)	-	-	0.0 (4)
Europa	-	-	5.7 (5)	5.9 (5)	-
Andere	1.6 (9)	1.9 (9)	1.9 (6)	1.8 (6)	-

(cijfers tussen haakjes geven de positie weer in de volgorde van de antwoordcategorieën)